

Brugse Beestigheden

Een vergelijkend onderzoek naar
homoseksualiteit in Brugge op het einde
van de negentiende eeuw

Raf Caytan

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Geschiedenis

Promotor: dr. Elwin Hofman

Academiejaar 2021-22

163.305 tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

Voor iedereen die liefde boven angst verkiest

Inhoud

Voorwoord.....	5
Inleiding.....	7
1. Ordehandhaving.....	14
1.1 Sociale controle.....	15
1.2 Politie, gerecht en de Kerk.....	24
2. Infrastructuur en seks.....	34
2.1 Infrastructuur.....	35
2.2 Seks & strategie	47
3. Mannen die seks hadden met mannen	53
3.1 Profielen.....	54
3.2 ‘Vraag iets aan dezen heer, gij zult wat hebben’: Mannelijke prostitutie in Brugge.....	64
Besluit.....	72
Bibliografie.....	74
Abstract.....	82

Voorwoord

Daar is ze dan: de thesis. Het kroonjuweel van mijn opleiding tot historicus, zo zeiden ze me in mijn eerste jaar aan de Kulak. Lang stond ik er toen waarschijnlijk niet bij stil, want ik was te druk bezig met nieuwe vrienden maken en plezier hebben. Vol warmte en met veel liefde kijk ik terug naar mijn Kulaktijd, waar een vies beestje halverwege mijn tweede jaar abrupt een halt aan toe riep. Het coronavirus zou vanaf dan een groot deel van mijn opleiding tekenen. De overstap naar Leuven in mijn derde jaar viel me daardoor zwaar tegen. Het bleek helemaal niet mijn langverwachte *flight to freedom* te zijn. Ik herinner me vooral de eenzaamheid, het gevoel dat de muren van mijn kot op me afkwamen en een ontelbare hoeveelheid van ‘Horen jullie mij?’ in online klaslokalen. Hoewel we dit jaar gelukkig weer *on campus* les konden volgen, heb ik nooit echt de smaak te pakken gekregen voor het Leuvense studentenleven.

Geschiedenis schrijven is een beetje zoals een puzzel maken. Alleen is er geen referentieplaatje, zijn er heel veel puzzelstukjes verloren, en zijn de stukjes die er nog overblijven vaak kapot. Deze thesis opstellen was bovendien een enorme mentale en emotionele uitdaging. Daarom wil ik de mensen bedanken die me hebben geholpen de puzzel te leggen.

Allereerst, mijn promotor, dr. Elwin Hofman. Je enthousiasme werkte aanstekelijk en pepte me altijd op wanneer het wat tegen zat. Je bracht me veel nieuwe inzichten bij, ondersteunde me doorheen het hele proces en was een geweldige begeleider. Dankjewel dat je mijn liefde voor verhalen vertellen terug naar boven hebt gebracht.

Ook wil ik Jolien Gijbels en mijn medestudenten bedanken voor hun tips en feedback in het masterproefseminarie. Ik vond het leuk om te horen waar mijn collega's over schreven en met welke moeilijkheden ze zaten. Het was altijd opluchtend om te horen dat we dezelfde *stresskes* hadden en zochten dan samen naar oplossingen.

Dankjewel aan mijn ouders, die mijn keuze om geschiedenis te studeren altijd met veel enthousiasme hebben ondersteund. Mijn interesse ging altijd al uit naar alles dat niet tot de ‘grote’ geschiedenis van de moderne tijd behoorde. Met zijn hart voor het verre verleden kon mijn vader me nét nog vergeven voor het feit dat ik nooit veel waardering voor middeleeuwse pausen en koningen kon opbrengen. Misschien komt dat wel nog met de jaren.

Mijn lieve vrienden, mijn *chosen family*. Ik heb vaak mijn hart gelucht bij jullie, dankjewel dat ik dat kon. Maxime, Robrecht, Elias, Joppe, Ben, andere Ben, Bran, Robbe en Steven, het maakte me altijd blij als iemand van jullie me vroeg hoe het nu zat met die urinoirs in Brugge. Dat kunnen jullie nu lezen.

Mijn laatste dankwoordje gaat uit naar mijn favoriete dj-duo *The Bummers*, Luna en Farnese.

Zonder jullie discodeuntjes en geweldige set zou het aantal geschreven woorden per dag aanzienlijk lager liggen.

Inleiding

‘Pattyn heeft daar zoo even Hallemeersch binnen zijn huis geroepen, om smeerlapperij te doen.’¹ Het waren deze woorden die Francis Lammens op 2 februari 1880 uitsprak tegen zijn kameraad Pieter Vanbelleghem. Opeens verscheen Charles Hallemeersch van achter het huis van Rémi Pattyn en snelde naar het duo dat op straat stond te wachten. Hij vertelde hen dat hij net ‘het werk van zelfbesmetting’ had verricht met Pattyn in de achterkamer van diens bakkerij. Lammens bemerkte ‘natuurvlekken’ op Hallemeersch’ kiel, waarop hij bevestigde dat deze van Pattyn afkomstig waren. Zo’n zeven weken later zou hij het hetzelfde verhaal vertellen op het politiekantoor van Torhout, waar hij moest getuigen over zijn seksueel contact met Pattyn. Zelf zou hij de bakker nooit meer zien: deze was gevlucht naar Frankrijk bij het begin van het onderzoek naar zijn ‘smeerlapperij’ met mannen.

Deze uitwisseling biedt een unieke kans om een blik te werpen op het homoseksueel gebeuren in het Brugge van de late negentiende eeuw. Hoewel het een korte conversatie was, onthult het enkele opvallende elementen. Om te beginnen viel het woord ‘homoseksualiteit’ niet in het gesprek, wat aangeeft dat er in het Brugge van deze tijd in andere termen over werd gedacht. Dat Hallemeersch zich met Pattyn even terugtrok in diens achterkamertje om het daarna aan omstaanders te vertellen, toont hoe homoseksuele activiteit er uit kon zien in Brugge. Dat is anders dan wat er vaak in het grootstedelijke Brussel gebeurde. Daar begaven mannen zich dikwijls in de anonieme stadsmassa om publiekelijk seks te hebben met andere mannen. Kortom, homoseksuele contacten vonden plaats buiten de hoofdstad, maar werden op een andere manier werden geduid en beleefd.

A) Literatuur: staat van het onderzoek

Geschiedkundigen hebben homoseksualiteit lange tijd links laten liggen als historisch fenomeen. Het is pas sinds enkele decennia dat het uit de coulissen van de geschiedschrijving is getrokken en er een eigen plaatsje in heeft gekregen. De eerste stappen in de zoektocht naar homoseksualiteit in het verleden gebeurden in de jaren zestig, vaak vanuit een seksueel activistische inspiratie. Een tekenend voorbeeld daarvan uit België was Jos Van Ussels *Geschiedenis van het seksuele probleem*.² Gefrustreerd door het katholieke stilzwijgen in de Vlaamse samenleving rond alles dat met seks te maken, besloot Van Ussel een werk te schrijven. Tot zijn eigen verbazing bewees zijn onderzoek dat het niet de Kerk, maar de burgerlijke staat was die verantwoordelijk was voor de ‘antiseksuele syndroom’ in het Westen.

Deze repressieve hypothese werd bijzonder populair. De idee dat de leidende bourgeoisie haar

¹ Brugge, Rijksarchief Brugge, EA Brugge C 0000, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

² Jos van Ussel, *Geschiedenis van het seksuele probleem*, (Meppel: Boom, 1968).

bevolking seksuele schaamte had opgelegd, sloeg aan bij het jonge publiek die streed voor seksuele bevrijding in de jaren zestig. Van Ussels argumentering overtuigde de Franse filosoof Michel Foucault echter niet. Hij stelde in het eerste volume van zijn *Histoire de la Sexualité* dat seksualiteit niet onderdrukt, maar geschapen werd door het maatschappelijk discours en de praktijken errond om het te controleren en begrijpen.³ Via de geneeskundige en burgerlijke ‘wil om te weten’ situeerde hij de moderne uitvinding van de homoseksuele identiteit in de late negentiende eeuw. Zijn theorie zette dus aan om homoseksualiteit in een sociale geschiedenis te kaderen.

Foucaults impact op de geschiedenis van homoseksualiteit mag ook niet overschat worden. Hij linkte het ontstaan van de homoseksuele man bij het begin van het moderne Europa en stelde die seksuele transformatie voor als iets dat voor het gehele gebied gold. Als reactie daarop kaderden historici homoseksualiteit meer en meer binnen een nationale en stedelijke context. Vooral Anglo-Amerikaanse academici erkenden wel dat er overkoepelende processen plaatsvonden, maar keerden zich tegen generalisaties die geen rekening hielden met lokale eigenheden.

Een eerste monumentaal werk van die aard was *Gay New York* van George Chauncey.⁴ Deze Amerikaanse historicus poneerde dat het medische discours rond homoseksualiteit niet zo’n grote invloed uitoefende op de groep mannen die het wilde beschrijven. Door de homoseksuele activiteit in de late negentiende en vroeg twintigste eeuw in de straten te onderzoeken, bevestigde hij dat er vanuit deze stedelijke omgeving een eigen kracht uitging om homoseksuele contacten te duiden. Waar Foucault uitsluitend aandacht had voor discours in juridische of medische rapporten, verschoof Chauncey zijn blik naar de praktijk. Met andere woorden, de sociale realiteit van homoseksuele mannen kwam nu centraal te staan en niet langer meer de perceptie van bovenaf. Dit onderzoek wil net als Chauncey de sociale realiteit van de mannen gaan belichten.

Matt Cook bracht in 2003 *London and the Culture of Homosexuality* uit.⁵ Hij behoorde tot een nieuwe generatie van historici die meer dan ooit de nadruk legde op diverse interpretaties van de homoseksuele identiteit. Hij bestudeerde zoals Chauncey de homoseksuele cultuur, de sociale werkelijkheid, van de mannen in Londen voor de periode van 1885 tot 1914. Zijn vaststelling was dat er in de stad uiteenlopende interpretaties van homoseksualiteit naast elkaar bestonden. Waar Chauncey nog twee sferen onderscheidde, de medische en de stedelijke, zag Cook er verschillende binnen de stedelijke

³ Michel Foucault, *Histoire de la sexualité. 1: La volonté de savoir*, Bibliothèque des histoires (Paris: Gallimard, 1976).

⁴ George Chauncey, *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890 - 1940* (New York: Basic Books, 1995).

⁵ Matt Cook, *London and the Culture of Homosexuality, 1885-1914*, Cambridge Studies in Nineteenth-Century Literature and Culture 39 (Cambridge: University Press, 2003).

context. In 2006 volgde Matt Houlbrooks *Queer London*.⁶ Hij bestudeerde dezelfde stad, maar in de periode van 1918-1957. In dit werk ging hij nog verder dan Cook in het ontrafelen van de idee van een unitaire homoseksuele identiteit die voor iedereen hetzelfde betekende. Door verscheidene interpretaties in twee verschillende periodes bloot te leggen, bestreden ze bovendien allebei de notie dat één geaccepteerd idee over homoseksualiteit het voorgaande verving als gevolg van een veranderende historische context.

In 2005 beschreef William Peniston in zijn *Pederasts and Others* de homoseksuele activiteit in het negentiende-eeuwse Parijs.⁷ Het werk week af van dat van Cook, Houlbrook en Chauncey, omdat het vertrok vanuit de idee dat er een soort eengemaakte, homoseksuele subcultuur bestond. Dat alle mannen die seks hadden met mannen zich op eenzelfde wijze identificeerden en elkaar vonden in een gemeenschap, is strijdig met de grote diversiteit die Cook en Houlbrook aan de dag legden. Penistons studie hanteerde dus een meer ouderwetse en minder genuanceerde benadering van homoseksualiteit in de stad. Bovendien impliceert de term ‘subcultuur’ dat het om een afwijkende groep binnen de samenleving ging, wat niet zo was. Mannen die seks hadden met mannen functioneerden binnen en namen deel aan de bestaande maatschappij. Dit onderzoek wil dan ook weg blijven van Penistons visie om deze redenen.

Gay Berlin van Robert Beachy is ten slotte een laatste belangrijk werk in het historisch onderzoek naar homoseksualiteit in Europese steden.⁸ Hoewel het werk zich meer toelegt op de twintigste en niet de negentiende eeuw, ziet Beachy Berlijn als de geboorteplaats van de moderne homoseksuele identiteit. Een belangrijk element in zijn analyse is het verbod op homoseksuele daden dat van kracht was in Berlijn. Anders dan in Parijs, waar er geen verbod was, maar wel een strenge vervolging volgens Peniston, was dat een stimulus voor wetenschappelijk onderzoek en activisme op het vlak van homoseksualiteit.

Een eerste belangrijk keerpunt in het onderzoek naar homoseksualiteit in België kwam er in 2015 met het doctoraatsproefschrift van Wannes Dupont, *Free Floating Evils. A Genealogy of Homosexuality in Belgium*.⁹ Dupont stelde dat homoseksualiteit in laat-negentiende-eeuws België geen veelbesproken onderwerp was, wat haaks stond op de situatie in sommige andere West-Europese landen. Zowel in de politieke als in de medische sfeer werd er in België nauwelijks discours ontwikkeld rond homoseksualiteit. Dupont ging ook de situatie voor Brussel na en toonde aan dat er een bloeiende homoseksuele activiteit was in de Belgische hoofdstad. Samen met een artikel uit 2008 van Nicolas

⁶ Matt Houlbrook, *Queer London: Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918 - 1957*, The Chicago Series on Sexuality, History, and Society (Chicago: University of Chicago Press, 2006).

⁷ William A. Peniston, *Pederasts and Others: Urban Culture and Sexual Identity in Nineteenth Century Paris*, Haworth Gay & Lesbian Studies (New York: Routledge, 2004).

⁸ Robert Beachy, *Gay Berlin: Birthplace of a Modern Identity* (New York: Knopf, 2014).

⁹ Wannes Dupont, ‘Free-Floating Evils: A Genealogy of Homosexuality in Belgium’ (Onuitgegeven doctoraatsproefschrift, Universiteit Antwerpen, 2015).

Chartier, *De Onderbuik van Brussel*, geeft dit hoofdstuk de vroegste resultaten weer van het onderzoek naar de relatie tussen stedelijkheid en homoseksualiteit in België in de negentiende eeuw.¹⁰ Beiden stelden vast dat het homoseksueel verkeer in de Belgische hoofdstad sterke overeenkomsten vertoonde met wat historici voor andere Europese steden hebben vastgesteld. Dupont legde de nadruk op de moderne stedelijke infrastructuur die homoseksuele interacties en de vorming van identiteiten faciliteerde. Zijn belangrijkste inzichten herwerkte hij in een hoofdstuk van *Verzwegen Verlangen. Een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, de meest recente mijlpaal in de historiografie rond homoseksualiteit in België.¹¹

Ten slotte breidde Anke De Cock in 2018 het onderzoek uit met haar masterproef en richtte ze haar blik op Antwerpen.¹² Zij trad in de voetsporen van Dupont en Chartier en focuste op hoe de stadsvernieuwing van de Scheldestad in de negentiende eeuw de manier beïnvloedde waarop mannen seksuele contacten zochten met elkaar. Net zoals in Brussel bewerkstelligde de nieuwe stedelijke infrastructuur homoseksuele contacten. Ze bemerkte wel dat de beperktere oppervlakte van de stad een negatieve invloed uitoefende op de manier waarop mannen seks zochten met elkaar.

B) Probleemstelling en onderzoeksvraag

Veel van het onderzoek naar de geschiedenis van homoseksualiteit heeft dus op grote steden gefocust: New York, Londen, Parijs, Berlijn of Brussel. Wat veel studies gemeen hadden, is de idee dat de infrastructuur van de laatnegentiende-eeuwse stad hielp bij het ontstaan van homoseksuele identiteit(en) en een homoseksuele cultuur. Met andere woorden, de moderne homoseksuele man kon zich enkel en alleen ontwikkelen in de moderne metropool.

In de recente jaren is er in het historisch debat echter een tegenbeweging opgekomen die de aandacht wil verleggen naar homoseksualiteit in provinciale of rurale gebieden. Concreet richt deze nieuwe trend zich op de vraag in welke mate dezelfde evoluties plaatsvonden buiten de grote, ‘moderne’ steden. Een pionier binnen deze beweging is John Howard met zijn werk *Men Like That*, een studie die het homoseksueel leven in het zuiden van de Verenigde Staten blootlegde.¹³ Hij besloot dat er in deze conservatieve plattelandsgebieden, waar de Kerk een grote rol speelde in het kleine gemeenschapsleven, plaats was voor homoseksualiteit. Ook het project *Queer Beyond Londen* van Matt Cook en Alison Oram

¹⁰ Nicolas Chartier, ‘De onderbuik van Brussel: De mannelijke homoseksuele subcultuur in Brussel tijdens de negentiende eeuw’, *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 38 (2008): 407–35.

¹¹ Wannes Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Wannes Dupont, Elwin Hofman en Jonas Roelens (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017).

¹² Anke De Cock, ‘Parken, pederasten & passanten. Stadsvernieuwing & homoseksualiteit in het Antwerpen van de late negentiende eeuw’ (Onuitgegeven masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, 2018).

¹³ John Howard, *Men Like That: A Southern Queer History*, (Chicago: University of Chicago Press, 2001).

is een goed voorbeeld van de nieuwe tendens.¹⁴ Dit onderzoek wil de homoseksuele geschiedenis van kleinere Engelse steden zoals Brighton, Leeds, Manchester en Plymouth naar boven halen door te focussen op queer ervaringen en netwerken in een lokale context.

Deze masterproef sluit zich aan bij deze manier van denken door in de Belgische context te bestuderen hoe homoseksuele identiteiten en praktijken in het provinciale, katholieke Brugge verschilden van het grotere, liberale Brussel. Homoseksualiteit in België kende bovendien een eigen ontwikkeling in vergelijking met veel andere West-Europese landen. Waar politici en artsen in omringende landen veel discussies voerden rond pederastie, bleef het in België vrij stil, zo heeft het onderzoek van Wannes Dupont aangetoond. Die stilte vormde een contrast met de grote homoseksuele activiteit in de hoofdstad. Deze ‘*paradoxe belge*’ toont aan hoe er dus zeker geen uniforme, moderne homoseksuele identiteit ontstond in West-Europa in de negentiende eeuw. Het zet bijgevolg aan om als onderzoeker kritisch te zijn tegenover de internationale literatuur en aandacht te hebben voor verschillende perspectieven en lokale contexten.¹⁵ Dat betekent bovendien dat verscheidene steden binnen eenzelfde land verschillende achtergronden kunnen bieden waartegen het homoseksuele leven zich afspeelt.

In deze masterproef onderzoek ik dan ook hoe de Brugse homoseksuele cultuur verschilde met die van Brussel in de late negentiende eeuw. Zo wil ik niet alleen een bijdrage leveren aan de Belgische geschiedenis van homoseksualiteit, maar ook algemeen aan de geschiedschrijving van homoseksualiteit. Deze studie wil allereerst een beeld geven van de verschijningsvormen van homoseksualiteit in de West-Vlaamse stad door die tegenover de Belgische hoofdstad te plaatsen. Met het woord ‘cultuur’ bedoel ik dan ook de sociale realiteit, het alledaagse leven van de mannen die seks hadden met elkaar in Brugge. Daarnaast wil het ook een antwoord bieden op de vraag in welke mate grootstedelijke ontwikkelingen effectief een impact hadden op de geschiedenis van homoseksualiteit in België. Door een katholieke, conservatieve en relatief kleine stad als Brugge in het verhaal te betrekken, hoop ik aan te tonen dat het homoseksuele leven buiten de contreien van grootsteden anders was. Dat gaat om de verschillende organisatie van het homoseksuele leven, de andere manieren om over homoseksualiteit te spreken en de andere identiteiten die daar leefden. Ik zal aantonen dat het homoseksuele leven in Brugge afweek van dat in Brussel en dat het er moeilijker was om mannen te vinden en relaties aan te knopen. Een grotere sociale controle, een tekortkomende infrastructuur en het katholieke geloof zijn de voornaamste redenen daarvoor. Ten slotte wil ik me dan vanuit de Brugse context ook richten op de grotere vraag naar het ontstaan van de ‘moderne’ homoseksualiteit.

¹⁴ Matt Cook en Alison Oram, *Queer Beyond London* (Manchester: Manchester University Press, 2022).

¹⁵ Wannes Dupont, ‘Modernités et homosexualités belges’, *Cahiers d’histoire* 119 (2012): 19–34.

C) Bronnen, methode en strategie

Het bronnencorpus voor dit onderzoek bestaat voornamelijk uit juridische documenten, meer bepaald vonnissen en strafdossiers afkomstig van de Rechtbank van Eerste Aanleg of correctionele rechtbank van Brugge. Deze zijn allemaal terug te vinden in het Rijksarchief van Brugge. Allereerst zocht ik in de vonnisboeken van de periode 1862-1886 naar vonnissen met betrekking op ‘aanslag op de openbare eerbaarheid’. Homoseksualiteit was op zich niet strafbaar in België, maar homoseksuele daden werden meestal vervolgd onder deze noemer. Daarna keek ik op basis van het parketnummer of het bijhorende strafdossier nog was bewaard. In totaal vormen vijfenveertig vonnissen en drie strafdossiers, waarvan een dossier bestaat uit vier verschillende voor dezelfde persoon, het fundament van dit onderzoek. Daartussen bevinden zich ook zaken die niet plaatsvonden in de stad Brugge, maar de regio errond. Toch zijn ze meegerekend om ook het perspectief van dat omliggend gebied te betrekken.

Deze juridische bronnen zijn uitstekend om seksualiteitsbeleving in het verleden op te sporen, maar ze stellen een grote uitdaging. De getuigenissen en verklaringen in de strafdossiers zijn sterk beïnvloed door de politieagent of onderzoeksrechter die deze afnamen. Deze gezagsdragers hadden al een zekere ‘bias’ tegenover (homo)seksualiteit en dat weerspiegelde zich in de verklaringen. Toch mag deze ongelijke machtsverhouding binnen deze bronnen niet overschat worden, omdat de ondervraagde ook over een zekere agency beschikte. Door in te spelen op de verwachtingen van de ondervrager, leugens op te maken of bepaalde verhaalelementen weg te laten, verdraaien of in de kijker zetten, hoopten ze het uiteindelijke vonnis naar hun hand te zetten.¹⁶ Desalniettemin zijn deze bronnen uitstekend voor een bottom-up aanpak in dit onderzoek, omdat de getuigen hun ervaringen in hun eigen omgeving vertellen.

Verder gebruikt deze masterproef nog aanvullend bronmateriaal, zoals artikels uit historische kranten uit Brugge. De kranten zijn bekomen door bepaalde zoektermen in te geven in de gedigitaliseerde krantencatalogus van Erfgoed Brugge. De keuze om ook kranten te betrekken in dit onderzoek is gebeurd om een ander perspectief aan te kunnen bieden. Soms zal er ook een verwijzing worden gemaakt naar een afbeelding, afkomstig uit de beeldbank van Erfgoed Brugge, maar deze hebben louter een illustratieve functie en vormen ook niet het onderwerp van analyse. Ten slotte komen in mindere mate ook nog stukken rond prostitutie aan bod in het laatste hoofdstuk, afkomstig uit het politiearchief van Brugge dat bewaard wordt in het Stadsarchief van Brugge.

Om het beste uit de vertekende strafdossiers te halen, is een grondig historische kritiek nodig. Voor de analyse van deze bronnen heb ik een *close reading* gedaan van de juridische dossiers. Zo heb ik

¹⁶ Julie Carlier, “‘De wil tot weten’ en de ‘list van de leugen’: Methodologische suggesties voor de historische kritiek van gerechtelijke bronnen met het oog op de studie van seksualiteitsbeleving from below”, *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 38 (2008): 302, 309.

de verklaringen van getuigen nauwkeurig ontleed om daar belangrijke elementen uit te halen. Zoals Carlier beschreef, is het een manier om kritisch om te gaan met de meerstemmigheid in dit soort bronnen en de juridische contaminatie van het discours bloot te leggen. Dit onderzoek steunt dus ook op discoursanalyse om het vertoog rond mannen die seks hadden met elkaar beter in kaart te brengen. Verder hanteer ik voor dit onderzoek voornamelijk een vergelijkende methode. Via een inhoudelijke analyse komt het primaire bronmateriaal in vergelijking te staan met bestaande literatuur over homoseksualiteit in Brussel of andere grootsteden. Voor Brussel zijn dat hoofdzakelijk de werken van Dupont en Chartier die het fundament van deze studie vormen.

Vandaag, maar ook in het verleden, bestaan er verscheidene termen om de mannen die het onderwerp van deze studie te beschrijven. Om ahistorische uitspraken of verwarringen te vermijden, wil ik het termgebruik opklaren. Zo refereer ik zo vaak als mogelijk naar de mannen uit de bronnen als ‘mannen die seks hadden met mannen’. Dat gebeurt om uitsluitend te verwijzen naar hun seksuele acties en om geen conclusie te trekken over hoe zij zich (seksueel) identificeerden. Kortom, deze term respecteert de verschillende opvattingen die er konden bestaan rond homoseksualiteit. Het woord ‘homoseksueel’ gebruik ik op dezelfde manier als Cook deed in zijn werk. Hij hanteerde het als een adjectief om er mee te verwijzen naar seksuele handelingen tussen personen van hetzelfde geslacht.¹⁷ Dat is opnieuw om te vermijden dat er een bepaalde identiteit wordt gekoppeld aan de mannen achter de daad.

Dit werk bestaat uit drie hoofdstukken, vertrekkende vanuit de verhalen uit de drie strafdossiers, waarin telkens twee thema's aan bod komen. In een eerste gedeelte staat de ordehandhaving rond homoseksueel gedrag in de stad Brugge centraal. Dat begint bij sociale controle onder de burgers zelf, maar verplaatst zich vervolgens naar het niveau van de politie en de rechtbank. Ook de rol die het katholieke geloof speelde in dit gebeuren komt aan bod in deze cluster. Vervolgens komt het stadsgezicht concreet in beeld door te kijken naar de stadsinfrastructuur en wat voor soort seks daar plaatsvond. Als laatste maak ik een analyse van de sociale profielen van de betrokken mannen. Daarin wordt ten slotte ook de nadruk gelegd op mannelijke prostitutie ten tijde van armoede en hoe deze er uit zag.

¹⁷ Cook, *London and the Culture of Homosexuality, 1885-1914*, XIV.

1. Ordehandhaving

De geruchtenmolen draaide in de lenteperiode van het jaar 1876 op volle toeren in Brugge. Er werd gezegd dat Rémi Pattyn, de nieuwe koster van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, seks zou hebben gehad met meerdere mannen. Dat gebeurde niet alleen in de kerk, maar ook op zijn eigen huurkamer. De geruchten begonnen toen de zeventienjarige Théophile Vandevoorde aankondigde dat hij als klokkenluider aan de slag mocht gaan bij de koster. De achtendertigjarige kantwerkster Mathilde Debakkere, aan wie hij het eerst vertelde, vroeg hem wat dat precies betekende. Vandevoorde antwoordde: ‘Ik verdien geld met de mannelijkheid te laten afspelen van de koster van onze lieve vrouw.’¹⁸ Pattyn bevestigde zijn reputatie als ‘enculeur’ bij de Bruggelingen door twee mannen in de Steenstraat te achtervolgen en hen seksuele voorstellen te doen. Als antwoord kreeg hij enkel beledigingen en bedreigingen.

De koster was zich bewust van de geruchten. Wellicht voelde hij aan dat hij vroeg of laat door de mand zou vallen en gestraft zou worden om zijn daden. Daarom klopte hij zelf aan bij de ondercommissaris om te vragen of er geen politieagenten zijn woning konden bewaken ter bescherming ‘van de obsessiën waar van hij het voorwerp was vanwege een deel droeve kerels die hem lasten vielen.’ In diezelfde periode bracht beenhouwer Léopold Vanhollebeke ook een bezoek aan de ondercommissaris om een klacht in te dienen tegen Pattyn. Die werd geseponneerd omdat Vanhollebeke geen bewijs kon voorleggen of een getuige kon doen spreken. Het was wachten tot 4 mei, toen een van de mannen waar Pattyn seks mee zou hebben gehad, Léopold Vercruysse, een klacht indiende bij de ondercommissaris. Het spoorde een eerste onderzoek aan.

Terwijl dat onderzoek nog liep, spanden enkele stedelingen op 8 mei, de dag van de Heilig Bloedprocessie, samen om Pattyn te ontmaskeren. Na de afloop van de optocht brak schouwveger Coucke samen met andere nieuwsgierigen in de kerk in met de sleutel die hij had gekregen van de kerkbaljuw. Hij zat ook in het complot. Deze man had Pattyn al drie maanden lang in de gaten en vond dat het tijd was om hem op heterdaad te betrappen. Daar slaagden Coucke en zijn kompanen uiteindelijk in: ze vonden twee jongens die zich in de kerk hadden verstoppt, wellicht omdat ze rumoer hadden gehoord in de kerk. Er vond een korte confrontatie plaats met Pattyn, maar deze draaide op weinig uit. Bovendien ging Coucke niet naar de politie, misschien omdat hij bang was om zelf vervolgd te worden voor inbraak. Wat hij wel deed, was het verhaal vol trots vertellen aan de beste vriend van Pattyn, die er uiteindelijk niets van geloofde. Hij zag zijn vriend niet in staat om dergelijke feiten te plegen. Hoe dan ook, deze gebeurtenis kwam de politie niet ter ore en het onderzoek bleef zonder gevolg.

¹⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1877.

Een jaar later, in 1877, begon de jacht op Pattyn opnieuw nadat Vanhollebeke een klachtbrief bezorgde aan de Procureur des Konings in Brugge. Hij had geleerd uit zijn fout een jaar voordien en had nu op eigen houtje getuigenissen afgenomen van verschillende mannen die seksuele contacten hadden met Pattyn. Deze laatste had in 1876 ontslag genomen en was naar Torhout getrokken, enerzijds om gezondheidsredenen en anderzijds om voor zijn zieke vader te zorgen. Daar dachten sommige Bruggelingen echter anders over: volgens de geruchten zou hij ontslagen geweest zijn ‘ten gevolge van de klap welke aldaar in omloop waren aangaande zijn gedrag.’¹⁹ De klacht bracht een tweede onderzoek teweeg, dat veel grondiger was en meer getuigenissen bevatte. Alsnog was de conclusie dat er geen reden was om Pattyn te vervolgen.

In 1880 zocht Pattyn opnieuw toenadering tot verschillende mannen. Deze keer ontsnapte hij niet aan zijn straf. Intussen hield hij zijn eigen bakkerij open, waar hij in de achterkamer mannen ontving voor seks. Ook de bewoners van Torhout hadden al snel door wat er speelde en de geruchtenmolen begon opnieuw te draaien: ‘*Pattyn heeft daar zoo even Hallemeersch binnen zijn huis geroepen, om smeerlapperij te doen*’, vertelden de bewoners van Torhout onder elkaar. Het spoorde een laatste onderzoek aan, dat niet alleen deze recente feiten achterhaalde, maar ook de gebeurtenissen uit 1876 terug opgroef. De correctionele rechtbank van Brugge veroordeelde Pattyn op 15 juli 1880 uiteindelijk tot drie keer acht maanden celstraf met een geldboete van 150 franken.²⁰ Tegen die tijd was Pattyn echter al naar Frankrijk gevlucht.

1.1 Sociale controle

De zaak-Pattyn toont hoe er verschillende houdingen tegenover homoseksueel gedrag leefden in Brugge op het einde van de negentiende eeuw. Er was een groot verschil tussen de West-Vlaamse stad en de metropool Brussel in de manier waarop burgers reageerden op mannen die seks hadden met elkaar. In de Belgische hoofdstad heerste er anonimiteit door de grote massa inwoners en de mindere mate van sociale controle. Deze sociale onafhankelijkheid zorgde ervoor dat mannen buiten de plattelands verwachtingen van het traditionele gezin konden leven.²¹ In Brugge was dat echter een ander verhaal. De kleinere omvang van de stad en het lagere bevolkingsaantal zorgden ervoor dat stedelingen gedrag dat indruiste tegen ‘het normale’ sneller opmerkten. Met andere woorden, de sociale cohesie en sociale controle waren veel sterker in deze omgeving en speelden dan ook een rol in hoe de Bruggelingen omgingen met

¹⁹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

²⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 145, vonnisnr. 627, 15 juli 1880

²¹ Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 157–59.

homoseksueel gedrag.²² Bovendien had de Kerk in de Vlaamse gebieden van het land een sterke greep op het gedrag van stedelingen. Door haar uitbouw en sterke aanwezigheid kon ze gedragsregels gaan opleggen aan de bevolking en een systeem van sociale controle in werking stellen. Dit deel gaat er dan ook van uit dat macht en de oplegging van gedragsnormen centraal staan in de idee van sociale controle.²³ Wat volgt zijn vier uitingen van deze sociale dynamieken die zich afspeelden in het Brugse.

1.1.1 Afpersing

Op zondag 30 april 1876 verscheen Léopold Vercruysse in de kamer van Pattyn en zei hij de koster het volgende: ‘Wat klappt men daar altoos van u Mijnheer, ik ben agent van politie en ik ga u onmiddellijk aanklagen bij den Inspecteur.’²⁴ Pattyn, die de man herkende als de mestraper waar hij in dat jaar nog seksuele betrekkingen mee heeft gehad, zag wellicht in waar hij mee te maken had. In een poging om Pattyn af te persen, had Vercruysse zich voorgedaan als politieagent. De koster wist wat de verholde mestraper van hem verwachtte en dacht ‘dat dezen persoon zulks deed om iets te bekomen’. Aangezien Pattyn al eerder geld had gegeven aan Vercruysse, lijkt het erop dat deze laatste opnieuw kwam vragen om een handvol franken. Dat zou Pattyn hem niet gegeven hebben. Vercruysse's bedreigingen bleken geen loze woorden te zijn, want hij ging enkele dagen later naar het politiekantoor om een klacht in te dienen.

Mannen die seks hadden met mannen kregen vaak te maken met zulke afpersingen. In grote negentiende-eeuwse steden leefden sommigen onder hen in grote angst om ontdekt te worden omdat er zo'n groot stigma heerste op wat ze deden. Gewiekste mannen zagen dan hun kans schoon en gebruikten die schrik om gemakkelijk geld te verdienen.²⁵ Anders dan in Brugge bestonden er in grote steden als Parijs, Berlijn en Londen heuse chantagenetwerken, georganiseerd door verschillende mannen. Zo kende Londen een gevestigde ‘blackmailing fraternity’, bestaande uit verschillende criminele bendes.²⁶ Zulke organisaties waren niet actief in Brussel, al kwam chantage op een kleinschaliger niveau wel voor. Dan ging het bijvoorbeeld om jongeren die er op kermissen op uit waren om mannenliefhebbers te chanteren wanneer ze hen benaderden.²⁷

Wat Pattyn bezielde om geen geld op te hoesten voor Vercruysse, is moeilijk te achterhalen. Wellicht ging hij er van uit dat Vercruysse blufte en nooit naar de politie zou durven gaan. Afpersing was

²² De Cock, ‘Parken, pederasten & passanten. Stadsvernieuwing & homoseksualiteit in het Antwerpen van de late negentiende eeuw’, 7.

²³ Jan Art, ‘Social Control in Belgium: The Catholic Factor’, in *Social Control in Europe: Volume 2, 1800-2000*, onder redactie van Clive Emsley, Eric Johnson, en Pieter Spierenburg, History of Crime and Criminal Justice (The Ohio State University Press, 2004), 112–24.

²⁴ Brugge, Rijksarchief Brugge, EA Brugge C 0000, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1876.

²⁵ Peniston, *Pederasts and Others*, 29–30.

²⁶ Cook, *London and the Culture of Homosexuality, 1885-1914*, 65.

²⁷ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 428.

namelijk een nog serieuzere misdaad dan wat de koster deed met jongemannen.²⁸ Vercruysse zou het zichzelf te heet onder de voeten maken moest hij aankloppen bij de ondercommissaris, kon Pattyn gedacht hebben. Bovendien moest Pattyn ook geen schrik hebben voor een georganiseerde chantagepoging van alle mannen waar hij seks mee had. Integendeel, in Torhout was er sprake van nogal wat wrijving tussen hen: ‘past op dat gij het zegt, of ik steek een mes in uwen balg.’, wierp Edouard Degryse Auguste Devos toe.²⁹ Devos wou aan de politie vertellen dat Degryse ook seks had met Pattyn, maar durfde dat uiteindelijk niet door de bedreigingen die hij te horen had gekregen. Mannen hadden onderling verschillende redenen om al dan niet verder seks te hebben met Pattyn, wat klaarblijkelijk tot conflict kon leiden.

De zaak-Pattyn is de enige waar er sporen van afpersing terug zijn gevonden. Dat zou kunnen aangeven dat het een vrij zeldzaam fenomeen was in een provinciale stad als Brugge. Bovendien werd Vercruysse niet bestraft voor zijn poging tot afpersing, wat een opvallend gegeven is in vergelijking met grootsteden. Zo kende de politie van Berlijn op het einde van de negentiende eeuw een speciaal ‘Department of Homosexuals and Blackmailers’ die zich toelegde op afzetterij en illegale, seksuele ontmoetingen.³⁰ Het toont aan dat er bij de autoriteiten van de Duitse hoofdstad een grote bezorgdheid heerste rond deze criminele praktijk. Het was geen kopzorg die de Brugse politie met hen deelde, zo blijkt dus uit de niet-vervolgging van Vercruysse.

1.1.2 De politie, uw vriend?

Toen Charles Hallemeersch in 1880 het huis van Pattyn buiten kwam nadat hij hem had bevredigd, liep hij zijn kennis Francis Lammens tegen het lijf. Hallemeersch, die zich misschien niet helemaal goed voelde bij wat hij zonet had gedaan, vroeg Lammens of hij het niet beter zou melden bij de commissaris. Deze laatste antwoordde hem: ‘Neen, wacht, hij zal het nog willen doen met u.’³¹ Het is lastig om in te schatten met welk doel voor ogen dat Lammens dit zei. Het was wel een zekerheid dat niet alle stedelingen even tolerant als hem waren om homoseksueel gedrag zijn gang te laten gaan. Vaak staken ze hun afkeer niet onder stoelen of banken en trokken ze meteen aan de alarmbel.

In Antwerpen was er op het einde van de negentiende eeuw een sterke groei te zien in het aantal gevallen waar stedelingen beroep deden op de politie. Dat hing enorm sterk samen met de groei in

²⁸ Harry Cocks, *Nameless Offences: Homosexual Desire in the Nineteenth Century*, Paperback edition (London New York: I.B. Tauris, 2010), 115.

²⁹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954, straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

³⁰ Beachy, *Gay Berlin*, 71.

³¹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

mankracht van het politiekorps en de uitbouw van speciale divisies.³² Het was inderdaad zo dat grote Belgische steden in deze periode een modernisering kenden in de uitbouw van hun ordediensten. Onder andere ontstond de gespecialiseerde zedendienst op dit moment, die moest tussenkomen in zaken die de openbare zeden schonden of immoreel van aard waren.³³ Brussel kende dezelfde professionalisering, alhoewel die in praktijk nogal stroef verliep. Door een tekort aan personeel ging de aandacht nooit sterk uit naar mannen die seks hadden met elkaar.³⁴

Terwijl de beslissing om zoiets als een zedenpolitie op te richten in België in de tweede helft van de negentiende eeuw viel, lijkt het erop dat Brugge dat pas in de twintigste in de praktijk toepaste.³⁵ Dat betekende dus dat er geen specifieke dienst was om zich bezig te houden met zedenzaken. Als gevolg behoorde dat gewoon bij de taken van de algemene gemeentepolitie. Dat verklaart waarom in 1876 Gustaaf Vandromme en Théophile Vandenbussche hun vertrouwen stelden in de eerste de beste politieagent die ze op straat tegenkwamen terwijl ze een man najaagden die hen net had betast.³⁶

Verder had de afwezigheid van een actieve zedenpolitie implicaties voor hoe zedenfeiten de Brugse politie bereikten. Omdat het politiekorps vaak de middelen miste om streng op te treden, waren stedelingen soms de oren, ogen en handen van het politiekorps in het veld.³⁷ Om een misdaad te kunnen vaststellen moesten burgers echter zwart op wit bewijs kunnen voorleggen aan de agenten. Reputatie en *word on the street* telden daar niet.³⁸ Het was het obstakel waar slager Vanhollebeke in 1876 op botste toen hij melding wilde maken bij de politie van de dingen die Pattyn deed met andere mannen. Wellicht kreeg ook hij te horen dat geruchten alleen niet voldoende zouden zijn, wat hem zou aansporen om enkele getuigen te verzamelen die een verklaring wilden afleggen. Zijn amateuronderzoek diende hij in 1877 in en het vormde het belangrijkste bewijs voor het echte onderzoek dat erop volgde.³⁹ Het toont aan dat de Bruggelingen politieagenten hadden geaccepteerd als bemiddelaar, ook al waren ze nog niet helemaal *up to date* met de hervormingen die hun collega's in andere steden doormaakten.

³² De Cock, 'Parken, pederasten & passanten. Stadsvernieuwing & homoseksualiteit in het Antwerpen van de late negentiende eeuw', 21.

³³ M. De Koster, 'De verhouding politie-bevolking in historisch perspectief: Wederzijdse afhankelijkheid en stilzwijgende contracten', *Justitiële Verkenningen* 36, nr. 2 (april 2010): 83.

³⁴ Dupont, 'Free-Floating Evils', 348.

³⁵ Vania Vande Voorde, 'Prostitutie te Brugge tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog' (Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 2007).

³⁶ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2791: strafdossier Aimé Hubrecht, 1876.

³⁷ De Koster, 'De verhouding politie-bevolking in historisch perspectief', 85.

³⁸ Dupont, 'Sodom aan de Zenne', 177.

³⁹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1877.

1.1.3 ...Of toch het heft in eigen handen nemen?

Hoewel het mogelijk was om aan te kloppen bij de politie, handelde de buurt toch soms de zaak liever zelf af. ‘We hebben hem geknipt’, zei Amand Coucke tegen Joannes Van Renterghem op een dag.⁴⁰ Niet wetende waar het over ging, vroeg de laatste waar Coucke het over had. Hij antwoordde: ‘Het is al lang dat wij achter hem visschen, maar gisteren hebben we hem geknipt.’ De man hoorde waarschijnlijk vol ongelooft het verhaal aan dat Coucke hem vertelde, van hoe de kerkbaljuw hem de sleutel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk gaf en Pattyn na de processie van het Heilig Bloed op heterdaad betrapte. Van Renterghem, die Pattyn zijn beste vriend noemde, wierp Coucke toe ‘dat hij zulks niet moest vertellen of het niet waar was.’ Of het verhaal zich als een vuur heeft verspreid onder de Bruggelingen is niet te achterhalen, maar dat er was ingebroken zou alleszins de oren van de kerkmeesters hebben bereikt. De kerkbaljuw, waar Coucke mee samenspande, verzocht hem daarom ‘schriftelijk zijne excusen te maken’ aan hen.

Dat stedelingen op eigen houtje actie ondernamen om een man te betrappen, toont aan hoe velen homoseksueel gedrag als een schandaal ervaarden. Aan de oorsprong van dat sociaal stigma lag een zeer negatieve beeldvorming rond mannen die seks hadden met elkaar. Als ze het er al over hadden op het einde van de negentiende eeuw, linkten cultuurpessimisten, intellectuelen en Belgische kranten homoseksuele contacten aan verdachte affaires van seks voor geld. In het geval van Pattyn klopte dat wel. Een man die seks had met een andere man deed dat om gemakkelijk geld te verdienen en omdat hij ‘echt’ werk verafschuwde. Bovenal stond de homoseksuele man bekend als een voorbode van zedelijk verval, immoraliteit en criminaliteit en was hij de belichaming van decadentie.⁴¹ De kans is groot dat Coucke en zijn kompanen vanuit deze overwegingen besloten om Pattyn te ontmaskeren als de *enculeur* die hij volgens hen was. Dat het complot tegen Pattyn bestond uit meerdere personen, kan bovendien wijzen op de sterke sociale cohesie in Brugge.

Zulke ingewikkelde intriges kwamen zelden voor en er waren andere manieren om mannen als Pattyn duidelijk te maken dat ze er niet bij hoorden. Pattyns nieuwe leven als bakker in Torhout keerde bijvoorbeeld snel om wanneer de bewoners het volgende te zeggen hadden over hem: ‘Het is een smeerlap, wij hebben hem reeds weggestooten voor zijne vuile manieren.’⁴² Wanneer hij Hallemeersch had gevraagd hem te volgen naar zijn kamer, stootte het duo op ‘een bende volk die begon te lachen’ met Pattyn, waarop hij snel naar binnen wegluchtte zonder de jongeman. Anderen twijfelden dan weer niet om bedreigingen te uiten of geweld te gebruiken wanneer ze door hem werden benaderd. Hetzelfde gold

⁴⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

⁴¹ Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 174–75.

⁴² Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954, strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

in Brussel, waar er enkele gevallen waren waarbij mannen uit de buurt enculeurs aanvielen of verleidingspogingen beantwoordden met agressief gedrag.⁴³

1.1.4 Spreken is zilver, zwijgen is goud

Aan de andere kant kon het er ook heel gemoedelijk aan toegaan en was er soms sprake van een zekere tolerantie tegenover homoseksueel gedrag. In Brussel was er in bepaalde volkswijken, zoals de Marollen en de Sint-Katelijnewijk, een relatieve verdraagzaamheid. Dat kwam omdat het verzamelplaatsen waren van personen die om allerlei redenen verstoten waren. Als gevolg behoorde uitzonderlijk gedrag tot de orde van de dag.⁴⁴

Brugge kende buiten haar grote pleinen en indrukwekkende gebouwen ook dergelijke proletarische omgevingen, maar van echte tolerantie kon er niet gesproken worden. In herbergen en tavernes vertelden mannen dat ze geld verdienden van Pattyn zonder grote gevolgen te kennen. Dat waren dus specifieke situaties waarop inactie volgde, wat niet bepaald tolerantie is. Een herbergier uit Torhout overhoorde bijvoorbeeld gesprekken van mannen die onder elkaar pochten over hoe ze allen enkele franken kregen van de bakker. Daar viel echter geen woord over ‘slechte zaken’. De uitbater wist wel beter: hij had met zijn eigen ogen gezien hoe Pattyn enkele dagen voordien nog bezig was met een van die mannen buiten zijn herberg. Dat hij geen alarm sloeg bij de politie, suggereert dat hij het gedrag in zekere zin wel duldde, of toch niet bereid was om ervoor naar de politie te gaan. Andere mannen konden het dan weer ongeloofwaardige toogpraat vinden, waardoor ze er zich niet verder mee bemoeiden. Een caféganger was alleszins sceptisch tegenover wat een man hem te vertellen had en concludeerde dat hij gek was: ‘wij wilden daarover niet verder spreken omdat het een halve zot is.’⁴⁵

Terwijl er druk kon worden gekletst in cafés, kon er echter ook een grote stilte heersen. Toen Théophile Vandevoorde aankondigde dat hij zijn brood zou verdienen bij de koster, durfde niemand praten: ‘Wij vroegen niet wat hij moest doen om klokkenluider te zijn, omdat wij beschaamd waren, en Vandevoorde heeft het ook niet gezegd’, vertelde Mathilde Debackere, een huisvrouw die hem aanhoorde.⁴⁶ Het gevoel van schaamte en de neiging om niets te zeggen op wat de jongeman vertelde, kan verklaard worden vanuit de katholieke omgang met homoseksueel en afwijkend seksueel gedrag in het algemeen. In de negentiende eeuw wilde de Kerk zo weinig mogelijk praten daarover, uit angst dat het mensen zou aanzetten te experimenteren.⁴⁷ Wellicht droegen de gelovigen in het katholieke Brugge dat

⁴³ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 410.

⁴⁴ Dupont, ‘Sodom aan de Zennr’, 171, 179.

⁴⁵ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

⁴⁶ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

⁴⁷ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 291.

beleid van niet-blootstelling uit door te zwijgen over homoseksueel gedrag. Niet enkel stedelingen, maar ook mensen die een functie uitvoerden binnen de Kerk namen hetzelfde discours over. Toen een directeur-onderpastoor van een lagere school in Tielt in 1886 ontdekte dat de nieuwe leerkracht zijn leerlingen betastte, besloot hij maandenlang niet in te grijpen.⁴⁸ Wellicht wilde hij zich in naam van de Kerk niet publiekelijk uitlaten over dat soort seksueel gedrag.

1.1.5 Omgaan met vijandelijkheid

Pattyn beging de zoveelste mislukte verleidingspoging tijdens een wandeling in de avond in Torhout. De jongeman waarmee hij op pad was, vroeg of hij niet beschaamd was voor wat hij hem had willen aandoen. Pattyn gaf hem als antwoord: ‘Ja, ja, beschaamd’.⁴⁹ Veel inzicht geeft dat niet in wat er in het hoofd van de voormalige koster speelde toen iemand hem afwees. Daarom is het belangrijk om te kijken naar de acties die hij ondernam om zijn eigen veiligheid te garanderen in een omgeving die hem niet altijd tolereerde. Op zich was hij al enorm voorzichtig in zijn acties tijdens zijn periode in Brugge. Hij verkoos niet voor niets discrete plekken zoals zijn huurkamer om verdenking te voorkomen. Andere keren stopte hij de mannen zwijggeld toe om te verzekeren dat ze hun mond niet voorbij zouden praten. Wanneer hij vernam dat Vandevoorde getuigde in Vanhollebekes onderzoek, ging hij zelfs over tot omkoperij: ‘... vroeg hij of ik mijne verklaring wilde veranderen, dat ik honderd franks ging hebben.’ Dat wist Vandevoorde te vertellen, die het aanbod nadien afsloeg. Uit eerdere verhalen bleek dat hij daardoor lange tijd op vrije voeten is gebleven, maar uiteindelijk zouden zijn ondernemingen niet meer voldoende zijn. Het dreef Pattyn er waarschijnlijk toe om zelf aan te kloppen bij de politie om bewaking te vragen rond zijn huis.

Aimé Hubrecht besliste in 1876 ook om de politie te benaderen. Twee mannen hadden een klacht tegen deze koopman ingediend omdat hij hen allebei had betast nabij een herberg. Toen het onderzoek van start ging, besloot Hubrecht een brief te schrijven aan de politie waarin hij zijn eigen versie van het verhaal schreef. Daarin vertelde hij hoe de twee mannen hem uitlachten in de herberg en hem op straat hadden aangevallen en in elkaar geslagen. Hij ging zelfs zover om een bebloede zakdoek bij de brief te steken als bewijsmateriaal, zodat er geen twijfel mogelijk was dat hij het echte slachtoffer was.⁵⁰

Het was een gewiekste poging van Hubrecht om de situatie naar zijn hand te zetten, maar het zou uiteindelijk op niets uitlopen. Toch was hij enorm slim te werk gegaan: de twee mannen hadden zijn

⁴⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: strafdossier Arthur Seynhave, 1886.

⁴⁹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

⁵⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2791: strafdossier Aimé Hubrecht, 1876.

gedrag als iets seksueels geïnterpreteerd, wat volgens hem totaal niet zijn intentie was. Hubrecht speelde op dat moment in op het verwachte, agressieve gedrag dat de mannen daarop zouden vertonen om zijn verhaal extra kracht en geloofwaardigheid bij te zetten. Dat tactisch inspelen op de denkbeelden van autoriteiten was een vaak toegepaste strategie die mannen konden inzetten om juridische vervolging te vermijden.⁵¹ Wanneer dat niet lukte, konden mannen zoals Hubrecht of Pattyn de feiten gewoon ontkennen of over bepaalde zaken liegen. Ze deden dat beiden in hun verklaringen. De leerkracht uit Tielt ging zelfs zover om de schuld bij zijn leerlingen te leggen om te ontsnappen aan zijn straf. Op de vraag of hij seksuele handelingen had uitgevoerd op twee jongens antwoordde hij: ‘Ik weet daar niets van en zij verklaren dat omdat zij mijne vijanden zijn.’⁵² Wanneer de mannen inzagen dat de situatie er helemaal niet meer gunstig uitzag voor hen, konden ze nog op de vlucht slaan naar bijvoorbeeld Frankrijk, zoals Pattyn deed in 1880.

1.1.6 Conclusie

Mannen die seks hadden met elkaar liepen altijd het risico om opgemerkt te worden door hun buurtgenoten. Dat gold zeker in het negentiende-eeuwse Brugge, dat kleinschaliger was dan Brussel en als gevolg een veel sterkere sociale controle kende. Een eerste vorm waarin deze sociale controle zich vertaalde, was afpersing. In grote steden zoals Parijs, Londen en Berlijn werd het op grote schaal georganiseerd en was het een criminele praktijk waar de hoofdstedelijke autoriteiten hun handen vol aan hadden. In Brugge en Brussel was er ook sprake van chantage, maar dat gebeurde op een individueel niveau en agenten tilden er niet zo zwaar aan als hun collega's in andere steden. Daarnaast konden buurtbewoners naar de politie stappen, die sterk rekende op de bewoners om zedenzaken te melden omwille van hun eigen personeelstekorten. In Antwerpen gebeurde hetzelfde. Hoe uitgebreider het politiekorps was, hoe meer meldingen er binnen kwamen. Uit de dossiers is gebleken dat de Bruggelingen vaak contact opnamen met de lokale autoriteiten, ondanks de minder moderne organisatie. Ook namen ze zelf initiatief door eigen onderzoeken te doen, samen af te spreken om iemand op heterdaad te betrappen of door de man in kwestie buiten te sluiten. Zo'n zaken kwamen geregeld meer voor in de kleinere gemeenschappen van provinciale steden en zijn een uiting van de sterke sociale cohesie daar, wat minder het geval was in grootsteden.

Proletarische omgevingen van metropolen vertoonden nog een zekere tolerantie tegenover gelijkslachtige betrekkingen, maar in Brugge was dat niet het geval. Inactie en het katholieke stilzwijgen waren twee vrij unieke vormen van sociale controle die voorkwamen in het Brugse. Uiteindelijk zouden

⁵¹ Carlier, “De wil tot weten” en de “list van de leugen”, 304.

⁵² Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: strafdossier Arthur Seynhave, 1886.

beide houdingen verbroken worden tijdens het onderzoek, omdat de betrokkenen daarin wel getuigden bij de politie. Tot slot probeerden mannen die werden verdacht of vervolgd omwille van hun homoseksuele daden op verschillende wijzen hun vel te redden, maar dat leverde op lange termijn weinig succes op.

1.2 Politie, gerecht en de Kerk

Er heerste onrust in het Brugse Hof van Assisen op het einde van oktober in het jaar 1900. Achter gesloten deuren verscheen Georges Eekhoud voor een rechter en volksjury omdat hij met zijn publicaties een schending tegenover de openbare zeden had begaan. In de zomer van het jaar voordien legde de politie van Heist beslag op enkele onsmakelijke boeken die een kiosk op de dijk verkocht. Daaronder behoorde de roman *Escal-Vigor* van de hand van deze Brusselse auteur.⁵³ Het boek beschreef een romantische relatie tussen een graaf en een boerenjongen en overschreed op die manier enkele grenzen. Het ging om een liefde tussen twee mannen van heel verschillende leeftijden die daarenboven de scheidingslijnen van de klassenmaatschappij helemaal overschreed. Daarmee tartte het boek de sociale tolerantie op het vlak van dit soort thema's.⁵⁴

Het was voornamelijk de sterk katholieke magistraat en Procureur des Konings van Brugge Léon Janssens de Bistoven die steigerde om deze, in zijn ogen, onzedelijke literatuur. De man had eerder in 1895 zijn kwalijke reputatie verkregen door de hoofden van de socialistische coöperatie Vooruit in Gent te vervolgen.⁵⁵ Omdat Eekhoud in Brussel woonde, moest Bisthoven aankloppen bij zijn Brusselse collega's met de vraag of ze een onderzoek wilden opstarten. Hij kreeg een negatief antwoord te horen. De reden daarvoor was een mentaliteitsverschil tussen de Brugse magistraat en het Brusselse gerecht. De liberale geest van de hoofdstad botste op dat moment met Bisthovens katholieke ingesteldheid die hij mee had van zijn provinciale stad. Veel maakte het uiteindelijk niet uit: in Gent stemden ze toe met zijn aanvraag en Eekhoud werd voor de rechtbank in Brugge gedaagd.⁵⁶

Rond deze schandaalzaak ontstond veel commotie en vooral uit de hoek van de kunstwereld was het verzet enorm groot. Kunstliefhebbers namen het op voor Eekhoud en ervaren de vervolging van hun collega als een aanval op hun vrijheid van creatieve uitdrukking en persvrijheid. Uit diezelfde menigte verrees socialistisch senator Edmond Picard, die als advocaat voor Eekhoud optrad tijdens het proces.⁵⁷ Hij moest hem verdedigen tegen het betoog van Bisthoven, die argumenteerde dat de schrijver door middel van *Escal-Vigor* zedenbederf de wereld instuurde en een gevaar vormde voor een jong publiek. De katholieke magistraat haalde er zelfs dokters bij om de personages te diagnosticeren als 'uranisten', maar het zou allemaal weinig uithalen. De volksjury besliste op het einde van het proces dat

⁵³ Wannes Dupont, 'Eekhouds eenmansstrijd', in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Elwin Hofman, Jonas Roelens, en Wannes Dupont (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 183,186.

⁵⁴ Dupont, 'Free-Floating Evils', 423.

⁵⁵ 'Léon Janssens de Bistoven', in *Nationaal biografisch woordenboek* (Brussel: Paleis der Academieën, 1977).

⁵⁶ Dupont, 'Eekhouds eenmansstrijd', 184.

⁵⁷ Dupont, 'Free-Floating Evils', 245.

Eekhoud geen schuld toegewezen kon worden en de schrijver kon vrijuit gaan.⁵⁸

Het proces van Eekhoud toont aan dat instellingen, ambtenaren en hun ideologie meespeelden in de vervolging van zedenzaken. Wat zich in het Hof van Assisen afspeelde, was een strijd tussen progressieve en conservatieve krachten. Daarin was bijvoorbeeld duidelijk te zien hoe de houding van het liberale Brussel tegenover homoseksueel gedrag verschilde van provinciale, katholieke actoren. Brugge was bovendien conservatief: na een vrij lang liberaal bestuur zou de gemeenteraad van de stad in 1876 terug voor een meerderheid uit katholieken bestaan die de stad vervolgens voor een eeuw zou besturen.⁵⁹ De Kerk had een sterke comeback gemaakt, waardoor ze sterk genoeg stond om tussen te komen in wereldlijke affaires. De grondwettelijke bepaling die voorschreef dat Kerk en staat gescheiden moesten zijn, lag in de praktijk vaak anders in de West-Vlaamse stad.⁶⁰ Dit hoofdstuk wil daarom nagaan op welke manier officiële ordehandhavers homoseksuele betrekkingen vervolgden in Brugge in vergelijking met de situatie in Brussel. Daarnaast wil het ook aandacht besteden aan de invloed van de Kerk op de bestraffing.

1.2.1 Politie

Toen de politie van Torhout Pattyn in 1880 arresteerde voor zijn ‘vuile manieren’, zoals veel getuigen het noemden, kwamen ze voor een lastige kwestie te staan.⁶¹ Homoseksuele daden waren immers niet opgenomen in de strafwet. Aan het einde van de achttiende eeuw zorgde de invoering van de Franse revolutionaire wetgeving ervoor dat sodomie er uit werd geschrapt. De Napoleontische Code behield dezelfde maatregel en ook het Belgisch Strafwetboek uit 1867 criminaliseerde homoseksuele daden niet.⁶² Op basis van wat moesten de Torhoutse agenten, en alle andere ordehandhavers die in contact kwamen met mannen die seks hadden met elkaar, Pattyn dan gaan bestraffen?

De wetten onder titel VII van het Belgisch strafwetboek uit 1867 genaamd “Misdaden en wanbedrijven tegen de orde der familie en tegen de openbare zedelijkheid” regelden misdrijven zoals aanranding van de eerbaarheid, verkrachting, prostitutie of bederf van de jeugd, openbare schennis van de goede zeden en ontucht. Daar was het wel mogelijk om mensen van hetzelfde geslacht onder te brengen, alhoewel zoiets als verkrachting moeilijk paste bij homoseksueel gedrag. Daar voor moest er sprake zijn van penetratie van de penis in de vagina. Hoewel dat niet letterlijk zo in de wet stond omschreven, ging het wel uit van ‘des relations sexuelles normales’. Dat betekende natuurlijke geslachtsgemeenschap

⁵⁸ Dupont, ‘Eekhouds eenmansstrijd’, 186, 188.

⁵⁹ Jan A. Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge* (Tielt: Lannoo, 1982), 501.

⁶⁰ Noël Geirnaert en Ludo Vandamme, *Brugge, een verhaal van 2000 jaar* (Brugge: Stichting Kunstboek, 1996), 110.

⁶¹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

⁶² Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 407.

tussen een man en vrouw.⁶³ Met andere woorden, anale penetratie zonder toestemming kon onmogelijk als verkrachting worden gedefinieerd. Om deze redenen hanteerde de politie dan ook meestal de term van aanranding of schending van de eerbaarheid. Ook de Brugse politie zou mannen die seks hadden met elkaar in de periode van 1862-1886 aanrekenen onder deze term. Het woord zelf droeg een enorm belangrijke betekenis met zich mee, omdat het een nieuwe werkelijkheid aangaf. Het toonde dat de seksuele activiteit van ‘sodomie’ niet langer meer een religieuze bekommernis was, maar een sociaal probleem van ‘aanslag op de eerbaarheid’ voor de politie. Deze idee had ook zijn weg gevonden in Brugge. Het lijkt er dus op dat de greep van de ordehandhavers, ondanks de sterkere rol van de Kerk in het negentiende-eeuwse Brugge, langzaamaan groeide in deze stedelijke samenleving. De impact van het geloof op de ordehandhaving ebde als gevolg weg.⁶⁴

Een groot probleem lag in de interpretatie van de term ‘aanslag op de eerbaarheid’ en voornamelijk hoe autoriteiten deze moesten vaststellen. Dat zorgde voor een spanning tussen enerzijds de wet en anderzijds de realiteit. Zo staat er in een vonnis uit 2 april 1864 met betrekking op twee vissers uit Bredene, de negentienjarige Siméon Van Hoorne en de twintigjarige Joannes Flockmans, het volgende: ‘zonder dat het echter ten genoegen van regte bewezen is dat den tweeden verdagten, op gemelden dag en ter zelfde plaats, zich schuldig zou gemaakt hebben’.⁶⁵ Dat wijst er wellicht op dat de politie zelf meestal niet aanwezig was wanneer de feiten plaatsvonden en dus grotendeels afhankelijk was van omstaanders die een aangifte deden en wilden getuigen.

De politie in Brussel was ook weinig op de hoogte van het homoseksueel gebeuren in de Belgische hoofdstad. Meer nog, de vervolging van homoseksueel gedrag stond vrij laag op hun agenda. Er werd weinig aandacht gegeven aan dergelijke mannelijke zedenfeiten, politiemannen voerden er weinig onderzoek naar uit en ze klasseerden veel zaken zonder gevolg.⁶⁶ Een van de redenen voor die desinteresse lag in het feit dat homoseksuele activiteit niet strafbaar was. De voornaamste oorzaak lag echter in de capaciteitsproblemen van de hoofdstedelijke politie. De weinige agenten die al actief waren in de zedenpolitie, de speciale divisie voor zedendelicten, had bovendien de handen vol met de controle van de gereguleerde prostitutie. Daarnaast vormde corruptie onder de politieagenten, die slecht betaald kregen, ook een obstakel dat een goede werking in de weg stond.⁶⁷

Brugge had geen actieve zedenpolitie op het einde van de negentiende eeuw, waardoor het wat

⁶³ Liesbet Stevens, *Strafrecht en seksualiteit: de misdrijven inzake aanranding van de eerbaarheid, verkrachting, ontucht, prostitutie, seksreclame, zedenschennis en overspel* (Antwerpen: Intersentia, 2002), 25, 49–50.

⁶⁴ Andrew Israel Ross, *Public City/Public Sex: Homosexuality, Prostitution, and Urban Culture in Nineteenth-Century Paris*, Sexuality Studies (Philadelphia: Temple University Press, 2019), 100.

⁶⁵ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 112, vonnisnr. 165, 2 april 1864.

⁶⁶ Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 154.

⁶⁷ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 348, 368.

achterliep op de moderniseringsprocessen die gaande waren bij de ordehandhavers elders in België. De gemeentepolitie hield zich in die periode druk bezig met de controle op prostitutie, waardoor de vervolging van homoseksuele contacten wellicht ook niet bepaald een prioriteit was. In de achttiende eeuw was het politieapparaat van de katholieke stad nochtans heel goed uitgewerkt, wat tot een groot aantal vervolgingen van prostitutie leidde.⁶⁸ Ook in Brussel bleek in 1870, toen de politie omvangrijker werd, dat er veel meer repressie en vervolging van homoseksueel gedrag plaats vond.⁶⁹ De werking van de politie van Brugge en Brussel verbleekte bij die van de Parijse. In de Franse hoofdstad zocht de politie actief naar omwegen om mannen die seks hadden met mannen te vatten. Zo hield ze een speciaal register bij voor pederasten, of voerde ze regels tegen landloperij in om het komen en gaan van mannen in te perken.⁷⁰

In Brugge introduceerde de politie zo'n repressieve maatregelen niet. In tegendeel zelfs, want in 1860 werd de tijd waarop de stadspoorten sloten, afgeschaft door de liberale burgemeester Jules Boyavale. Hoewel het een economische keuze was om de handel een duwtje in de rug te geven, is de kans groot dat het letterlijk de poorten opende voor allerlei nachtloperij.⁷¹ Echter in de periode van 1873 laaide de discussie rond de avondklok, of *politieklok* in de volksmond, opnieuw op. Het gemeentebestuur had in deze periode een nieuw politiereglement ondertekend dat vastlegde dat de klokken om elf uur 's avonds zouden luiden om de sluiting van de herbergen aan te kondigen. De Bruggelingen ontvingen het met weinig enthousiasme en hadden het smalend over het 'torengesank' en een 'onnoodig en arm geluid'.⁷² De reden voor hun onvriendelijk ontvangst kwam doordat de politie totaal niet streng optrad tegen de mannen die bleven plakken in de herbergen en zich niet gedroegen.⁷³ Dat het 'uur der nachtelijke uitpattingen reeds geslagen was' om elf uur, gold zeker ook wanneer het om seks tussen mannen ging.⁷⁴ Het zou verklaren waarom Aimé Hubrecht om halftwaalf zijn kans schoon zag in 1876 om na iets te drinken in herberg Het Burgerwelzijn twee mannen te betasten. Dat er geen daadkrachtige politiecontrole was na de avondklok om de mannen naar huis te sturen, faciliteerde in zekere zin het homoseksueel gedrag dat na het vallen van de duisternis kon plaatsvinden.

Het vorige hoofdstuk toonde aan dat de Bruggelingen vaak gingen aankloppen bij de politie om een klacht in te dienen. In de meeste gevallen werden ze serieus genomen omdat er genoeg getuigen

⁶⁸ Maja Mechant, 'Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges', in *Selling Sex in the City: A Global History of Prostitution, 1600s-2000s*, onder redactie van Magaly Rodríguez García, Lex Heerma van Voss, en Elise van Nederveen Meerkerk, *Studies in Global Social History* 31 (Leiden: Brill, 2017), 65–67.

⁶⁹ Chartier, 'De homoseksuele subcultuur in Brussel in de negentiende eeuw', 429.

⁷⁰ Ross, *Public City/Public Sex*, 104–5.

⁷¹ Jaak A. Rau, *Brugge, de memoires van een stad* (Brugge: Van de Wiele, 1984), 11.

⁷² 'Verschillende Tydingen', *Gazette van Brugge*, 27 juni 1874.

⁷³ 'Verschillende Tydingen', *Gazette van Brugge*, 19 november 1873.

⁷⁴ 'De brugsche avondklok', *Gazette van Brugge*, 29 november 1873.

wilden spreken, wiens verklaringen als voldoende bewijsmateriaal werden aangenomen. Zo schoot de Tieltsse politie in 1886 onmiddellijk in actie wanneer een ouder melding maakte van de leerkracht die haar zoon en zijn klasgenoten betastte op school.⁷⁵ De voorwaarde was dan wel dat de informatie uit betrouwbare bron kwam. Ofwel moest de persoon die aangifte deed een getuige geweest zijn van mannen die seks hadden met elkaar, of een van die mannen doen spreken, of zelf een van die mannen zijn. Dat de politie de klacht van Vanhollebeke in 1876 seponeerde, was omdat hij niet voldeed aan een van deze voorwaarden.

1.2.2 Gerecht

Hoewel de politie in Brugge dus net zoals die in Brussel weinig oog had voor mannen die seks hadden met elkaar, kwamen de zaken toch aan het licht door aangiften van buurtbewoners. Deze kwamen dan ook voor de rechtbank, waar er een oordeel over de mannen in kwestie werd uitgesproken door de rechter. In de zaak van Georges Eekhoud was het belangrijk voor de katholieke magistraat Bisthoven om het proces te voeren op katholieke grond. Hij dacht dat er een zwaardere straf zou volgen op onzedelijk gedrag dan in het liberale Brussel. Uiteindelijk bleek hij een foute inschatting gemaakt te hebben, want de schrijver ging vrijuit. Eekhoud verscheen echter voor een volksjury in Assisen en de mannen uit de dossiers voor een rechter in de correctionele rechtbank. Daarom is het interessant om naar de rechtbank van de eerste aanleg te kijken of de rechter daar strenger bestraftte dan de Brugse volksjury.

In totaal zijn er voor de periode van 1862-1886 vijfenveertig vonnissen uitgesproken door de rechter van de correctionele rechtbank van Brugge met betrekking op zaken van schending van de eerbaarheid. Voor de overgrote meerderheid bestond er geen dossier meer om in te kijken of het wel degelijk over homoseksueel gedrag ging. Toch zijn de zaken geselecteerd omdat ze uitsluitend mannen vermeldten die een bepaald onzedelijk gedrag tegenover geslachtsgenoten hebben vertoond. Dat aantal is hoger dan de eenendertig zaken die Chartier voor de periode van 1893-1899 vond in de rechtbank van eerste aanleg van Brussel. Dat was een periode waarin de hoofdstedelijke politie al een sterkere grip had op het homoseksueel gebeuren in de stad.⁷⁶ Het hoge aantal voor Brugge geeft aan dat er opvallend meer en veel aandacht uitging naar zedenzaken dan in Brussel. Zeker gezien het lagere bevolkingsaantal van Brugge is vijfenveertig een sterk cijfer. Dat deze stad al langer streng optrad tegen seksuele zaken, valt af te leiden uit de bestraffingscijfers voor prostitutie voor de tweede helft van de achttiende eeuw. In deze tijd verschenen per jaar gemiddeld negen prostituees voor de rechter, wat een vrij hoog cijfer was in

⁷⁵ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: Strafdossier Arthur Seynhave, 1886.

⁷⁶ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 409.

vergelijking met de veel grotere stad Gent die er maar twee per jaar kende.⁷⁷

De straffen die de Brugse rechter aan de mannen uit de vonnissen gaf, lagen wel niet opvallend hoger dan in de hoofdstad. Meer nog, in Brussel waren ze wat strenger dan in Brugge. Het Belgisch strafwetboek legde vast dat de minimumstraf zes maanden en de maximumstraf vijf jaar hoorden te zijn voor schendingen van de eerbaarheid.⁷⁸ De laagste straf die in Brugge werd opgelegd, was acht dagen, en de hoogste was een jaar.⁷⁹ Ter vergelijking: in Brussel sprak de rechter tweemaal de minimumstraf van zes maanden uit en lag de hoogste straf op tien jaar. De meeste straffen bevonden zich echter tussen de een en drie jaar. De zwaarste straf werd bovendien in een zaak met minderjarigen gegeven aan een priester-leraar die meerdere van zijn leerlingen betastte.⁸⁰ Ook in Brugge werd een zesentwintigjarige werker in 1884 het zwaarst bestraft omdat hij meerdere kinderen van onder de elfjarige leeftijd had aangerand.⁸¹ Hij werd op de vingers getikt met eenentwintig maanden celstraf en een geldboete van twintig keer zesentwintig franken.

De rechtbank werkte ook met geldboetes die werden gecombineerd met gevangenisstraffen, wat het waarschijnlijk wel zwaarder maakte in een periode van armoede. De overgrote meerderheid van de mannen kreeg een celstraf die kon variëren van twee weken tot acht maanden met een geldboete die vijftien, zesentwintig of vijftig franken kon bedragen. In de meeste gevallen konden de mannen hun geldboete ‘inruilen’ voor nog een paar extra dagen achter de tralies. Het gebeurde niet veel dat er enkel geld- of gevangenisstraffen werden uitgedeeld. Wat wel uitzonderlijk was voor Brugge en niet terug te vinden was in de Belgische grootsteden, zijn de tien mannen die werden vrijgesproken voor hun daden. Negen op de tien vonnissen gaven geen duidelijk verklaring daarvoor; pas in een geval was er sprake van de verdachte die krankzinnig was en dus niet toerekeningsvatbaar.⁸² Wellicht was er een gebrek aan bewijs, wat vaker voorkwam in zedenzaken

Dat sommige straffen zo kort leken in vergelijking met die in Brussel, valt hoogstwaarschijnlijk te wijten aan een verwarring tussen de termen ‘openbare zedenschennis’ en ‘aanslag op de eerbaarheid’. Beiden waren uiterst vaag omschreven in het strafwetboek, waardoor het verschil tussen de twee niet duidelijk was. Een aanslag op de eerbaarheid verwees naar iedere handeling die tegen de eerbaarheid van een persoon indruiste. Openbare zedenschennis betrof hetzelfde gedrag, maar het essentiële verschil lag in het feit dat ze in de publieke ruimte plaatsvond.⁸³ De Brusselse rechtbank kampte vooral met dit probleem

⁷⁷ Mechant, ‘Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges’, 65.

⁷⁸ Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 27.

⁷⁹ Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 141, vonnisnr. 647, 26 augustus 1878; Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 110, vonnisnr. 242, 18 april 1863.

⁸⁰ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 429.

⁸¹ Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 153, vonnisnr. 1229, 16 december 1884.

⁸² Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 150, vonnisnr. 21, 7 januari 1887.

⁸³ Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 29, 114.

en die twijfel reflecteerde zich sterk in de rechtspraak daar.⁸⁴ Hoewel op alle vonnissen uit Brugge wel degelijk sprake was van aanslag op de eerbaarheid, lijkt het erop dat de rechter in veel instanties de strafwetgeving rond openbare zedenschennis hanteerde. De straffen voor dat soort misdaad schommelden tussen minimum acht dagen en maximum een jaar met een geldboete die van zesentwintig tot vijfhonderd franken kon oplopen.⁸⁵ Wanneer de sancties in het licht van deze regel worden bekeken, vallen er sommige uitschieters op die de maximumstraf ver overschrijden. Zo kreeg Pattyn in 1880 twee jaar gevangenisstraf en een boete van 150 franken toegewezen voor zijn daden in Torhout en Brugge.⁸⁶ Een andere man, de negenenveertigjarige koopman Longinus Jonckheere, moest waarschijnlijk zeer gelijkaardige feiten hebben gepleegd als Pattyn of zelfs nog zwaardere. In 1881 stuurde de rechter hem voor dertig maanden de cel in met een geldboete van vijfhonderd franken.⁸⁷ Deze voorvallen lagen dan wel weer meer in lijn met de gemiddelde straffen van een tot drie jaar in Brussel, wat aangeeft dat er in heel geladen zaken streng gestraft werd in Brugge.

1.2.3 Een katholieke zwijgcultuur?

Het proces van Georges Eekhoud in oktober 1900 vond plaats achter gesloten deuren in Brugge, maar toch lekte veel van wat er achter de schermen gebeurde naar de pers. De Brusselse, liberale krant *Le Petit Blue* publiceerde drie lange artikels, een voor iedere dag van het proces, waarin een samenvatting werd gegeven van de verklaringen van de aanwezige getuigen. De artikels waren vooral op sensatie gericht en er was zeer goed nagedacht over welke passages er in werden opgenomen. Toch was het een kans voor het grote publiek om deze schandaalzaak op de voet te volgen en via de media kennis te krijgen van homoseksueel gedrag.⁸⁸

Ook in Brugge schreef de liberale krant *Journal de Bruges* over het hele gebeuren. Op 11 juli 1900 vertelde de krant dat er een onderzoek was geopend naar een hele reeks boeken, waaronder *Escal-Vigor* van de Brusselse auteur. De auteur van het artikel stak het niet onder stoelen of banken voor welke partij hij koos, omdat hij delen uit de petitie ter ondersteuning van 'l'Art et de l'Idée' overnam en quoteerde.⁸⁹ Het was zo dat er vanuit de kunstwereld een document werd opgesteld dat veel binnen- en buitenlandse schrijvers hadden ondertekend om hun artistieke vrijheid te verdedigen.⁹⁰ Nadat het vonnis was uitgesproken verscheen er een artikel dat de laatste dag samenvatte. Daar leek er echter meer

⁸⁴ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 429.

⁸⁵ Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 103.

⁸⁶ Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 145, vonnisnr. 627, 15 juli 1880.

⁸⁷ Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 146, vonnisnr. 350, 9 april 1881.

⁸⁸ Jacques Detemmerman, 'Le procès d'Escal-Vigor', *Revue de l'Université de Bruxelles* 4-5 (1984): 141-69.

⁸⁹ 'L'affaire Lemonnier-Eekhoud', *Journal de Bruges*, 11 juli 1900.

⁹⁰ Dupont, 'Eekhouds eenmansstrijd', 186.

aandacht te gaan naar het betoog van Bisthoven. dat met veel lof en bewondering werd onthaald. Hoe de slotzin van het artikel dan geïnterpreteerd moet worden, is moeilijk: ‘Eekhoud est acquitté. Des bravos éclatent aussitôt après le prononcé de l’ordonnance du président.’⁹¹ Wilde de auteur aangeven dat het gejuich terecht was, of was het eerder een soort van bittere opmerking om zijn afkeuring uit te laten blijken?

In de katholieke krant *La Patrie* bleef het dan weer stil in de periode van het proces. Pas in december, een kleine twee maanden na het proces, haalde een journalist uit naar Picard en de roman die hij had verdedigd. Waarschijnlijk, zo speculeerde de schrijver, zou de socialist van mening zijn dat de Parijse politie, die worstelde met haar ‘problème sexuel’, overdreef in haar bestraffing ervan.⁹² In 1901 zou de zaak nog eens terug naar boven komen in een artikel dat de rechtbank een schouderklopje gaf omwille van de strijd tegen de import van pornografische geschriften. Daarin zei de schrijver het volgende: ‘Bravo! Au parquet de Bruges, dont le zèle ne se rebute pas, malgré le décevant verdict du jury d’Escal-Vigor’.⁹³ Dat citaat impliceert dat de rechtbank wel degelijk streng en dus goed bestrafte op zedenzaken. De vrijspraak van Eekhoud was een uitzonderlijke beslissing die buiten de macht van de rechter lag.

De stilte rond de zaak viel hoe dan ook op, vooral ook omdat de Vlaamse katholieke kranten van Brugge er met geen woord over repten. Wellicht kan dat grotendeels verklaard worden aan de hand van de houding van de Kerk tegenover seks. Wannes Dupont stelt dat de Belgische katholieken zich bewust stil hielden wanneer het over seksueel afwijkend gedrag ging, zoals onder andere homoseksuele betrekkingen. Concreet uitten de Kerk en al haar verzuilingsorganisaties zich niet al te openbaar over ongewenste seksuele gedragingen. Dat gebeurde vanuit de angstvallige gedachte dat die kennis mensen, en vooral jongeren, zou corrumperen en tot experimenteren aanzetten. Het gevolg was een cultuur van stilzwijgen en een beleid van niet-blootstelling.⁹⁴

Dat de katholieken het niet graag hadden over seksualiteit in de negentiende eeuw, bleek bijvoorbeeld ook uit de manier waarop ze over prostitutie verslag maakten. In vergelijking met andere Belgische kranten schreven katholieke journalisten veel terughoudender over dat onderwerp. Dat lag in lijn lag met de houding van de Kerk tegenover seksualiteit. Ben Verhaegen deed bijvoorbeeld onderzoek naar de katholieke krant *Het Nieuws Van Den Dag* voor de periode 1893-1914. Hij merkte op dat het zeker geen doelbewuste strategie was die journalisten volgden omdat de Kerk hen voorschreef zich

⁹¹ ‘Le procès Eekhoud’, *Journal de Bruges*, 27 oktober 1900.

⁹² ‘Les feuilles rouges’, *La Patrie*, 8 december 1900.

⁹³ ‘Pour l’anti-pornographique’, *La Patrie*, 8 december 1901.

⁹⁴ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 291–94.

gedeisd te houden bij seksuele onderwerpen.⁹⁵ Zelf bemerkte hij dat journalisten via omwegen het toch hadden over seks en hetzelfde gold voor de Brugse kranten. Dat *La Patrie* toch het vonnis vermeldde, geeft aan dat ze vertrouwd was met de schandelijke inhoud van de zaak en er bovendien van uitging dat haar publiek er ook van op de hoogte was. Aan de naam van *Escal-Vigor* hing waarschijnlijk een negatieve bijklank in katholieke kringen. De vernoeming alleen al druiste in tegen de zwijgcultuur van de Kerk. Dat de roman bovendien geassocieerd werd met de seksuele cultuur van Parijs in eenzelfde artikel, bevestigt dat idee.

De vraag is nu of de impact van de Kerk, in de vorm van haar stilzwijgen, zich ook een weg heeft gebaad in de Brugse correctionele rechtbank. Een argument dat het zou kunnen ondersteunen, kan gevonden worden in het gegeven dat alle zaken die zijn gevonden achter gesloten deuren hebben plaatsgevonden. Dat zou inderdaad een uiting kunnen zijn van de zwijgcultuur, wat ook de Brusselse situatie kan ondersteunen. Zowel Dupont en Chartier bemerkten dat het overgrote deel van de zaken achter gesloten deuren afspeelde, omdat de inhoud vaak te schandelijk was om een publiek toe te laten.⁹⁶ Het zou dus kunnen dat er ook in Brussel een katholiek geïnspireerde zwijgcultuur leefde, ondanks het liberale klimaat.

1.2.4 Conclusie

Het katholieke geloof en haar zwijgcultuur speelden geen uitzonderlijk grotere rol in de bestraffing van mannen die seks hadden met elkaar dan in andere steden zoals Brussel. Wellicht bevestigt dat de idee dat eerder in dit deel werd aangehaald: homoseksueel gedrag was van een religieus naar een sociaal probleem getransformeerd en dat reflecteerde zich in de rechtspraak. Het aantal mannen die in Brugge werden vervolgd voor ‘schending van de openbare eerbaarheid’ lag hoger dan de aantallen in Brussel, wat een strengere vervolging aangeeft. Hoewel de straffen in de West-Vlaamse stad zich op het eerste zicht wat lager bevonden dan in de hoofdstad, werden zware feiten wel even streng gesanctioneerd. Verder waren Brugse politieagenten, net zoals hun Brusselse collega’s, weinig op de hoogte van het homoseksueel gebeuren in hun stad. Beiden ondervonden problemen om homoseksuele activiteit *in the act* vast te leggen, voornamelijk door de vage regelgeving rond de schending van de eerbaarheid. Op organisatorisch vlak zat het ook tegen om een prioriteit te maken van homoseksuele activiteiten: Brussel kampte met een personeelstekort, Brugge bezat niet over een zedenpolitie en beiden waren druk bezig met de controle op

⁹⁵ Ben Verhaegen, ‘Een opvallende stilte in de katholieke krant Het Nieuws Van Den Dag: Prostitutie in de Nederlandstalige Belgische pers in de late negentiende en vroege twintigste eeuw’ (Onuitgegeven masterproef, Katholieke Universiteit Leuven, 2018), 74.

⁹⁶ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 237; Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 42–430.

bordelen en prostitutie. Brugge zou ook nooit harde maatregelen of speciale registers aanleggen om ten strijde te trekken tegen mannen die seks hadden met elkaar, zoals de Parijse politie dat wel deed.

2. Infrastructuur en seks

In de nacht van 14 op 15 augustus in het jaar 1876 kwam Gustaaf Vandromme rond halftwaalf de herberg Het Burgerwelzijn uit. Een straat verderop ledigde hij zijn blaas tegen de muur van de herberg De Beurs. Voor hij het goed en wel besepte, greep een man hem van achteren vast en voelde hij een hand zijn geslachtsdeel betasten. Vandromme herkende de persoon onmiddellijk: het was Aimé Hubrecht, een handelaar in mosterd wiens producten hij net nog had zitten bespotten in de taverne. Hubrecht vroeg hem het volgende: ‘Wilt gij met mij mede gaan naar de Kruisvest om te doen, gruisbuize tegen gruisbuize?’⁹⁷ Ontsteld weigerde Vandromme zijn aanbod. Hij kreeg daarop een dreun op zijn been en viel op de grond.

Niet lang daarna kwam Théophile Vandenbussche de deur van Het Burgerwelzijn uit om te plassen. Terwijl hij urineerde en zich af vroeg waar zijn drinkmaatje Vandromme zo lang bleef, sloeg Hubrecht opnieuw toe. De koopman stak zijn hand in Vandenbussches broek, nam zijn penis vast en deed hem hetzelfde voorstel dat Vandromme had afgewezen. Hij werd echter verstoord door Louis Janssens, een andere drinkgenoot van de twee muurplassers. Hij kon nog net zien hoe een verschrikte Hubrecht wegvluchtte van zijn twee kameraden die hem woedend achterna zaten.

Vandromme en Vandenbussche kwamen in hun achtervolging de politieagent Henri Reynaert tegen. Hij riep hen een halt toe en vroeg waarom ze zo wild scheldend over de straten renden. Hij had hetzelfde gevraagd aan de vluchtende Hubrecht, maar hij had de agent genegeerd en gewoon verder gelopen. Samen kwamen ze op het idee om een tangaanval uit te voeren. Ze zouden Hubrecht van twee kanten tegemoet komen om hem klem te lopen langs de Spiegelrei. Het plan verliep zoals gewenst. Ze hielden de zakenman succesvol aan en de drie mannen legden een verklaring af bij de politie-inspecteur.

Hubrecht voelde zich in zijn eer aangetast. Hij besloot een brief te schrijven aan commissaris Decaluwe, waarin hij stelde dat hij het slachtoffer was van fysiek en verbaal geweld door Vandromme, Vandenbussche en Janssens. Meer nog, ze zouden het verhaal naar hun hand hebben gezet door te liegen. Ze spanden samen om hem in hun verklaringen als crimineel aan te duiden. De getuigenissen van onder andere Rosalie Verpoorter, de herbergierster van Het Burgerwelzijn, spraken zijn versie van het verhaal echter tegen. De zaak verscheen op 14 december van hetzelfde jaar voor de correctionele rechtbank in Brugge en de rechter veroordeelde Hubrecht tot twee maanden gevangenisstraf.⁹⁸

⁹⁷ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2791: strafdossier Aimé Hubrecht, 1876.

⁹⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2791: strafdossier Aimé Hubrecht, 1876.

2.1 Infrastructuur

Het verhaal van Hubrecht Aimé toont hoe seks tussen mannen plaatsvond in de openbare ruimte. Op straat, of langs de Kruisvest, zoals hij het zelf voorstelde. Ook in Brussel begaven mannen zich in de publieke ruimte om seks te zoeken. Tijdens de late negentiende en vroeg twintigste eeuw boden snelgroeiende grootsteden als de Belgische hoofdstad tal van nieuwe mogelijkheden om seks te vinden.⁹⁹ In Brussel en andere metropolen vonden een aantal infrastructuurveranderingen plaats die een grote impact hadden op de manieren waarop mannen seks zochten en vonden met andere mannen. Hoewel die zeker niet ontstonden vanuit het verlangen om seks tussen mannen te faciliteren, groeiden sommige locaties toch uit tot seksuele ontmoetingsplaatsen. Dit hoofdstuk wil nagaan of dat op dezelfde manier gebeurde in een kleinere, conservatieve stad als Brugge. Dat gebeurt door de belangrijkste hotspots in grote steden te belichten en vergelijken met de situatie in Brussel.

2.1.1 Het verhaal van de Brugse urinoirs

Het voorbeeld bij uitstek van de evolutie van stedelijke infrastructuur naar seksuele ontmoetingsplaats is het openbare urinoir. De stedelijke bouwwoede van de negentiende eeuw riep het in het leven. In deze tijden van epidemieën, zoals cholera, heerste een grote zorg om de hygiëne in de steden. Stedelingen deden hun behoefte op straat of leegden daar de po, wat bijdroeg aan de verspreiding van deze ziektes. Het was dus nodig om een systeem en plaats te creëren om alle menselijke afscheidingsproducten in te zamelen. Vanaf 1860 legden de stadsbesturen van Europese steden nieuwe rioleringen aan en verschenen de pissoirs als paddenstoelen uit de grond.¹⁰⁰ De reden waarom het zo populair was bij homoseksuele mannen was de anonimiteit ervan. Het urinoir bood niet enkel bescherming tegen nieuwsgierige blikken, maar het verhulde ook de identiteit van de mannen die het bezochten.¹⁰¹ Bovendien konden ongemakkelijke momenten waarbij iemand een bepaalde seksuele grens overschreed, weggezet worden als een ongelukje.¹⁰² Het openbare toilet was dus niet enkel ontstaan vanwege sanitaire doeleinden, maar ook zedelijke.

Hoewel Hubrecht twee urinerende mannen benaderde, was dat niet in een openbaar urinoir, maar op straat. Dat is opvallend, aangezien er zeker wel urinoirs in het Brugse straatbeeld te zien waren tegen 1876. Waarom koos Hubrecht er dan voor om niet daar geïnteresseerde mannen op te sporen, in plaats

⁹⁹ Dupont, 'Sodom aan de Zenne', 157.

¹⁰⁰ Jaap Grave, 'Pissoir-urinoir-vespasienne en het taboe', in *'Allen zijn welkom': Ontmoetingsplaatsen in de Lage Landen rond 1900*, onder redactie van Ben de Pater, Tom Sintobin, en Hans Vandevoorde (Hilversum: Verloren, 2017), 150.

¹⁰¹ Mathias Duyves, 'Geografie van het Amsterdamse homoleven. De teloorgang van "meermansbak" en "ontmoetingskrul"', *Geografie 2* (maart 1993): 18–22.

¹⁰² Dupont, 'Free-Floating Evils', 390.

van op straat een risico te nemen? De lezersbrieven in de Brugse pers geven enkele aanwijzingen. Een eerste reden daarvoor valt te vinden in de hygiëne van de pissoirs in Brugge. Een bewoner klaagde in een lezersbrief in 1865 over een ‘een vuil en walgachtig pisbak’ die heel wat geurhinder bezorgde.¹⁰³ Volgens deze lezer zouden ze vaak vollopen en overstromen, wat voor heel wat ellende zorgde in de buurt. Het zou deze soort klachten blijven regenen bij de kranten: een andere lezer omschreef de urinoirs bijvoorbeeld als ‘une honte pour la ville de Bruges’, omdat ze niet alleen walgelijk, maar ook inefficiënt waren.¹⁰⁴ Volgens deze persoon plasten mannen nog steeds onder de ramen of tegen de muren van huizen of herbergen in de buurt.

In geen enkele bron werd iemand vervolgd omdat ze mannen oppikten aan urinoirs. Dat vormt op zich geen bewijs om aan te nemen dat er daar helemaal geen cruising plaats vond in Brugge. De mogelijkheid bestaat dat het wel gebeurde en dat de mannen door de mazen van het net glipten. Toch zijn er redenen om te vermoeden dat er minder gecruised werd in de Brugse urinoirs. Om te beginnen waren ze enorm vuil. De vuile staat van de Brugse pissoirs op het einde van de negentiende eeuw vertoont een gelijkenis met de vroegste urinoirs van de Belgische hoofdstad. Het was namelijk zo dat Brussel tijdens de jaren dertig en veertig van die eeuw ook kampte met dezelfde problematiek. Het stadsbestuur besloot toen om voor de eerste keer een onbekend aantal openbare urinoirs te installeren. Het had als doel om de stedelingen niet meer hun behoefte te laten doen tegen bomen, muren of aan oevers. Al snel kwamen de klachten over geurhinder, wat het stadsbestuur aanzette om naar het einde van de negentiende eeuw nieuwe urinoirs te laten bouwen, deze keer aangepast aan de hygiënische eisen. Rond 1885 zou de Belgische hoofdstad iets meer dan tweehonderd urinoirs hebben volgens dit nieuw model.¹⁰⁵ Op basis van de gelijkaardige klachten over de hygiëne, is het best mogelijk dat de Brugse pissoirs leken op die van Brussel uit de periode 1830-40. Het valt daarnaast ook moeilijk te zeggen hoeveel urinoirs precies Brugge gekend heeft, omdat er geen lijst van terug te vinden is. Een zekere D. Z. haalde er in een klachtbrief in de krant wel enkele aan: ze waren te vinden bij het Gerechtshof, Sint-Jans-hospitaal, de Stadshal, Academie, en, zo besloot de schrijver, ‘Wilde ik zoeken, ‘k zou er nog kunnen aanhalen.’¹⁰⁶

Uit deze brief blijkt dat de publieke toiletten gevestigd waren op zeer bedrijvige plaatsen, wat de anonimiteit er van in gevaar bracht. Dat vormt een tweede reden waarom de Brugse urinoirs geen succesvolle ontmoetingsplaatsen voor mannen waren. Net zoals de eerste Brusselse pissoirs waren die in Brugge gebouwd rond drukbezochte plaatsen, zoals kerken, markten en andere openbare gebouwen.¹⁰⁷ Een foto uit de periode van 1880-1890 toont hoe er ook bij de Kruispoort, een van de drukke

¹⁰³ ‘Aen Mynheer den Opsteller der Gazette van Brugge’, *Gazette van Brugge*, 20 september 1865.

¹⁰⁴ ‘M. L’Éditeur du Journal de Bruges’, *Journal de Bruges*, 30 maart 1880.

¹⁰⁵ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 410–11.

¹⁰⁶ D. Z., ‘Brievenbus’, *Burgerwelzijn*, 4 september 1886.

¹⁰⁷ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 411.

toegangspoorten van de stad, een urinoir was gevestigd (afbeelding 1).¹⁰⁸ Er waren er zeker ook gebouwd in zijstraatjes, maar deze waren zodanig afgelegen waardoor niemand ze in gebruik nam.¹⁰⁹ Dat die ‘afzichtelijke, afschuwelijke meubels’ waren gebouwd bij de praalgebouwen van Brugge, stoorde de trotse Bruggelingen.¹¹⁰ Een lezer klaagde ‘certains meubles modernes’ aan, die het stadsgezicht van ‘l’antique et célèbre ville de Bruges’ volledig verknalden.¹¹¹ Dit zou een unieke reactie kunnen zijn geweest die de conservatieve mentaliteit van de katholieke stad weerspiegelde. In het vrijzinnige Brussel waren er echter gelijksoortige sentimenten te vinden bij de installatie van de eerste urinoirs. Beide steden bevonden zich toen in een periode waarin nieuwe culturele normen een plaats innamen in de openbare ruimte en botsten met alles dat te maken had met lichamelijkeheid. Zaken zoals urineren werden veel meer in de privésfeer geduwd.¹¹² Het stadsbestuur van Brussel loste dat probleem op door de nieuwe generatie urinoirs op te trekken uit het zicht van de stedelingen in afgelegen steegjes, onder trappen, of ondergronds.¹¹³

Afbeelding 1: Zicht op de Kruispoort in 1880-1890, met aan de linkerzijde een urinoir. Aan de hand van scheidingen is er plaats gemaakt voor drie personen.

¹⁰⁸ *Zicht op de Kruispoort*, 1880-1900. Foto. Brugge, Fotoverzameling Stadsarchief Brugge, ALB_54_043.

¹⁰⁹ ‘Bruges, 8 février’, *La Patrie*, 8 februari 1896.

¹¹⁰ D. Z., ‘Brievenbus’, *Burgerwelzijn*, 4 september 1886.

¹¹¹ ‘Bruges, 8 février’, *La Patrie*, 8 februari 1896.

¹¹² Nicolas Kenny, *The Feel of the City: Experiences of Urban Transformation* (University of Toronto Press, 2014), 187.

¹¹³ Claire Billen en Jean-Michel Decroly, *De kleinste kamertjes in de grootstad: openbaar sanitair in Brussel van de Middeleeuwen tot vandaag* (Musea van de Stad Brussel, 2003), 42; Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 390.

Bovendien vormde dat ook een goed antwoord op een nog grotere klacht over de openbare toiletten. Zowel in Brugge als in Brussel waren er meldingen van burgers die vonden dat urinoirbezoekers te zichtbaar waren.¹¹⁴ In het katholieke Brugge vertaalde zich dat in zorgen om de zedelijkheid en moraliteit van de urinoirs. Stedelingen en bezoekers moesten bijvoorbeeld iedere dag getuige zijn van ‘d’actes d’une immoralité révoltante’ wanneer ‘nombreux fainéants’ zich ontlastten in het urinoir op de hoek van de hoofdstraat, nadat ze zich hadden bedronken in Café Belge.¹¹⁵

De reden waarom er daar klachten over waren, is te vinden in de manier waarop de pissoirs waren gebouwd. In tegenstelling tot de Brusselse urinoirs uit 1880, die opgericht waren naar het Parijse model, was er geen sprake van scheidingen. Deze waren net klein genoeg om controle toe te laten, maar groot genoeg om de privacy van de bezoekers te respecteren.¹¹⁶ In een lezersbrief klaagde iemand over de scheidingen die er in 1888 zijn gekomen bij de urinoir van de Hallepoort op de Markt. Volgens hem zouden de tussenschotten niet enkel de toegang tot de *pisbak* belemmeren, maar ook zodanig veel plaats innemen dat het aantal mannen dat er zich kon ontlasten van vier naar twee daalde.¹¹⁷ Het toont aan dat de overgang van een zeer open urinoir naar een meer gesloten versie er van vernieuwend was voor de Bruggelingen. Afbeelding 1 illustreert hoe de situatie er zou uit gezien kunnen hebben: een aantal scheidingen verdelen het urinoir zodat er plaats is voor drie bezoekers. Verder is er geen andere omheining te zien die het toilet bedekte, wat verder bijdroeg aan de zichtbaarheid er van. De vraag naar een extra omheining kwam er voor de eerste keer in 1892, toen de kerkfabriek een aanvraag deed bij het stadsbestuur om toch een hek te plaatsen rond het urinoir naast de Onze-Lieve-Vrouwekerk.¹¹⁸ Kortom, de afwezigheid van enige afscheiding voor een lange tijd en de enorm drukke locaties waarin de urinoirs zich bevonden, verklaren wellicht ook waarom het geen populaire ontmoetingsplaatsen waren voor homoseksuele mannen.

De hygiënische, esthetische en zedelijke kritieken die werden aangehaald, wezen allemaal eenzelfde richting uit: de volledige verwijdering van het urinoir uit het straatbeeld, en liefst zo snel mogelijk. In een lezersbrief valt te lezen: ‘Je cherche en vain un motif sérieux pour justifier le maintien de ce monument public’, aangevuld door nog een lezer: ‘S’il m’est permis de proposer un remède, je le demande radical, c’est-à-dire la suppression de ce monument inutile’.¹¹⁹ De laatste brief was specifiek gericht op het urinoir naast de Onze-Lieve-Vrouwekerk dat er sinds 1891 stond.¹²⁰ In Brussel waren gelijkaardige processen aan de gang, met uitvoerige debatten over de installatie van de nieuwe generatie

¹¹⁴ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 390.

¹¹⁵ ‘M. L’Éditeur du Journal de Bruges’.

¹¹⁶ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 411.

¹¹⁷ W. Andelaar, ‘Brievenbus’, *Burgerwelzijn*, 11 februari 1888.

¹¹⁸ ‘Bruges, 11 juillet. Conseil communal de Bruges. Séance du 9 juillet.’, *La Patrie*, 11 juli 1892.

¹¹⁹ ‘M. L’Éditeur du Journal de Bruges’, *Journal de Bruges*, 30 maart 1880; ‘Bruges, 8 février’, *La Patrie*, 8 februari 1896.

¹²⁰ ‘Bruges 2 mars. Conseil communal de Bruges: Séance du 28 février’, *La Patrie*, 2 maart 1891.

urinoirs in 1880 die wekenlang aanhielden.¹²¹ Opmerkelijk is dat de urinoirkwesitie vrijwel altijd laag op de agenda stond en als laatste aan bod kwam tijdens de zittingen van het Brugse stadsbestuur.¹²² Dat suggereert dat de bouw van zo'n infrastructuur niet heel dringend was, maar bovenal dat er ook een zekere ongemakkelijkheid heerste bij de bespreking van het onderwerp. Het lijkt erop alsof de bestuursleden het gesprek wilden uitstellen, omdat ze het moeilijk vonden om na te denken over lichamelijke in de openbare ruimte. Met andere woorden, dat was hun eigen manier om thema's rond het lichaam, hygiëne, moraliteit in de stad op een behapbare manier aan bod te laten komen.¹²³

De tweestrijd tussen enerzijds de burgers, die de urinoirs uit het straatbeeld wilden, en anderzijds het stadsbestuur, dat toch infrastructuur wilde voorzien om te plassen, heeft Nicolas Kenny omschreven als 'The Great Urinal Debate'.¹²⁴ Centraal in dat debat in het geval van Brussel was het conflict tussen de liberale burgemeester, Karel Buls, en de katholieke minister van Justitie, Jules Lejeune. De laatste vond dat de urinoirs van de grootstad schandalig waren en dat openbaar urineren op zich al een schending van de eerbaarheid was. Hij legde in 1890 alle stadsbesturen op om de pissoirs weg te laten halen, maar stootte al snel op weerstand vanuit de Brusselse hoek. Buls vond dat Lejeune de juridische term te ruim interpreteerde en argumenteerde dat er geen criminele intentie zat achter plassen in het openbaar.¹²⁵ Zijn fel protest vertaalde zich echter niet naar de realiteit: het Brusselse stadsbestuur was al twee jaar voor de vraag van Lejeune begonnen met de afbraak van de urinoirs. Tegen de eeuwwisseling zou al veertig procent van de openbare toiletten zijn verdwenen uit het straatbeeld.¹²⁶ Dat is opmerkelijk: het was een recente uitvinding die al snel weer verdween. Het zou kunnen dat het stadsbestuur akkoord ging met de vele klachten over onzedelijkheid of dat de politie aangaf dat mannen de toiletten voor de verkeerde doeleinden gebruikten.

Voorafgaande lezersbrieven en gemeenteraadsverslagen getuigen van eenzelfde tensie in Brugge. De reactie van het stadsbestuur op de vraag om urinoirs weg te halen was echter anders dan in de Belgische hoofdstad. Alfred Ronse, de schepenen van Openbare Werken, vatte de problematiek beknopt samen tijdens een zitting in 1889: 'Il est facile de le supprimer, mais où trouver un emplacement convenable.'¹²⁷ Weghalen werd altijd overwogen, maar er moest altijd een urinoir ter vervanging komen. De locatie was een moeilijk vraagstuk. Een jaar nadat Brussel begon met de afbraak van de eerste

¹²¹ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 412.

¹²² 'Bruges 25 avril. Séance publique du conseil communal, samedi 27 avril 18889, à 5 heures du soir', *La Patrie*, 25 april 1889; 'Bruges, 20 novembre: Séance publique du conseil communal samedi 22 novembre, à 5 h. du soir', *La Patrie*, 20 november 1890.

¹²³ Kenny, *The Feel of the City*, 191.

¹²⁴ Kenny, *The Feel of the City*, 184–91.

¹²⁵ Dupont, 'Free-Floating Evils', 304–5.

¹²⁶ Billen en Decroly, *De kleinste kamertjes in de grootstad*, 52–54.

¹²⁷ K. Rotsaert, *Lexicon van de parlementariërs uit het arrondissement Brugge, 1830-1995* (Brugge: Van de Wiele, 2006); 'Conseil communal de Bruges', *Journal de Bruges*, 27 februari 1889.

urinoirs, besloot het stadsbestuur van Brugge om een nieuwe te laten installeren nabij de Onze-Lieve-Vrouwenkerk, ter vervanging van de onfatsoenlijke in de buurt van het hospitaal. De nationale vraag van Lejeune om ze weg te halen hielden de plannen niet tegen en het toilet werd nog steeds geïnstalleerd in 1891. Ook in de verdere toekomst zou het beleid vooral gericht zijn op het onderhoud en de vervanging van bestaande urinoirs.¹²⁸ Dat homoseksuele zedenschennis nooit ter sprake kwam in de debatten van de gemeenteraad, zou een reden kunnen zijn dat de toiletten er bleven bestaan.

Hoe ging het er in de realiteit dan aan toe in de urinoirs? In Brussel waren ze de *hotspots* om verleidingstactieken toe te passen. Een eerste manier was om buiten de openbare toiletten oogcontact te maken of mannen aan te spreken.¹²⁹ Hoewel dit deel wil beargumenteren dat de toiletten in Brugge geen populaire ontmoetingsplaatsen waren omwille van hun ligging en bouw, is er in de dossiers toch een geval van een contact tussen Pattyn en Hallemeersch bij een urinoir op de markt in Torhout. Na een kort gesprek vroeg de koster hem vervolgens mee naar zijn huis.¹³⁰ Dat voorval past in een bredere strategie waarin mannen na een succesvolle verleidingspoging op zoek gaan naar een stil plaatsje om seks te hebben.¹³¹ Wat hier gebeurde was echter een veel mildere uitwisseling dan wat er vaak gebeurde aan de Brusselse. Dat valt waarschijnlijk terug te wijten aan de openbare aard er van. Het is wel mogelijk dat de Brugse mannen een oplossing vonden om dat probleem te omzeilen en op een subtielere manier seks organiseerden. Een kerkganger bemerkte bijvoorbeeld op de binnenkant van de urinoirs ‘des inscriptions d’un goût peu avouable, mais bien en rapport avec les malpropretés qui s’y commettent.’¹³²

Het was namelijk zo dat het er regelmatig directer aan toe ging in de urinoirs van hoofdsteden. Een Parijse schandaalzaak vertelt over hoe een man zijn geslachtsdeel er ontblootte in de richting van een andere man om te tonen dat hij seks met hem wilde.¹³³ Dat en aangepaste versies ervan vonden ook plaats in Brussel: zo maakten enkelen suggestieve gebaren naar elkaar die masturbatie uitbeeldden of legden ze hun hand rechtstreeks op het kruis van iemand anders om de penis vast te grijpen.¹³⁴ Dat laatste was wat Aimé Hubrecht deed bij Gustaaf Vandromme op de augustsnacht in 1876 waarmee dit tweede deel aanving.

De Brugse urinoirs bleken dus geen populaire cruising locatie te zijn. Om te beginnen werden ze amper onderhouden, waardoor weinigen ze gebruikten. Door de afwezigheid van hekken of scheidingen was er bovendien te weinig privacy om over te gaan op seksuele daden. Kortom, in Brugge speelden de

¹²⁸ ‘Bruges, 17 avril. Conseil communal de Bruges. Séance du 16 avril.’, *La Patrie*, 17 april 1901; ‘Bruges, 10 janvier’, *La Patrie*, 10 januari 1903.

¹²⁹ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 412.

¹³⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

¹³¹ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 416.

¹³² ‘Bruges, 8 février’.

¹³³ Peniston, *Pederasts and Others*, 21.

¹³⁴ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 412.

urinoirs wellicht een beperktere rol in het faciliteren van homoseksuele ontmoetingen. Het verhaal van Hubrecht Aimé toont echter aan dat de toiletten geen vereiste waren om tot homoseksuele betrekkingen te komen. Mannen plasten elders in het openbaar, wat op zich aanleiding kon geven om over te gaan op homoseksuele daden. Dat kwam waarschijnlijk omdat de ontbloting van de penis en plassen erotiserend werkten. Een zaak uit 1825 geeft aan dat die praktijk ook in eerdere periodes gebeurde. Zo betrapte de militaire macht van Antwerpen twee mannen op het Kasteelplein die elkaar aan het bevredigen waren nadat ze samen hadden geürineerd.¹³⁵

2.1.2 De natuur roept

Terug naar de nacht van 14 augustus in 1876, het moment waarop Aimé Hubrecht Gustaaf Vandromme vastpakte en hem vroeg of hij mee wilde gaan naar de Kruisvest om daar seks te hebben. Hij hoopte samen met hem een andere plek te zoeken om op de daad over te gaan. De Kruisvest was een promenade langs de oude omwalling tussen de Kruispoort en de Dampoort en bevond zich naast de gracht van de stad.¹³⁶ Na het vallen van de avond, wanneer het er niet zo druk was, vormde het wellicht een uitgelezen locatie om seks te hebben.

Al sinds de vroegmoderne tijd was de buurt achter de stadsvesten een populaire plaats voor seks. Vrouwelijke prostituees vonden het een uitstekende plaats om hun diensten te verkopen, omdat de omwalling het voordeel van de beschutting gaf.¹³⁷ Vanaf het einde van de zeventiende eeuw vormde de ruimte achter de vesten ook een populaire homoseksplek in grote steden. Het zou zo blijven doorheen de achttiende eeuw en de negentiende eeuw.¹³⁸ Ook buiten de schaduw van de oude stadsomwalling hadden mannen seks. Zo veranderde de Brusselse Groendreef, een veel gebruikte wandelroute tussen het stadscentrum en het park van Laken, 's nachts in een populaire *cruising* spot voor mannen. Daarnaast vormden het plateau van Koekelberg en het Ter Kamerenbos andere opties.¹³⁹

Het stadsbestuur van Antwerpen legde tussen 1867 en 1869 een nieuw stadspark aan om wat meer stadsgroen in het stadsbeeld te brengen. Hoewel het doelpubliek van het nieuw stukje groen de bourgeoisie was, verzamelde de gewone bevolking zich er ook. Omdat de politie niet streng toezag op het gedrag van de bezoekers, begaven mannen zich er 's nachts om seks te zoeken met andere mannen.¹⁴⁰ Brugge legde

¹³⁵ Elwin Hofman, 'Sraf zonder misdaad', in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Elwin Hofman, Jonas Roelens, en Wannes Dupont (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 131.

¹³⁶ Albert Schouteet, *De straatnamen van Brugge: oorsprong en betekenis* (Brugge: Vanden Broele, 1977), 123.

¹³⁷ Mechant, 'Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges', 79.

¹³⁸ Elwin Hofman, 'Achter gesloten deuren', in *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Jonas Roelens en Wannes Dupont (Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017), 99.

¹³⁹ Dupont, 'Sodom aan de Zenne', 163.

¹⁴⁰ De Cock, 'Parken, pederasten & passanten. Stadsvernieuwing & homoseksualiteit in het Antwerpen van de late negentiende eeuw', 46–47.

ook een stadspark aan in 1852 op de verlate gronden van het Minderbroederklooster, maar in de bronnen zijn er geen feiten te vinden die er op zouden kunnen wijzen dat ook daar mannen contact met elkaar zochten.¹⁴¹ Dat betekent niet dat mannen in de regio van Brugge niet open en bloot seks hadden. In 1880 getuigde een jongeman twee jaar voordien een andere man bevredigd te hebben ‘bachten het kerkhof’ in Torhout.¹⁴² Kerkhoven bleken een uitstekende plaats te zijn voor seksuele ontmoetingen, wellicht omdat ze ’s nachts de vereiste privacy garandeerden.¹⁴³

2.1.3 Mobiliteit en transport

Brussel kende vooral na verschillende golven van urbane vernieuwing naast parken nog andere stedelijke infrastructuur waar mannen elkaar troffen. Om te beginnen speelde de aanleg van stations en sporen voor treinen vanaf 1835 en trams een cruciale rol.¹⁴⁴ Massatransport in en rond de hoofdstad vergemakkelijkt de zoektocht naar seks. De verhoogde mobiliteit tussen steden maakte pendelen voor seks mogelijk.¹⁴⁵ Ook Brugge startte de constructie van een spoorweg in 1838 die een verbinding legde met Oostende en Gent en via Gent ook aansluiting had met de Belgische hoofdstad.¹⁴⁶ Uit de vonnissen blijkt dat deze mogelijkheid tot transport in Brugge verschillende mannen in staat stelde om af te zakken naar de stad om daar seks te zoeken. In 1878 veroordeelde de rechtbank van Brugge acht mannen uit het Brusselse die werden beschuldigd van allen de openbare eerbaarheid geschonden te hebben.¹⁴⁷ Een ander vonnis betreft Ferdinand Destrée, die als garçon werkte in Brussel, en Jules Brunin, ook een garçon, maar uit het Noord-Franse Chemy. In 1880 verschenen ze voor de rechtbank nadat de politie hen betrapte op oneerbare daden in Oostende.¹⁴⁸ Het zou kunnen dat Destrée de badstad bereikte via de verbinding in Gent en Brunin een trein nam vanuit Noord-Frankrijk. Die mogelijkheid bestond, omdat in 1847 het Noord-Franse sporennetwerk zich vanuit Rijssel had vervlochten met het Belgische.¹⁴⁹ Naast de spoorwegen, die mannen in staat stelde het land te doorkruisen voor seksuele escapades, waren ook de stationsgebouwen zelf geliefde cruising spots. Het station van Brussel-Noord was daar een goed voorbeeld van.¹⁵⁰ In het bronmateriaal is er echter niets dat aantoont dat het station van Brugge dezelfde reputatie kende.

¹⁴¹ Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, 524.

¹⁴² Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁴³ Mechant, ‘Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges’, 79.

¹⁴⁴ G Kurgan-van Hentenryk, ‘Economie en vervoer’, in *Brussel: groei van een hoofdstad*, onder redactie van Jean Stengers en A. André (Antwerpen: Mercatorfonds, 1979), 217.

¹⁴⁵ Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 159, 163.

¹⁴⁶ Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, 517.

¹⁴⁷ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 141 vonnisnr. 1012, 19 december 1878.

¹⁴⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 145, vonnisnr. 1041, 26 november 1880.

¹⁴⁹ Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, 517.

¹⁵⁰ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 398.

2.1.4 Seks in de straten

Boulevards en grote lanen waren een andere vorm van stadsinfrastructuur die homoseksuele contacten in de hand werkte. Parijs diende als inspiratiebron voor andere Europese steden met haar vernieuwingen in de negentiende eeuw onder Hausmann. Het nieuwe stadsplan was er op gericht om de circulatie van personen en goederen vlotter te laten verlopen. Arbeiderswijken en kleine steegjes werden afgebroken om straten recht te trekken en verbreden. Dat had een effect op het seksleven in de Franse hoofdstad. Seks werd veel zichtbaarder omdat prostituees hun diensten op straat verkochten. Mannen trokken de straten op om tijdens een wandeltocht hun lusten na te jagen.¹⁵¹

Onder haar liberale burgemeester zou Brussel dezelfde urbane transformatie kennen in de periode van 1863-1879.¹⁵² De overwelving van de Zenne, dat daarvoor nog een open riool was dat zich een weg door de stag baande, vormde een van de meest drastische veranderingen. Daar bovenop legde het stadsbestuur grote lanen aan, met aan weerszijden indrukwekkende gebouwen.¹⁵³ Daarna volgden nog meer gloednieuwe boulevards en wandelwegen, zoals de Louizalaan. Het zette niet alleen burgers aan om een blokje om te lopen, maar gaf ook een kans aan mannen om onopvallend andere mannen op te zoeken.¹⁵⁴ Een andere seksuele trekpleister in Brussel was de Sint-Hubertusgalerij, die in 1846 werd ingehuldigd. Het werd een plaats waar het Brusselse nachtleven bloeide, homoseksuele mannen elkaar troffen en ook mannelijke prostituees hun geld verdienden.¹⁵⁵

Brugge onderging in diezelfde periode ook enkele stadsveranderingen, maar deze waren niet zo ingrijpend als die in Brussel of Parijs. Het stadsbestuur was helemaal niet zo ambitieus wanneer het ging om stedenbouwkundige projecten. Zo keurde het in 1889 een ontwerp af voor een nieuwe boulevard in de binnenstad. De architect bedacht het idee niet omdat het stadsbestuur om zo'n plan vroeg, maar omdat hij zelf zin had om zijn originele en extravagante ideeën vorm te geven. Wellicht apprecieerde het Brugse bestuur de creativiteit niet of had het er gewoon geen behoefte aan.¹⁵⁶ De stadsvernieuwingen die er wel plaats vonden, beperkten zich op enkele nieuwe, rechtgetrokken en verbrede straten.¹⁵⁷ De kans bestaat dat de Steenstraat onder handen werd genomen, waar de toenmalige koster van de Onze-Lieve-Vrouwekerke in 1876 meerdere malen twee mannen achtervolgde. Hij moest zich uiteindelijk uit de voeten maken eens de mannen wisten wat hij aan hen voorstelde en hem allerlei verwensing naar zijn

¹⁵¹ Ross, *Public City/Public Sex*, 6–7.

¹⁵² Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 414.

¹⁵³ Yvon Leblick, 'Les transformations du paysage urbain', in *Bruxelles: croissance d'une capitale*, onder redactie van Jean Stengers (Antwerpen: Fonds Mercator, 1979), 262–64.

¹⁵⁴ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 414–15.

¹⁵⁵ Dupont, 'Sodom aan de Zenne', 164–65.

¹⁵⁶ Marc Ryckaert, 'Het onuitgevoerde ontwerp van architect Oscar De Breuck voor een nieuwe boulevard in de Brugse binnenstad (1889)', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 144, nr. 2 (2007): 355.

¹⁵⁷ Rau, *Brugge, de memoires van een stad*, 11.

hoofd slingerden.¹⁵⁸ Het is een uniek verhaal uit de Brugse bronnen, omdat er nergens anders sprake is van een ontmoeting op straat.

2.1.5 Van grote theaterzalen tot kleine slaapkamers

In grote steden zoals Brussel konden mannen ook seks hebben in openbare gebouwen: theaterzalen of veilingzalen vormden de meest bekende opties.¹⁵⁹ De grote drukte in deze ruimtes zorgde voor een gevoel van privacy en intimiteit in een publieke ruimte. Hoewel Brugge ook een stadsschouwburg kende, bevatten de bronnen geen enkele voorbeelden van seksuele ontmoetingen daar. Daarom moet er gezocht worden naar andere openbare gebouwen in Brugge waar mannen seks hadden

Een locatie die daar nog het meeste bij aansloot was de Onze-Lieve-Vrouwekerk, waar de net vermelde koster mannen ontving. Het ging hier dan wel niet om contacten tijdens misvieringen, waar de drukte van de kerkgangers enige aanrakingen zouden kunnen verbergen, maar om ontmoetingen in achterkamers van de kerk op momenten waar er geen volk was.¹⁶⁰ Een gelijkaardige situatie is te vinden in een Torhoutse school in 1886, waar een hulponderwijzer seksuele handelingen uitvoerde op zijn leerlingen. Dat gebeurde vaak op de laatste banken van het klaslokaal, wanneer hij de kinderen gebod niet naar achteren te kijken, maar evengoed ‘in het kotje’ of ‘in den hof’, waar niemand anders was.¹⁶¹

Deze gevallen geven aan dat er een hang was naar een privésfeer, waarin mannen hun lusten ongestoord konden beleven. De perfecte ruimte daarvoor was een eigen huis of kamer om een veilige omgeving te verzekeren. Seks tussen instemmende, meerderjarige personen van hetzelfde geslacht achter gesloten deuren was immers niet strafbaar.¹⁶² Zolang het de openbare zeden niet schond, waren de mannen veilig. Toch konden nieuwsgierigen een blik door het raam werpen of zelfs door het sleutelgat, wat hen een aanleiding gaf om toch een klacht in te dienen. Dezelfde koster uit Brugge had ook een eigen huurkamer in de stad waar hij veel jonge mannen ontving om seks te hebben met hen.¹⁶³ De kans om een eigen kamer of huisje te hebben in Brugge bestond, omdat beleggers in de eerste helft van de negentiende eeuw veel goedkope rijhuisjes of forten bouwden die gericht waren op de arbeidersklasse.¹⁶⁴ In dat opzicht leek het op de situatie in Brussel, waar alleenstaande mannen ook de mogelijkheid hadden om een

¹⁵⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954, strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁵⁹ Wannes Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 162–63.

¹⁶⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1876.

¹⁶¹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: strafdossier Arthur Seynhave, 1886.

¹⁶² Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 166.

¹⁶³ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁶⁴ Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, 523–24.

eigen kamer te huren. De anonimiteit en zelfstandigheid die de woningen met zich meebrachten, waren voordelen voor mannen die seks zochten met andere mannen.¹⁶⁵

2.1.6 Kroegen

Een laatste ruimte waar er homoseksuele contacten konden worden gelegd, waren bars of cafés. Het gaat hier niet om herbergen waar er in de achterplaats korte ontmoetingen plaatsvonden, wat zeker ook gebeurde in Brugge, maar om commerciële ondernemingen die doelden op homoseksuele bezoekers.¹⁶⁶ In de tweede helft van de negentiende eeuw kende Berlijn veel van dat soort etablissementen en werden ze in de meeste gevallen wel getolereerd. Ze speelden een belangrijke rol in het leven van mannen die seks hadden met mannen. Op deze plaatsen legden ze contacten met elkaar en zo ontstond er een heel eigen sociaal netwerk in de Duitse hoofdstad.¹⁶⁷

Brussel kende er ook een groot aantal, meestal in de volkswijken zoals de Marollen of verstoep in achterstraten, ver van het stadscentrum. In de meeste gevallen leken de bars op een doorsnee café. Vaak bevonden ze zich ook in de achterkamers van bordelen of handelszaken, wat hun onzichtbaarheid in de hand werkte.¹⁶⁸ Om deze reden is het moeilijk om het bestaan van zo'n bars na te gaan in Brugge. Een lezersbrief verwees wel op zeer cryptische wijze naar de verdachte taferelen die gebeurden in een nieuwe *café chantant* in een kelder nabij de Eiermarkt: 'Van de kerels die vuiligheden zouden willen doen binnen de kelder, zullen wij niet spreken, hopende dat 't Muziekantje, met zijne gekeerde kazak, tot betere gevoelens zal komen.'¹⁶⁹ Kortom, het zou kunnen dat mannen elkaar ontmoetten in deze kelder om seks te hebben, maar dat valt met weinig zekerheid te zeggen. Het doet alleszins wel denken aan het Berlijnse café *Krause Kasino*, een etablissement dat bestond van 1870 tot 1910 en zich bevond in een kleine kelder.¹⁷⁰

2.1.7 Conclusie

Grootsteden als Brussel, Parijs en Antwerpen kenden in de loop van de negentiende eeuw grote stadstransformaties die vernieuwende infrastructuur in het leven riepen. Nieuwe urinoirs, stadsparken, boulevards en andere openbare gebouwen vormden allemaal uitstekende homoseksplaatsen in de publieke ruimte. Brugge maakte in dezelfde periode ook urbane vernieuwingen mee, maar deze waren niet even intens als deze die metropolen meemaakten. De West-Vlaamse stad kende wel dezelfde infrastructurele

¹⁶⁵ Dupont, 'Sodom aan de Zenne', 159.

¹⁶⁶ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880

¹⁶⁷ Beachy, *Gay Berlin*, 58–59.

¹⁶⁸ Dupont, 'Free-Floating Evils', 405–6.

¹⁶⁹ Pierre, 'In 't Kelderke Gods', *De Westvlaming*, 22 september 1877.

¹⁷⁰ Beachy, *Gay Berlin*, 59.

nieuwigheden, maar deze kregen anders vorm. Daardoor gingen mannen die seks zochten met andere mannen er op een andere wijze mee om. De urinoirs, die in Brussel vrijwel de populairste cruisingspot waren, kenden bijvoorbeeld niet dezelfde faam in Brugge. De toiletten daar waren in tegenstelling tot die in Brussel te blootgesteld aan het publieke oog om er openlijk seksuele daden te begaan. Dat betekende niet dat mannen niet op andere plekken in de stad seks hadden. De locaties die in dit hoofdstuk de revue passeerden, komen in grote mate overeen met die van grootsteden. Daar viel wel op dat de sterker uitgebouwde infrastructuur van grootsteden homoseksuele contacten vergemakkelijkte. Dat de infrastructuur van de kleinere stad Brugge niet altijd voldeed aan de standaarden van die in de moderne grootsteden, maakte het wellicht wel moeilijker voor mannen om seks te hebben in de openbare ruimte.

2.2 Seks & strategie

Nu het duidelijk is waar mannen seks hadden met elkaar in Brugge, is het tijd om na te gaan hoe ze dat precies deden en welke seksuele handelingen ze uitvoerden op elkaar. Seksuele intimiteit was tenslotte het uiteindelijke doel van deze mannen. Het vorige hoofdstuk toonde aan dat Brussel en Brugge grotendeels dezelfde seksuele ontmoetingsplaatsen kenden, maar dat de infrastructuur van Brugge zich minder goed diende voor seks dan die in Brussel. Dat vertaalt zich wellicht in een vluchtigere soort seks in het Brugse. Het hoeft immers niet te betekenen dat beide groepen van mannen dezelfde seksuele acties uitvoerden omdat ze beiden de openbare ruimte gebruikten. Dit deel stelt dan ook de vraag of er een verschil te merken was tussen de twee steden op het vlak van de strategieën om partners te zoeken en de soort seks die mannen hadden. Voordat het seksueel gedrag concreet aan bod komt, analyseer ik eerst hoe erover werd gepraat en verwezen. Vervolgens passeren de strategieën die de mannen gebruikten om met elkaar in contact te komen ook de revue.

2.2.1 Pederast of enculeur?

Homoseksueel gedrag heeft doorheen de moderne tijd verschillende namen gekend. Zo viel het in de vroegmoderne periode onder de term van ‘sodomie’, terwijl medici en politici vanaf de negentiende eeuw vaker de term ‘pederastie’ gebruikten. Sodomie omvatte van de Renaissanceperiode tot de achttiende eeuw anale seks tussen zowel man en man als man en vrouw, masturbatie, pedofilie en bestialiteit; samenvattend, alle seksuele handelingen die geen kinderen voortbrachten.¹⁷¹ Tegen de negentiende eeuw zou pederastie zijn intrede maken, wat specifiek verwees naar seks tussen twee mannen. Daar was sprake van een betekenisverschuiving, omdat het oorspronkelijk verwees naar een seksuele relatie tussen een jongvolwassene of kind en volwassene.¹⁷² In de periode van verwetenschappelijking op het einde van de negentiende eeuw doken een grote hoeveelheid nieuwe termen op, zoals onder andere uranisme. Allen probeerden seks tussen personen van hetzelfde geslacht te medicaliseren en als een afwijking te omschrijven.¹⁷³

Geen van deze termen valt echter in de dossiers en vonnissen uit de correctionele rechtbank van Brugge. De politie en het gerecht bleven in hun omschrijvingen van de feiten extreem vaag en gebruikten stevast de open term ‘aanslag op de eerbaarheid’. Wat deze concreet omvatte, had de wetgever niet

¹⁷¹ Guido Ruggiero, *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*, Studies in the History of Sexuality (New York: Oxford university press, 1985), 114–15, 145; Theo Van der Meer, ‘The Persecutions of sodomites in Eighteenth-Century Amsterdam: Changing Perceptions on Sodomy’, *Journal of Homosexuality* 16 (1988): 263–307.

¹⁷² Claude Courouve, *Vocabulaire de l’homosexualité masculine* (Parijs: Payot, 1885), 159–78, 191–98.

¹⁷³ Dupont, Hofman, en Roelens, *Verzwegen verlangen*, 16.

aangegeven.¹⁷⁴ Dupont merkte hetzelfde fenomeen op in de Brusselse archieven en onderscheidde twee redenen waarom de negentiende-eeuwse termen een zeldzaam fenomeen waren in de gerechtshoven van België. Om te beginnen plaatste de arm der wet seks tussen mannen in de categorie van ‘aanslag op de eerbaarheid’. Het vervolgde het dus als een moreel en seksueel misdrijf, zonder te moeten specificeren wat er precies was gebeurd.¹⁷⁵ Zo stuurde de politiecommissaris van Torhout in 1886 een brief naar de procureur des konings om hem te vertellen van een ‘aanslag op de zeden’ door een leerkracht op zijn leerlingen, zonder verdere details te geven.¹⁷⁶ Een andere reden waarom de terminologie niet doordrong in de wereld van justitie, is omdat er amper medische experts nodig waren in het gerechtelijk onderzoek. Daardoor droegen ze hun visie op gelijkslachtige seks niet over.¹⁷⁷

Welke woorden kwamen dan wel voor wanneer de politie en getuigen in de verklaringen explicieter in moesten gaan op de seksuele contacten die mannen hadden met elkaar? Daar is het vrij moeilijk om het onderscheid te maken tussen het jargon van de ondervrager en die van de ondervraagde. In de verklaringen voor het onderzoek naar Pattyn vielen termen zoals ‘oneerlijke aanrakingen’, ‘onzedelijke voorstellen’ en ‘onbetamelijke dingen’. Het is vrij moeilijk om te geloven dat Hallemeersch letterlijk zou gezegd hebben dat Pattyn ‘zaken van zelfbevlekking’ deed met hem en andere mannen.¹⁷⁸ Deze woorden droegen duidelijk een juridische, neutrale toon met zich mee en behoren tot de wereld van de wet.

Daartegenover komen woorden zoals ‘smeerlapperij’, ‘beestigheden’ en ‘vuile manieren’ te staan, die veel volkser klinken en ook meer veroordelend van aard zijn.¹⁷⁹ In het onderzoek naar de Tieltsse leerkracht die zijn leerlingen betastte verklaarde de tienjarige Leopold het volgende: ‘De eerste keer dat Seynhave met mij beestigheden gedaan heeft, is het over omtrent twee maanden’.¹⁸⁰ Hier lijkt het er op dat ambtenaren hun taalgebruik aanpasten aan de kinderen en dus meer volksere termen hanteerden. Een kind zou niet het woord ‘beestigheden’ in de mond nemen om zijn ervaring te beschrijven. Het toont alleszins aan hoe de ondervrager verklaringen kon ‘besmetten’ en aanpassen, alhoewel hier geen sprake is van juridische terminologie die ter vervanging werd gebruikt.¹⁸¹

Er bestonden twee termen die zich specifiek richtten op een man die seks had met mannen. Allereerst namen de Bruggelingen het woord ‘klokkenluider’ in de mond, wat in de woorden van een

¹⁷⁴ Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 28–29.

¹⁷⁵ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 315.

¹⁷⁶ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386 : straf dossier Arthur Seynhave, 1886.

¹⁷⁷ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 317.

¹⁷⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁷⁹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁸⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: straf dossier Arthur Seynhave, 1886.

¹⁸¹ Carlier, “‘De wil tot weten’ en de ‘list van de leugen’”, 300; Carlo Ginzburg, *Extasen: een ontcijfering van de heksensabbat*, Historische reeks (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1993), 15.

getuige betekende: ‘t’is te zeggen dat hij hem bezig hield met mannenvolk’.¹⁸² Hij praatte op dat moment over koster Pattyn. De zeventienjarige Vandevoorde noemde zichzelf ook zo nadat hij voor een eerste keer seks had met Pattyn in de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Een verwarde Mathilde Debackere, aan wie hij dat vertelde, vroeg hem wat dat betekende: ‘ik verdien geld met de mannelijkheid te laten afspelen’.¹⁸³ Het lijkt erop dat het een eufemisme was, dat wel enorm toepasselijk was in deze specifieke context. Dat Debackere niet op de hoogte was van de betekenis, zou er op kunnen wijzen dat de dubbelzinnigheid van het woord niet algemeen bekend was.

‘Enculeur’ was een tweede woord die meermaals voorviel. Het kwam van ‘enculer’, een latere term die ‘sodomiser’ zou vervangen.¹⁸⁴ Een inwoner van Brugge wist bijvoorbeeld te vertellen ‘dat Pattyn een enculeur was’.¹⁸⁵ De term viel ook in de Brusselse straten, meer bepaald bij de jonge, mannelijke prostituees die vaak verschenen in homobars.¹⁸⁶ Dit alles suggereert dat justitie en het volk zelf een jargon hadden ontwikkeld om het te hebben over seksuele handelingen tussen mannen.

2.2.2 Een (niet) mis te verstane toenaderingspoging

‘Hij zou geerne geluid worden, men ziet het in zijne ogen’, merkte een caféganger op over Aimé Hubrecht nadat hij de deur van de herberg uitliep om zijn kans te wagen op Gustaaf Vandromme.¹⁸⁷ Wat moest een man zoals Hubrecht doen om jacht te maken op zijn geslachtsgenoten? Voordat mannen seks konden hebben, moesten ze elkaar nog vinden en verleiden in de openbare ruimte. In een voorspel dat bestond uit vlugge aanrakingen, vluchtige aansprekingen of kleine giften legden mannen contacten met elkaar.

Pattyns verleidingstrucs waren veelvoudig. Bijvoorbeeld legde hij zijn hand op de ‘partie’ van een soldaat of liet hij ‘zijn mannelijk deel uit zijn broek hangen’ en deed hij ‘teken het zelve in mijn hand te nemen’, zo verklaarde een mestraper uit Brugge.¹⁸⁸ Dat laatste deed hij niet aan de urinoirs, maar onder andere op de openbare weg. Net zoals in Brussel namen de mannen hier uitgebreider hun tijd om contacten te leggen.¹⁸⁹ Een andere strategie was bijvoorbeeld om mannen te achtervolgen om hen daarna seksuele voorstellen te doen, iets wat Pattyn ook deed in zijn tijd in Brugge. Samen gaan wandelen met de mannen waarin hij geïnteresseerd was of hen benaderen op drukke pleinen, markten of in herbergen

¹⁸² Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁸³ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1877.

¹⁸⁴ Courrouve, *Vocabulaire de l’homosexualité masculine*, 104.

¹⁸⁵ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁸⁶ Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 173.

¹⁸⁷ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2791: strafdossier Aimé Hubrecht, 1876.

¹⁸⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880; Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1876.

¹⁸⁹ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 415.

behoorden ook tot zijn repertoire. Wanneer hij dat deed, was het nooit met lege handen: een kleine som geld, een glas bier of zelfs de belofte van werk vormden zijn belangrijkste lokmiddelen. Zo besloot Théophile Vandevoorde het huis van Pattyn te bezoeken nadat de koster hem tijdens een straatverkoop had benaderd, betast en gevraagd: ‘komt dezen avond eens naar mijne kamer, rond kwart voor negen uren, in de Catharinastraat, ik heb eene koffer af te halen.’¹⁹⁰ Dat kwam vrij goed overeen met de situatie in Brussel, waar het gebruik van sigaren, drank, snoep en geld als verleidingstechniek voorkwam.¹⁹¹ In sommige gevallen moest Pattyn zelfs niet op straat komen en enkel maar zijn voordeur opendoen wanneer hij schoenmaker Hallemeersch zag passeren. Dan riep hij: ‘Mannetje, komt eens binnen’.¹⁹²

Dat veel mannen toehapten op de verleidingen van Pattyn, roept vragen op. Schijnbaar zagen weinig van hen op het eerste zicht in dat de koster hen versierde. Pas wanneer hij zijn seksuele intenties duidelijk maakte, wisten de mannen waar ze mee te maken hadden. De beledigingen die ze hem daarna toeriepen of de tik van de bezemsteel op zijn hoofd waren tekenend voor de miscommunicatie. Chauncey stelde dat alledaagse acties, zoals bijvoorbeeld een glas bier aanbieden, verborgen pogingen waren om te peilen naar de seksuele voorkeur van de mannen. Het was dan mogelijk dat mannen niet op de hoogte waren van de dubbele betekenis in woorden of acties, wat tot pijnlijke gevolgen kon leiden. De mannen die er wel van af wisten, konden het makkelijk herkennen om vervolgens seks te hebben.¹⁹³ Hoewel deze theorie zich dus voornamelijk richtte op de grootstedelijke cultuur, lijkt het erop dat homoseksuele mannen dezelfde dubbele laag toevoegden aan het openbare leven in Brugge.

2.2.3 Mannen die elkaars fluitje spelen

Terug naar de Brusselse urinoirs, waar de mannen hun verleidingsinspanningen nog moesten verzilveren. De meest voorname seksuele handeling die plaatsvond op deze locatie was wederzijdse masturbatie. In de meeste gevallen arresteerde de politie de mannen na hun seksueel contact met elkaar. Sommigen glipten door de mazen van het net om elkaar vervolgens te ontmoeten op minder publieke plaatsen, zoals een stadspark of eigen huis, om over te gaan op penetratie.¹⁹⁴ In de Franse hoofdstad maakte masturbatie ook een groot deel uit van de homoseksuele activiteit, maar dat gebeurde vaker voor een publiek van mannen. Voyeurisme en exhibitionisme waren klaarblijkelijk een belangrijk gegeven bij Parijse mannen.¹⁹⁵ Penistons claim moet echter genuanceerd worden. Met zijn uitspraak impliceerde hij dat de kick in het publieke aspect van de seks zat, maar zelf beargumenteerde hij dat niet verder. Het lijkt er eerder op dat

¹⁹⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁹¹ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 322, 324.

¹⁹² Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁹³ Chauncey, *Gay New York*, 189.

¹⁹⁴ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 412, 416.

¹⁹⁵ Peniston, *Pederasts and Others*, 99.

publieke seks de enige optie was, omdat er thuis geen privacy kon zijn. Ouders, echtgenotes, kinderen, huisbazen en burens vormden allemaal nieuwsgierige ogen die te vermijden waren.¹⁹⁶

Hoe dan ook, in Brussel kwam dat gebrek aan discretie minder voor, ook al was er soms sprake van een openlijke vrijage in de berm langs de kant van de weg of op de weg zelf. Of het de bedoeling was om gezien te worden, is niet zeker, maar het besef moet er wel geweest zijn bij de mannen dat ze duidelijk zichtbaar waren en een grote kans hadden om gespot te worden.¹⁹⁷ In Brugge kwamen dergelijke publieke uitpattingen niet voor in de dossiers, maar vonden er wel veel momenten plaats waarop mannen bereid waren om elkaars ‘fluitje te spelen’. Nadat Pattyn Hallemeersch binnen riep in zijn huis, tastte hij ongeduldig over de voorbroek van de schoenmaker. Na enig protest besloot Pattyn dan maar zijn eigen penis in de broek van Hallemeersch te steken om zichzelf te bevredigen tot hij uiteindelijk ‘zijne natuur in mijn broek verloren had’, aldus Hallemeersch zelf. Andere keren vertelde hij hoe Pattyn op hem kwam ‘toegevloegen, zoodanig dat ik er van verschoot’ en ‘op hem kroop omdat hij zoo bruistig was’.¹⁹⁸ Dat laatste zou kunnen verwijzen naar Pattyn die Hallemeersch penetreerde, wat goed mogelijk zou zijn omdat ze zich in een privé omgeving bevonden. Hoe dan ook, het zou een zeldzaam gebeuren geweest zijn. ‘Gruisbuize tegen gruisbuize’, wat wellicht wederzijdse masturbatie in de volksmond betekende, zou de meest voorkomende seksuele activiteit tussen mannen blijven in Brugge.

Peniston weet de publieke, seksuele taferelen aan de transformaties van de grootstad in de negentiende eeuw, waar de nieuwe commerciële districten podia vormden voor seksueel entertainment.¹⁹⁹ Brugge kende dan wel enkele veranderingen in het licht van de Brusselse urbanisering, toch bezat het door de moeilijke economische toestand geen eigen grote, overdekte Sint-Hubertusgalerijen om koopwaar en seks tentoon te stellen. Bovendien bevestigen de bovenstaande verhalen over Pattyn hoe het gebrek aan degelijke infrastructuur, zoals urinoirs, bepaalden wat voor seks er plaatsvond. In het geval van Brugge was er helemaal geen sprake van seks in deze ruimte. Hij gebruikte het hooguit eenmalig als een ontmoetingsplaats om vervolgens zijn troef uit te spelen, zijn kamer, om daar zonder nieuwsgierige ogen seks te hebben.

2.2.4 Conclusie

Dit hoofdstuk stond stil bij wat exact de *beestigheden*, *smeerlapperij* en *vuile manieren* van Brugse mannen inhielden. Het waren termen die op het eerste zicht voornamelijk door getuigen werden gebruikt, maar ook politieagenten durfden ze te hanteren in plaats van het correcte jargon uit de juridische wereld.

¹⁹⁶ Gert Hekma, ‘Publieke homoseks in Nederland: pisbakken en parken’, *Tijdschrift voor Seksuologie* 42, nr. 4 (2018): 130.

¹⁹⁷ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 417.

¹⁹⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

¹⁹⁹ Peniston, *Pederasts and Others*, 99.

Dat was een manier om toch te praten over seks tussen mannen in een tijd waar het medisch woordgebruik daarover niet altijd doordrong tot in de Belgische rechtszalen. De toon van het woordgebruik was vrij negatief. Om seks te hebben, moesten mannen elkaar eerst uitzoeken aan de hand van verschillende strategieën. In Brugge liepen die vrij gelijk met die van in Brussel. Het gevaar bestond in beide steden dat niet alle mannen de dubbele betekenis doorhadden van bepaalde flirtpogingen, wat tot pijnlijke gevolgen kon leiden. Ten slotte bleek dat op het vlak van homoseksuele activiteit het vooral ging om masturbatie in Brugge. In tegenstelling tot wat er soms in Brusselse dossiers werd aangetroffen, was penetratie een heel zeldzaam fenomeen. Dat hing samen met de infrastructuur van de stad. De minder uitgebouwde infrastructuur van de kleinere stad zorgde ervoor dat seks een heel vluchtige vorm aannam. Het had als gevolg dat iemand als Pattyn zijn privéwoning vaak gebruikte om seks te hebben met andere mannen.

3. Mannen die seks hadden met mannen

Op 4 juni 1886 verstuurde de politiecommissaris van Tielt een urgente boodschap naar de Procureur des Konings in Brugge om te melden dat er ‘aanslag op de zeden gepleegd zijn, door eenen hulponderwijzer uit eene aangenomene school op zijne leerlingen.’²⁰⁰ De politie was al begonnen met het onderzoek in de Sint-Godelieveschool, maar verzocht daar de assistentie van het parket bij. De zestienjarige hulpleerkracht Arthur Seynhave had sinds maart in zijn klaslokaal seksuele handelingen uitgevoerd op drie van zijn leerlingen, elk nog jonger dan elf. De onderwijs carrière van Seynhave was van korte duur. In oktober had hij pas aangeklopt bij de onderpastoor en directeur van het schooltje om de job aan te vragen. Hij had op straat gehoord dat de vorige leerkracht zou vertrekken. Eens de feiten aan het licht waren gekomen in het begin van de maand juni, zou hij naar eigen zeggen zelf de keuze hebben gemaakt om te stoppen met zijn bijbaantje.

De zaak kwam naar boven nadat een van de leerlingen, Leopold Heytens, zijn moeder vertelde wat hun leraar met hen deed. De huisvrouw had op haar beurt eerder gehoord hoe een andere moeder haar zoon, Jan Desloovere, had gevraagd: ‘Is het waar dat de meester u geschopt en in den spriet geknepen heeft.’ De jongen vertelde daarop hoe Seynhave hem op de laatste bank deed zitten ‘en dan moeste hij van vooren aan mijnen spriet en hij verbood aan de andere jongens van naar ons te kijken.’ Het weerhield sommige leerlingen niet om toch een blik te werpen op wat er gebeurde: de ene van op zijn zitplaats, de ander vanuit de hoek waarin hij stond als straf, en nog een ander vanop het krukje dat hij gebruikte om een boek van de hoge boekenplank te halen. Ook Leopold kon niet langer stil blijven eens zijn moeder hem vroeg naar wat de leerkracht met hem deed. Hij beschreef gelijksoortige taferelen als Heytens. Seynhave speelde met het ‘pissemanneken’ van de jongen om vervolgens zijn eigen broek te openen en te vragen of de leerling zijn hand er in wilde steken. De verhalen kwamen bovendien overeen met wat een derde jongen, Arthur De Bruyne, in het onderzoek vertelde aan de politie. Op de vraag waarom ze niets eerder aan hun ouders hadden verteld, antwoordde een van de jongens: ‘Ik heb het niet gezegd, omdat het mij verboden was.’

De moeder van Jan besloot haar kind thuis te houden voor zijn eigen veiligheid, wat argwaan wekte bij de directeur. Wanneer hij bij hen thuis aanklopte om te vragen waarom Jan niet naar school kwam, antwoordde de moeder kort: ‘gij weet het wel.’ Hij was inderdaad al een tijdje op de hoogte van wat er gebeurde op de school en besloot dat het nu het moment was om er een einde aan te maken. Twee dagen na dit incident zou hij Seynhave hebben weggezonden, wat Seynhave zelf hevig ontkende. Acht

²⁰⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: Strafdossier Arthur Seynhave, 1886.

dagen na zijn omstreten ontslag begon het onderzoek, dat uiteindelijk op 17 juli van dat jaar resulteerde in een onbekend aantal maanden gevangenis.²⁰¹

3.1 Profielen

Wat het verhaal van de hulponderwijzer Arthur Seynhave zo uniek maakt, is het leeftijdsverschil in vergelijking met de mannen uit de eerdere strafdossiers. Waar het voordien vaak ging over (jong)volwassen mannen, vertelt deze zaak over een zestienjarige die seksuele contacten had met jongens onder wie jongste acht jaar was. Het toont ook hoe de omgeving reageerde op seksuele feiten waarin kinderen betrokken waren. Dat ze zich onder de seksuele meerderjarigheid bevonden, had een effect op hoe de kinderen werden behandeld. In dit geval waren het de ouders die aan de alarmbel trokken nadat een kind over het gebeuren vertelde. Ook de politie reageerde anders door in de verklaringen de focus te leggen op de acties van Seynhave. Anders gezegd: de kinderen kregen de passieve rol van slachtoffers toebedeeld in het onderzoek. Het verschilt sterk met hoe er met volwassen mannen werd omgegaan in de onderzoeken. De politie van Torhout liet de mannen die seks hadden met Pattyn praten of ze al dan niet ingingen op de voorstellen van de man en zijn geld accepteerden. Op die manier kregen ze ook een actieve functie in het gebeuren.

De Zaak-Seynhave toont dus hoe de omgeving seksuele handelingen tussen mannen en minderjarige jongens sterker afkeurde. Wellicht had dat te maken dat er in het Belgisch Strafwetboek een wet was die voorzag in de bestraffing van ‘bederf van de jeugd’. De regel was er voornamelijk om het aanzetten tot prostitutie van minderjarigen te bestraffen.²⁰² In België werd er alleszins streng opgetreden in zaken waar minderjarigen bij betrokken waren. Het geeft aan dat er een lage tolerantie was daarvoor.²⁰³

Dat de omgeving verschillend reageerde op gelijkslachtige betrekkingen tussen mannen op basis van hun leeftijden, roept als gevolg vragen op over de profielen van de mannen. Kortom, wat was de achtergrond van de negentiende-eeuwse man die seks had met andere mannen in de regio Brugge? Omdat er niet altijd uitgebreid cijfermateriaal voor Brussel bestaat, zal de demografische analyse voor Parijs van Peniston, die wel kwantitatief te werk ging, een aanvulling zijn op de literatuur over Brussel.²⁰⁴

In tegenstelling tot de andere hoofdstukken ga ik in dit deel aan de slag met cijfermateriaal. De profielen uit de vonnissen worden gekwantificeerd, wat voordelen en nadelen met zich meebrengt. Een pluspunt van deze aanpak is dat het bepaalde patronen binnen de groep van veroordeelde mannen beter

²⁰¹ Een inktvlek verhulde het exacte aantal maanden celstraf dat vermeld stond in het vonnis: Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 127, vonnisnr. 769, 17 juli 1886.

²⁰² Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 76.

²⁰³ Dupont, ‘Free-Floating Evils’, 420.

²⁰⁴ Peniston, *Pederasts and Others*, 71–90.

zichtbaar maakt. Dat maakt de vergelijking met ander bron- en cijfermateriaal voor grootsteden dan ook gemakkelijker. Concreet gaat het om zo'n 118 mannen, zowel veroordeeld als niet-veroordeeld in zaken van 'aanslag op de openbare eerbaarheid'. Ze werden enerzijds geplukt uit de vonnissen: dat ging allereerst om de mannen die voor de rechter moesten verschijnen, maar ook de mannen met wie zij contact zochten. Anderzijds gaven de drie dossiers nog meer namen vrij die niet vernoemd werden in de vonnissen. Voorbeelden van zo'n mannen zijn Hallemeersch en Vandevoorde, die allebei seksueel contact hadden met Pattyn, maar daar niet op bestraft zijn geweest. Op zich is 118 een relatief klein aantal cases, wat betekent dat de resultaten niet al te sterk gegeneraliseerd mogen worden.

Het is een fout die Peniston in zijn demografische analyse maakte. Hij legde via zijn kwantitatieve aanpak bepaalde gemeenschappelijke kenmerken bloot en zag dat als aanleiding om de groep van onderzochte mannen als een collectieve entiteit te zien. Met andere woorden, hij zag hen allen als deelnemers van een homogene subcultuur. Dit hoofdstuk wil afstappen van deze notie en bekijkt het eerder als een samenraapsel van mannen die seks hadden met andere mannen. Daarmee sluit het aan bij de visie van Ross, die in plaats van de statische 'homoseksuele subcultuur' de dynamischere categorie 'publieke seks' hanteerde in zijn analyse.²⁰⁵ Door dat te doen, verschuift de aandacht naar de seksuele praktijken van mannen. Dat is nodig, omdat de juridische vervolging een grote diversiteit van seksuele activiteit kende die niet altijd verenigbaar was onder een subcultuur of identiteit.

3.1.1 'Ik ben nooit op eene normale school geweest en nu ben ik borstelmaker'

Een van de belangrijkste en duidelijkste eigenschappen van de mannen die seks hadden met andere mannen in Brussel was hun sociale positie. Een groot aandeel van deze mannen bevond zich in de laagste echelons van de maatschappij en werkten als (seizoens)arbeiders, lage bedienden, of was werkloos. Deze grote aanwezigheid van de lagere klasse kan verklaard worden vanuit twee redenen. Om te beginnen hadden mannen uit de hogere klassen het vermogen om privéruimtes te bezitten waar ze ongestoord seks konden hebben met andere mannen. Ze konden het dus verborgen houden voor de politie. Chartier verwijst daarbij naar het gegeven van klassenjustitie, met andere woorden een strafbeleid dat zich toespitste op de lagere klassen.²⁰⁶ Een tweede reden is de vrijgezellencultuur van de Brusselse stad die ontstond als gevolg van de plattelandsvlucht. Het zorgde voor een grote hoeveelheid jonge, mannelijke vrijgezellen die in loondienst gingen werken in de fabrieken, transportsector of andere ambachten uitvoerden.²⁰⁷ De demografische situatie in Brussel kwam bovendien overeen met die van andere steden:

²⁰⁵ Ross, *Public City/Public Sex*, 10–11.

²⁰⁶ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 426.

²⁰⁷ Dupont, 'Sodom aan de Zenne', 157.

in Parijs was een minderheid van de veroordeelde mannen van hogere afkomst en vormden de lagere klassen de overgrote meerderheid.²⁰⁸ Dat is niet opvallend: sowieso is het aantal rijke mannen in een stad of land veel kleiner dan het aantal mannen uit de lage klassen.

Voor dit deel is een tabel opgemaakt die een overzicht geeft op de sociale groepen van de mannen in Brugge (zie Tabel 1). De indeling daarvoor is grotendeels gebaseerd op deze die de Historical International Standard Classification of Occupations voorlegt.²⁰⁹ De 118 Brugse mannen uit de gerechtelijke dossiers en vonnissen vertonen gelijkenissen met de Brusselse situatie. Uit deze bronnen blijkt dat het grootste aandeel van mannen die betrokken waren bij gelijkslachtige contacten stonden genoteerd als ‘werker’ of ‘werkman’, als arbeider dus. Samen vormden ze 27,2% van het totale aantal mannen, al staat er nooit vermeld waar ze precies waren te werk gesteld. Uit de strafdossiers valt tevens op dat deze mannen vaak geen vast werk hadden en dus op momenten werkloos waren. Alsnog stonden ze als werker genoteerd. Zo antwoordde werkman Joseph Schoonooghe op de vraag van koster Pattyn of hij armoede kende ja en voegde hij toe dat hij geen werk had.²¹⁰ Dat betekent dat het werkloosheidscijfer van 9,6%, waar naast volwassenen ook kinderen bij hoorden, in realiteit waarschijnlijk hoger lag.

Tabel 1: Sociale groepen

<i>Beroep</i>	<i>Aantal</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Niet vermeld</i>	4	Niet meegerekend
<i>Arbeiders</i>	31	27,2%
<i>Ambachtsmannen</i>	25	22%
<i>Dienstverleners</i>	22	19,3%
<i>Landbouwers</i>	14	12,3%
<i>Handelaren</i>	6	5,3%
<i>Soldaten</i>	3	2,6%
<i>Geestelijken</i>	1	0,9%
<i>Renteniers</i>	1	0,9%
<i>Werkloos</i>	11	9,6%

²⁰⁸ Peniston, *Pederasts and Others*, 84–90.

²⁰⁹ Ineke Maas, Andrew Miles, en Marco H. D. van Leeuwen, *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*, Marco H. D. van Leeuwen, Ineke Maas and Andrew Miles (Leuven: Leuven University Press, 2002).

²¹⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954, strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

Brugge kende pas op het einde van de negentiende eeuw een heel trage industriële ontwikkeling met enkele bedrijven zoals de Gistfabriek en de Brugeoise. Sociale wantoestanden behoorden echter tot de orde van de dag en arbeiders werkten als loonslaven lange uren voor een mager loon. Het duurde tot rond 1885 tot er een eerste socialistische arbeidersbeweging en katholieke tegenpartij ontstonden, maar het was te laat: het grootste deel van de mannelijke werkkrachten zochten hun toevlucht in de steenkoolmijnen in de Borinage of de suikerbietplantages in Frankrijk. De mannen die bleven, kregen het hard te verduren en leefden in armoede.²¹¹

Naast de arbeiders waren er nog de ambachtsmannen: zo'n 22% van de mannen was smid, timmerman, verver/schilder, bakker, drukkersgast, schoenmaker, kuiper, kleermaker, wever, metser, aardewerker, spiegelmaker of horlogemaker. In 1880 ging het dan vooral om kleine familiale ondernemingen die voor brood op de plank zorgden.²¹² Voor een stad die de industriële trein had gemist en dus nog veel 'traditionele' beroepen kende, is dat vrij laag. Zeker wanneer het aantal veroordeelde ambachtsmannen in een grootstad als Parijs op 23% viel.²¹³

Het is in deze groep dat Arthur Seynhave zich na zijn onderwijs carrière ook situeerde, dagen voor de politie met hem in contact kwam: 'Ik ben nooit op eene normale school geweest en nu ben ik borstelmaker'.²¹⁴ In deze tellingen is geen opdeling gemaakt op basis van schoolgraad, omdat de meeste mannen waarschijnlijk net als Arthur niet of laaggeschoold waren. Dat was niet vreemd voor die periode in Brugge. Door de onzekere economische leefomstandigheden van veel gezinnen zagen ouders geen voordeel om hun kind lang op de schoolbanken te laten zitten. Ze moesten immers zo snel mogelijk meehelpen de kost te verdienen om te overleven.²¹⁵ 18,4% van de mannen verleende een dienst: dienstknechten, garçons de café, baardscheerders, verplegers, politieagenten, mestrapers, schoonmakers, brievendragers, bareelontvangers of leerkrachten vormden samen deze groep. In Parijs en andere metropolen stond deze groep op de hoogste plaats, om de specifieke reden dat ze heel gemakkelijk in contact konden komen met of zich verplaatsen naar andere mannen om seks te hebben. Bovendien hadden ze door hun functie de mogelijkheid om mannen van verschillende soorten klassen te ontmoeten.²¹⁶ Zo werden in 1878 acht jongens, allen koffiehuisbediendes uit het Brusselse, samen veroordeeld nadat ze seksuele betrekkingen hadden.²¹⁷

Vervolgens komt een groep die helemaal niet aan bod kwam in de cijfers voor homoseksueel

²¹¹ Rau, *Brugge, de memoires van een stad*, 9–10.

²¹² Geirnaert en Vandamme, *Brugge, een verhaal van 2000 jaar*, 105.

²¹³ Peniston, *Pederasts and Others*, 87.

²¹⁴ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: Strafdossier Arthur Seynhave, 1886.

²¹⁵ Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, 504.

²¹⁶ Peniston, *Pederasts and Others*, 87.

²¹⁷ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 141 vonnisnr. 1012, 19 december 1878.

gedrag in grootsteden: de landbouwers. Zo'n 12,4% van de mannen ploegden het land om of waren visser. Uit de bronnen blijkt dat ze altijd buiten Brugge verbleven en meestal seksuele betrekkingen hadden met elkaar: zo hadden bijvoorbeeld drie vissers uit Bredene in 1864 en twee boerenzonen uit Torhout in 1868 seks met elkaar.²¹⁸

De zes handelaren, koopmannen of winkeliers vertegenwoordigden de middenklasse en een eenzame rentenier was het enige voorbeeld van iemand uit de hogere klasse. De lagere aantallen uit deze groepen komen overeen met de cijfers uit Parijs. Peniston bevestigde dat de bourgeoisie en de aristocratie in veel mindere mate deel uitmaakten van de groep mannen die seks hadden met geslachtsgenoten.²¹⁹ Het is ook niet zo opvallend dat deze groep samen maar een kleine 6,2% van het totaal vormde, omdat de meerderheid van de Brugse bevolking zich in de lagere klassen bevond. De mannen uit deze hogere sferen hadden pech om gevat te worden door de politie, omdat ze waarschijnlijk wel het kapitaal bezaten om hun seksleven verborgen te houden in een eigen privéwoning. Anderzijds konden ze er ook bewust kiezen om publieke seks te hebben. Zo begaf de schrijver Eekhoud zich in de publieke ruimte om vluchtige contacten te hebben met gewone lui. Daar maakte hij vervolgens korte aantekeningen over in zijn dagboek.²²⁰

Als laatste volgen twee speciale groepen die Chartier onderscheidde binnen de lagere beroepsklasse in Brussel: de soldaten en geestelijken.²²¹ In de bronnen passeerden maar drie soldaten de revue, wat veel minder was dan in Brussel. Zo had Pattyn in Torhout twee maal contact met een soldaat die gestationeerd was in Vilvoorde.²²² Wellicht valt het veel kleiner aantal in de regio van Brugge te verklaren door het feit dat soldaten zich vooral bevonden in garnizoensstad Brussel en af en toe terugkeerden naar hun geboortestreek. Er valt maar een man in de categorie van geestelijken te bespeuren en dat was koster Pattyn. Hij gebruikte zijn machtspositie om andere mannen of jongens te verleiden of misbruiken en nam een enorm actieve rol op zich in de gebeurtenissen: een wederkerend gedragspatroon voor deze subgroep.²²³

3.1.2 Op leeftijd staat geen grens

Daarnaast is de leeftijd van mannen een ander belangrijk aspect, omdat het sterk samenhangt met hun persoonlijke beleving van de homoseksuele subcultuur. In totaal gaat het hier om 122 mannen. De reden

²¹⁸ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 112, vonnisnr. 165, 2 april 1864; Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 120, vonnisnr. 113, 21 februari 1868.

²¹⁹ Peniston, *Pederasts and Others*, 85.

²²⁰ Dupont, 'Eekhouds eenmansstrijd', 193.

²²¹ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 425.

²²² Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954, straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

²²³ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 425.

daarvoor is omdat sommigen meerdere keren voor de rechtbank verschenen en verschillende leeftijden hadden wanneer ze veroordeeld werden (zie Tabel 2). In tegenstelling tot de sociale categorieën wijzen de leeftijdscategorieën niet altijd dezelfde richting uit. De leeftijden varieerden tussen ten laagste acht en ten hoogste tweeënzestig jaar oud en worden ingedeeld volgens de volgende leeftijdscategorieën: 10,2% onder de veertienjarige leeftijd; 16,3% tussen veertien en twintig jaar; 40,8% tussen eenentwintig en dertig; 16,3% tussen eenendertig en veertig; 11,2% tussen eenenveertig en vijftig; 4% tussen eenenvijftig en zestig en 1% boven de zestig jaar. Deze cijfers uit Brugge komen overeen met de Brusselse situatie en bevestigen dat mannen van heel verscheiden leeftijden seks hadden met geslachtsgenoten: zo viel bijvoorbeeld de jongste leeftijd in de Belgische hoofdstad op dertien jaar en de oudste op zevenenzestig.²²⁴

Tabel 2: Leeftijden

<i>Leeftijd</i>	<i>Aantal</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Niet vermeld</i>	24	Niet meegerekend
< 14	10	10,2%
14-20	16	16,3%
21-30	40	40,8%
31-40	16	16,3%
41-50	11	11,2%
51-60	4	4%
> 60	1	1%

Om te beginnen is het vrij grote cijfer in de categorie van minder dan veertien jaar opvallend, omdat Peniston in zijn studie van 812 mannen maar 2 gevallen in dezelfde categorie telde. Dat kwam omdat Peniston andere bronnen gebruikte waarin minderjarigen minder aan bod kwamen. In zijn analyse gebruikte hij politionele registers die gingen over seksuele contacten tussen volwassen mannen en viel kindermisbruik daar vaak niet onder. Samen met de categorie van veertien tot twintig jaar vormde deze groep ongeveer een derde van het totaal aantal mannen, wat dan wel ook in Brugge het geval blijkt te zijn. Daar moet wel vermeld bij worden dat de jongens in deze twee groepen meestal het slachtoffer waren of ten minste een vrij passieve rol hadden in de seksuele contacten.²²⁵ Jan, Leopold en Arthur, de drie jongens uit het verhaal waarmee dit hoofdstuk aanving, vielen bijvoorbeeld onder de eerste categorie.

²²⁴ Chartier, 'De onderbruik van Brussel', 426.

²²⁵ Peniston, *Pederasts and Others*, 79–80.

Uitzonderingen bestonden zeker, zoals hun zestienjarige leerkracht die een uiterst actieve rol op zich nam.²²⁶

De leeftijd voor seksuele meerderjarigheid in zaken van aanranding op de eerbaarheid was in België veertien jaar. Dat betekende concreet dat er in het Belgisch Strafwetboek van 1867 een apart artikel bestond voor een aanslag op de eerbaarheid op een persoon die minder dan veertien jaar oud was. Deze leeftijd stond echter fel ter discussie in België: in 1846 stelde de regering de vijftienjarige leeftijd voor, maar verkoos de Kamer liever dertien jaar. De veertienjarige leeftijd kwam er uiteindelijk als compromis. Bovendien bestond er nog een onderscheid tussen personen jonger dan elf jaar en personen tussen elf en veertien jaar. Dat verschil kwam door het geloof dat de kinderen onder de elf jaar gevoeliger dan ooit waren om ‘verleid’ te worden door een volwassene.²²⁷ Deze bekommernis om seksuele meerderjarigheid was bovendien een typisch modern fenomeen in de negentiende eeuw. Het was een periode waar de seksualiteit van de bevolking door de staat, Kerk en burgerij aan banden werd gelegd in naam van de civilisering en disciplineren.²²⁸ Hoe dan ook, als gevolg van deze strafwet werden personen boven deze grens van veertien jaar in de meeste gevallen dan ook niet langer meer aanschouwd als passief slachtoffer en als actieve deelnemer gestraft.²²⁹

Daarop volgt de grootste groep, deze van de jongvolwassen mannen. Het grootste deel van homoseksuele mannen in de regio van Brugge bevond zich tussen de leeftijden van twintig en veertig jaar: samen vormen ze meer dan de helft van het totaal. Het is in deze categorie dat de veertigjarige koster van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en de vele mannen waar hij seks mee had uit het eerste hoofdstuk zich bevonden.²³⁰ Het komt overeen met de vaststelling dat de homoseksuele subcultuur in grote steden er een was die werd gekarakteriseerd door jeugdigheid en viriliteit. In Parijs situeerde Peniston de overgrote meerderheid van de homoseksuele subcultuur in deze leeftijdsgroepen en verklaarde dat door te wijzen op de vlucht naar de stad en de vorming van een uitgesproken mannelijke vrijgezellencultuur.²³¹ Een andere verklaring kan zijn dat de mannen op deze leeftijd zich bewust waren van hun seksuele voorkeuren of tenminste een interesse erin vertoonden. Het blijft echter moeilijk om de beweegredenen van deze mannen in te schatten, omdat de kans ook bestond dat ze gewoon uit waren op seks zonder op het geslacht van hun partner te letten.²³²

²²⁶ Brugge, Rijksarchief Brugge, Vonnisboeken 1862-1886, doosnr. 127, vonnisnr. 769, 17 juli 1886.

²²⁷ Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 27, 44–45.

²²⁸ Wannes Dupont en Henk de Smaele, ‘Orakelen over de heimelijkheid: seksualiteit en historiografie in Belgisch perspectief’, *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 38 (2008): 273–96; Chris Vandenbroeke, *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden: seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief* (Brussel: Elsevier, 1986), 78.

²²⁹ Peniston, *Pederasts and Others*, 80.

²³⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

²³¹ Peniston, *Pederasts and Others*, 83.

²³² Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 426.

Hoewel de jongere mannen het zwaartepunt van de homoseksuele demografie vormden, waren er nog zo'n zestien mannen die zich boven de leeftijd van veertig, vijftig, of zestig bevonden. Een voorbeeld van zo'n man was de tweeënveertigjarige Pieter Billiet die seksuele contacten had met de zeventienjarige dienstknecht Jacob Wagenaere.²³³ Ook binnen dezelfde leeftijdsgroep vonden mannen de liefde: in 1878 veroordeelde de rechter in Brugge de tweeënzestigjarige Joseph Brouckaert, drieënvijftigjarige Louis Van Belle en veertigjarige Jan Verbandt om hun gelijkslachtige daden met elkaar.²³⁴ Beide situaties tonen aan dat, net zoals in Brussel, er zowel in dezelfde generatie als over verschillende generaties heen seksuele contacten werden gelegd.²³⁵ De achteruitgaande aanwezigheid van oudere mannen in de subcultuur wijst er wel op dat ze er minder en minder aan deelnamen naarmate ze ouder werden. Alles bij elkaar opgeteld maakten ze 16,2% van het totaal in Brugge uit, een getal dat dicht aanleunt bij de 17% van de Parijse mannen.²³⁶ Wellicht trokken ze zich terug omdat ze zich minder welkom voelden tussen de vele jonge mannen. Het kon ook dat ze toch trouwden met een vrouw, zoals van hen werd verwacht, of vonden ze andere manieren om seksueel genot te ervaren.

3.1.3 Een lokale aangelegenheid

De sterke industrialisatie van Brussel trok een grote groep mannelijke arbeiders aan die er hun toevlucht namen om er aan de slag te kunnen gaan. Omdat zoveel mannen van heinde en verre kwamen, betekende dat ook dat de groep mannen van de Belgische hoofdstad er heel divers uit zag op het vlak van geboortestrekken. Vaak kwamen deze arbeidsmigranten uit gemeentes die zich nabij de stad bevonden zoals Sterrebeek, Assche, Lebbeke, Bierbeek of Berlare. Het viel ook voor dat ze zich uit verder gelegen steden begaven, zoals Kortrijk, Sint-Niklaas, Turnhout, Doornik, Huy en Dinant. Daar bovenop kwam nog een deel mannen dat uit de verste uithoeken van het land kwamen en zelfs het buitenland.²³⁷ In het geval van Parijs was het zo dat een vierde van de mannen zich niet ver van hun geboorteplaats bevonden: op een totaal van 812 personen kwam 25,8% uit Parijs of het Seinegebied. 63,7% was afkomstig uit andere Franse departementen en 10,5% kwam uit het buitenland.²³⁸

Hoe zag de situatie er dan uit in Brugge? De West-Vlaamse stad bood alvast niet dezelfde economische voordelen van Brussel aan omdat het nog achterop hinkte in het industrialisatieproces. De katholieke uitstraling van de stad schrok waarschijnlijk ook de mannen af die expliciet seks zochten met elkaar en dat veiliger konden doen in het liberale Brussel. Om deze twee redenen is het overgrote deel van

²³³ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 141, vonnisnr. 716, 21 september 1878.

²³⁴ Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 141, vonnisnr. 647, 26 augustus 1878.

²³⁵ Chartier, 'De onderbuik van Brussel', 426.

²³⁶ Peniston, *Pederasts and Others*, 83.

²³⁷ Dupont, 'Free-Floating Evils', 382.

²³⁸ Peniston, *Pederasts and Others*, 73.

de 118 mannen, 75,2%, dan ook afkomstig uit Brugge zelf of de regio errond (zie Tabel 3). Dorpen, gemeentes en kleine steden zoals Bredene, Oostende, Westkapelle, Torhout, Roeselare, Nieuwpoort, Zande, Pittem, Gistel, Loppem, Aatrijke, Ruiselede, Oudenburg, Izegem, Kanegem, Jabbeke, Ruddervoorde, Egem en Oedelem hoorden daar allen bij. Daarnaast zakten 18% van de mannen af vanuit Brussel, Elsene, Antwerpen, Wijnegem, Ieper, Namen of Ohain. Belangrijk om te vermelden is dat een meerderheid uit deze groep geen vaste woonplaats had in het Brugse. Daarop volgt een minderheid van 6,7%, gevormd door mannen uit het buitenland, oorspronkelijk afkomstig van onder andere Frankrijk (Chemy), Ierland (Dublin), Duitsland (Aken en Baden) of Nederland (Middelburg). In tegenstelling tot de vorige groep had de meerderheid wel een vaste woonplaats in de regio van Brugge.

Tabel 3: Geboorteplaatsen

<i>Geboorteplaats</i>	<i>Aantal</i>	<i>Procent (%)</i>
<i>Niet vermeld</i>	29	Niet meegerekend
<i>België</i>		
<i>Brugge of regio Brugge</i>	67	75,2%
<i>Andere locaties in België</i>	16	18%
<i>Buitenland</i>	6	6,7%

Zoals eerder reeds kort aangegeven, valt de minderheid van migranten in Brugge grotendeels te wijten aan de afwezigheid van goede werkgelegenheden. Dat week af van de situatie in de stad Antwerpen, die een zeer bedrijvige havenindustrie kende en veel arbeidsmigranten aantrok. Anke De Cock bemerkte dat het aantal mannen geboren in Antwerpen ongeveer even groot was als dat van mannen die in andere gebieden uit België werden geboren. Ook daar was er een minderheid van mannen uit het buitenland, voornamelijk Duitsland.²³⁹

3.1.4 Conclusie

De groep mannen die seks had met andere mannen in Brugge toonde zowel gelijkenissen als verschillen met die van in Brussel en Parijs. Om te beginnen waren de meesten afkomstig uit de lagere klassen, zoals arbeiders, ambachtsmannen of dienstverleners, en kwam een minderheid uit de hogere klasse of

²³⁹ De Cock, 'Parken, pederasten & passanten. Stadsvernieuwing & homoseksualiteit in het Antwerpen van de late negentiende eeuw', 34–35.

aristocratie. Een provinciale stad zoals Brugge kende tevens een unieke groep, die van de landbouwers. Ook op het vlak van leeftijd lopen de resultaten gelijk. Mannen van alle leeftijden hadden seks met andere mannen, maar de nadruk lag op jonge mannen tussen de twintig en veertig. Vanaf de veertigjarige leeftijd neemt de interesse of mogelijkheid om er aan deel te nemen af. De afkomst van de mannen in Brugge was wel verschillend. In tegenstelling tot de grootsteden was het grootste deel van de mannen afkomstig uit Brugge of de regio errond en was een minderheid afkomstig uit andere delen van België of het buitenland. De verklaring daarvoor is te vinden in de afwezigheid van aantrekkelijke werkgelegenheden in Brugge, die achterop hinkte in het industrialisatieproces.

3.2 ‘Vraag iets aan dezen heer, gij zult wat hebben’: Mannelijke prostitutie in Brugge

‘Gauw, wij gaan naar onze vrouwekerk, het zal goed zijn, wij zullen geld hebben van de koster.’²⁴⁰ Het waren deze woorden die Joseph Schoonooghe in 1876 op de Brugse Zwijnenmarkt zei tegen Julien Hesfens. Veel meer was niet nodig om hem te overtuigen mee te gaan en de twee werkmannen trokken weldra samen naar de kerk. Wanneer ze hun doel bijna bereikt hadden, zei Schoonooghe dat Hesfens bij de Mariabrug moest wachten en betrad hij alleen het gebouw. Na zo’n vijf minuten kwam Schoonooghe terug naar buiten, met in zijn hand twintig franken, waarvan hij er tien gaf aan Hesfens. Deze laatste bemerkte hoe zijn vriend een blosje op de wangen had dat er nog niet was toen hij de kerk binnen ging. Toen hij Schoonooghe vroeg wat hij had moeten doen, kreeg hij een ontwijkend en vaag antwoord: ‘hij zei dat hij de koster geropen had, hem iets gevraagd had en dat hij twintig frank gehad had.’

Hoe dan ook, het verwonderde hem dat Schoonooghe zoveel geld kreeg van de koster. Nochtans had hij ook opgemerkt hoe de jonge Théophile Vandevoorde de laatste tijd ook veel geld op zak had: ‘hij had bijna alle dage veertig of vijftig franks in zijn zak en hij reedt meest alle dage in een vigilante.’ Het zicht van de jongeman die vrij comfortabel kon leven en rijden in een huurrijtuig in tijden van armoede was waarschijnlijk een keerpunt voor Hesfens. In het vervolg zou ook hij bezoekjes brengen aan Pattyn voor zijn ‘drinkgeld’. Samen met Vandevoorde, Schoonooghe en een andere man zou hij zelfs een keer honderd franken verdiend hebben om onder elkaar te verdelen. Hesfens zou echter nooit zoveel verdienen als de jonge Vandevoorde, omdat ‘Pattyn liever Vandevoorde had om zulke daden te plegen, omdat dezen laatsten veel schoner was dan hij.’

De getuigenis van Hesfens toont aan dat de seks die Pattyn had met mannen sterk gelinkt was aan geld. In de dossiers en verklaringen viel echter nooit het woord ‘prostitutie’. Dat is opvallend, omdat in de negentiende eeuw het discours van de pederast als een soort prostituee een vrij bekend was. Beiden vormden namelijk een moreel als fysiek gevaar voor de samenleving: negentiende-eeuwse autoriteiten aanschouwden de vrouwelijke prostituee en de pederast als gelijken, omdat ze allebei door dezelfde onwenselijke gevoelens van lust gedreven werden naar onzedelijk gedrag.²⁴¹ Toch omschreven ze prostitutie als een uitsluitend vrouwelijke activiteit, terwijl mannen daar in praktijk zeker ook bij hoorden. In Brussel had mannelijke prostitutie, hoewel het minder prominent was, zelfs een vast plaatsje gekregen naast de vrouwelijke versie ervan in deze periode.²⁴² Dit hoofdstuk wil dan ook niet enkel nagaan hoe mannelijke prostitutie in Brugge zich verhiel tot die in Brussel, maar ook tot de vrouwelijke variant er

²⁴⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

²⁴¹ Ross, *Public City/Public Sex*, 96–97.

²⁴² Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 418.

van in Brugge. Dat gebeurt door te kijken naar de manier waarop mannen seks hadden met Pattyn in ruil voor geld.

3.2.1 Door de wet vastgelegd

België hanteerde in de loop van de negentiende eeuw een vrij strakke reglementering voor prostitutie waarin tolerantie en controle hand in hand gingen. De idee om het ‘prostitutieprobleem’ in banen te leiden kwam vanuit de medische wereld, die een gevaar zag in ongereguleerde prostitutie voor de algemene volksgezondheid. Een van de grootste angsten van de artsen waren venerische ziekten, zoals syfilis, die zich via de bordelen een weg baanden in de samenleving.²⁴³ Bovendien bleek Parijs een heel succesvol systeem uitgewerkt te hebben dat België grotendeels zou overnemen. Prostituees moesten om de zoveel tijd een medische inspectie ondergaan en zich inschrijven in speciale registers om vervolgens een paspoort te krijgen. Politie mannen kregen de taak op zich om alles vlot te laten verlopen en waren verantwoordelijk om vergunningen toe te kennen aan bordeelhouders. Er werden ‘maisons de tolérance’, getolereerde bordelen, ingericht zodat sekswerkers hun diensten niet meer in het openbaar zouden verlenen en de controle eenvoudiger zou zijn.²⁴⁴

In het begin van de negentiende eeuw, toen België nog niet bestond en het gebied nog bij Frankrijk hoorde, pasten grote steden als Brussel en Antwerpen een soortgelijk beleid toe op hun sekssector. In de periode van 1850 zouden de stadsbesturen hun wetten tot in de puntjes gaan uitwerken en kopieerden ze het Parijse model op hun bodem.²⁴⁵ Het was een enorm rigide beleid dat populair werd in andere landen, maar diezelfde striktheid verhinderde het dan ook om zich aan te passen aan de grote stadsvernieuwingen die Brussel kende. Als gevolg van de afbraak van oude prostitutiedistricten voor de nieuwe lanen en pleinen maakte straatprostitutie een enorme opmars. Bovendien zorgde de toestroom van arbeiders van het platteland voor een grotere vraag naar seks en werd het aanbod dan ook vergroot. De oplossing daarvoor kwam er in 1877 met een veel vrijer reglement dat er zich op richtte prostitutie uit de illegaliteit zou houden.²⁴⁶

Het zette de gemeentebesturen van kleinere steden zoals Brugge aan om zelf ook prostitutiereglementen uit te schrijven. De West-Vlaamse stad was laat met hun prostitutiereglement: de

²⁴³ Liesbet Nys, ‘De Ruiters van de Apocalyps: “Alcoholisme, tuberculose, syfilis” en degeneratie in medisch België, circa 1870-1940’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 115, nr. 1 (2002): 44–45.

²⁴⁴ Ross, *Public City/Public Sex*, 28.

²⁴⁵ Pieter Vanhees, ‘De tirannie van de regels (1830-1918)’, in *Seks voor geld. Een geschiedenis van prostitutie in België*, (Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker, 2022), 110–11.

²⁴⁶ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 418.

eerste regelgeving op dat vlak kwam er pas in 1839.²⁴⁷ Dat betekent niet dat ze voordien geen beleid hadden. In de achttiende eeuw zag de politie enorm streng toe op het komen en gaan van sekswerkers.²⁴⁸ Concreet hield het in dat bordelen een vergunning moesten hebben, prostituees zich moesten inschrijven in het *hoerenboek* en wekelijks geïnspecteerd moesten worden door een arts. Terwijl de wet de vrouwen ook verbood van buiten de bordelen mannen op te pikken en enkel binnen die ruimte seks te verkopen, lag de realiteit vaak anders. In 1841 kende Brugge tien officiële ontuchthuizen en tweeëntwintig genoteerde prostituees, maar daar buiten werkten veel vrouwen illegaal: zo'n vijfenveertig zelfstandige prostituees werkten in zeventien clandestiene bordelen in de stad die geen vergunning hadden.²⁴⁹ Als reactie daarop besliste het Brugse stadsbestuur om in 1871 een aanpassing in te voeren die stelde dat politiemannen op eigen kracht prostituees konden registreren in het *hoerenboek*. Een handboekje voor politiemannen uit 1872 geeft een beeld van de situatie na de intrede van de nieuwe wet. In 1872 bestonden er vier gereguleerde bordelen en in 1885 waren dat er vijf. In beide jaren verleende de politie ook telkens twee nieuwe paspoorten uit en kwam het totaal aantal vrouwen in 1872 op vijfendertig en in 1885 op eenenveertig te staan.²⁵⁰

3.2.2 Seks op straat

De prostitutiereglementen van beide steden waren dan wel alomvattend, toch was er nergens expliciet sprake van mannelijke prostitutie. Hoewel het zich dus strikt richtte op vrouwelijke prostitutie, toch betrof het impliciet mannen. Doordat de Parijse politie bijvoorbeeld streng toezag op de seksuele activiteit van vrouwelijke sekswerkers, stootte het uiteindelijk toch op de mannelijke variant ervan.²⁵¹ Ook de Brusselse zedenpolitie maakte kennis met mannelijke prostitutie. In Brussel bestond onder andere het illegaal bordeel '*La maison de Mesens*' op het Sint-Katelijneplein, waar zich veel mannenliefhebbers verzamelden. Omdat de eigenaar geen vergunning bezat en zich dus buiten de werking van de regelgeving begaf, moest het etablissement zich vermommen als kruidenierszaak. Het trok mannen en vrouwen aan die niet per se op zoek waren naar seks.²⁵² Dergelijke bordelen waar mannen terecht konden zijn niet gekend voor Brugge, maar dat betekent allesbehalve dat er geen geld met seks werd verdiend op andere wijzen.

Net zoals het grootste deel van vrouwelijke prostituees in Brugge verdienden mannen die seks

²⁴⁷ Israel Mertens, 'Prostitutie in Vlaanderen: een sociografische en kwantitatieve studie van het prostitutieel kader. Brugge en Gent, 19e/begin 20e eeuw' (Onuitgegeven masterproef, Universiteit Gent, 1981), 34–39.

²⁴⁸ Mechant, 'Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges', 65.

²⁴⁹ Koen Rotsaert, 'Beteugeling van de prostitutie te Brugge in de 19de eeuw', *Brugs Ommeland* 41 (2001): 154–74, 158–61.

²⁵⁰ Brugge, Stadsarchief Brugge, *Openbare Veiligheid*, VII b 147 Police Prostitution 1885-1889, reglement over de ontucht, 1872.

²⁵¹ Ross, *Public City/Public Sex*, 17.

²⁵² Dupont, 'Sodom aan de Zenne', 170.

hadden met Pattyn hun franken buiten deze gewettigde ontucht- of rendez-voushuizen. Hun vrouwelijke tegenhangers werkten zelfstandig en wandelden op straat om mannen te versieren of ontmoetten hen in een privé omgeving. Het bleek echter een moeilijke en gevaarlijke affaire om te ondernemen door het wettelijk kader dat verstrengde in 1871. De situatie verergerde zeker toen het beleid een plotse ommekeer naar repressie maakte in 1884 en de politie zelfstandige prostituees meer gingen onderdrukken.²⁵³

De mannen in Brugge hadden niet dezelfde manier van klantverwerving als de vrouwelijke sekswerkers. Ze paradeerden niet over de straten om seks te verkopen of riepen geen mannen toe vanuit hun raam, zoals vaak het geval was bij vrouwelijke sekswerkers. Het gaat erom dat de jongemannen in het openbaar werden benaderd door Pattyn en toestemden om seks met hem te hebben tegen betaling. ‘Ik heb dit gedaan voor een dubbel frank’, vertelde Hallemeersch, wat aangeeft dat materiële belangen hem hadden aangespoord om zijn seksuele diensten te verlenen.²⁵⁴ Ook geeft het een blik op wie agency had in de verkoop van seks tussen mannen. Enerzijds lijkt het erop dat die bij Pattyn lag. Hij benaderde zelf mannen die niet per se op zoek waren naar een klant, wat een groot verschil is met vrouwelijke prostitutie. Anderzijds toont de casus waarmee dit hoofdstuk aanving dat sommige mannen wel initiatief namen om geld te verdienen. Anders dan bij vrouwelijke prostituees spraken ze geen willekeurige mannen aan, maar gingen ze doelgericht naar Pattyn, van wie ze wisten dat hij in hun diensten geïnteresseerd was.

Ook in Brussel leek mannelijke straatprostitutie een grotere aanwezigheid te hebben dan bordeelprostitutie door mannen.²⁵⁵ In tegenstelling tot Brugge nam het daar wel meer de trekken aan van vrouwelijke prostitutie. In de Sint-Hubertusgalerijen liepen bijvoorbeeld zowel vrouwelijke als mannelijke prostituees rond, op zoek naar klanten. Dat gebeurde meestal discreet, maar dat kon ook heel openlijk gebeuren.²⁵⁶ Het geeft alleszins aan dat, in vergelijking met Brugge, mannelijke sekswerkers zich in dezelfde ruimte begaven als hun vrouwelijke collega's. Zoals reeds gezegd, had dat te maken met de prostitutiehuizen die verdwenen omwille van de saneringswerken. Dat ging ook maar hand in hand met een veranderende smaak bij het publiek. In de late negentiende eeuw ging de voorkeur alsmaar meer uit naar informelere ontmoetingen met prostituees, omdat agenten en bordeelhouders er minder controle op hadden. Bovendien gaf het de mannen het gevoel dat het om een veel spontaner contact ging, waar het verleidingsspel centraal in stond.²⁵⁷ De kans is groot dat Pattyn dat kat-en-muisspel ook aanlokkelijk vond, wat hem aanspoorde mannen te benaderen op markten en straten.

Brugge heeft haar prostitutiewijken echter niet laten afbreken in functie van grote

²⁵³ Mechant, ‘Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges’, 68, 76, 80.

²⁵⁴ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

²⁵⁵ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 421.

²⁵⁶ Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 165.

²⁵⁷ Vanhees, ‘De tirannie van de regels (1830-1918)’, 128.

stadsvernieuwingen. Zo bleef de arme volksbuurt van het Langestraatkwartier, waar zich in straten zoals de Langestraat, Vuldersstraat, Ooievaarsstraat en Peperstraat zich zo'n twee of meer clandestiene bordelen bevonden, lang bestaan. In andere arme stadsdelen, zoals de Sint-Annaparochie en Sint-Gillisbuurt, hadden de zelfstandige prostituees ook een monopolie op sekswerk. Gereguleerde bordelen bevonden zich meestal in de meer gerespecteerde stadsdelen, onder andere langs het Prinsenhof, in de Jan Mirealstraat, Geerwijnstraat en de Grauwwerkersstraat.²⁵⁸ Dat verhinderde de mannen niet om ook de smaak te pakken te krijgen voor een ontmoeting in het openbaar met een prostituee. Het Langestraatkwartier lag in de nabijheid van een legerkazerne en er kwam dus veel vraag voor seks vanuit het militaire kamp.²⁵⁹ Dat er nog veel bordelen overleefden in Brugge, betekende dus niet dat er van straatprostitutie geen sprake was. Kortom, vrouwelijke prostituees verkochten seks in de openbare ruimte, wat bijdroeg aan de publieke seksuele cultuur van de West-Vlaamse stad.

3.2.3 De koster bepaalt wat het kost

'Het gerucht loopt dat ik geld aan den eenen en den anderen geef, maar dat is niet waar, ik heb er geen te veel', zei Pattyn in 1880 tegen de politieagent die hem ondervraagde.²⁶⁰ Nochtans waren er genoeg mannen die het tegendeel vertelden aan de autoriteiten. Auguste Devos bijvoorbeeld wist te zeggen hoe hij twee franken kreeg nadat hij de bakker had bevredigd achter het kerkhof. Ook Charles Hallemeersch kreeg dezelfde hoeveelheid 'drinkgeld' om dezelfde reden. Echter enkele jaren voordien, toen hij nog koster in Brugge was, stopte hij Joseph Schoonooghe twintig franken toe en vertelde hem: 'ik mag met mijn geld doen wat ik wil, ik ben daar meester van, niemand kan mij daarvan iets doen'.

Pattyn loog niet toen hij zei dat hij geen geld teveel beschikte in 1880. Volgens de kerkbaljuw van de Onze-Lieve-Vrouwekerk was de functie van koster 2000 franken waard.²⁶¹ Over zijn inkomsten die hij haalde uit zijn bakkerij is niets bekend, maar de kans bestaat dat het niet tipte aan zijn loon als koster. Hoogstwaarschijnlijk verklaart zijn goedverdienende functie de grote sommen die hij kon uitgeven in Brugge. Bovendien bleek de positie van koster een uitstekende dekmantel te zijn om zijn acties achter te verbergen. Zo vond zijn huurbazin niets vreemd aan het feit dat er veel mannen Pattyn bezochten: 'bij een koster komen er veel mensen, ik vroeg niet waarom en ik liet ze boven gaan.' Of hij al dan niet 'aalmoezen' gaf aan zijn mannelijke bezoekers kon ze niet zeggen, maar hij zelf twijfelde niet om zijn betalingen als bedelaarsgift af te schilderen: 'dat is geld dat ik gekregen heb van de ouden bisschop om

²⁵⁸ Mertens, 'Prostitutie in Vlaanderen: een sociografische en kwantitatieve studie van het prostitutieel kader. Brugge en Gent, 19e/begin 20e eeuw', 151–54.

²⁵⁹ Mechant, 'Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges', 63.

²⁶⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

²⁶¹ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

uit te delen.’

Toen hij ontslag nam en verhuisde naar Torhout viel zijn ruim budget opeens weg. In plaats van twintig, vijftig of honderd franken, verlaagde Pattyn zijn uitgaven naar 2 franken, soms zelfs 50 centiemmen of ging hij over op traktaties, zoals een glas bier of een sigaar. ‘Geef wat jij wilt’, zei Hallemeersch hem, wat aantoonde dat de beslissing rond de prijs voor seks bij de consument lag. De twee volledig verschillende prijsklassen waarin Pattyn zich in 1876 en 1880 bevond, bevestigen de idee dat de klasse van de cliënt een belangrijkere factor was dan die van de vrouwelijke prostituee om de prijs voor seks te bepalen. Zo varieerden de prijzen in het negentiende-eeuwse Brugge tussen een en vijftig franken. Een frank was de standaardprijs voor onder andere soldaten en de vijftig franken waren een gulle som van een baron aan een Brusselse prostituee die op visite was in Brugge.²⁶² In Brussel, bij de jongens van Mesens, konden mannen voor een iets hogere prijs van drie tot vijf frank hun mannelijk gezelschap kopen.²⁶³ Dat de prijzen van mannelijke en vrouwelijke prostitutie gelijk liepen, wijst erop dat seks met een prostituee van eender welk geslacht even veel waard was.

3.2.4 Een kwestie van (bij)verdienste

Op een dag in 1876 liepen Joseph Schoonooghe en Théophile Vandevoorde over de Brugse Steenstraat. Plots wees Vandevoorde naar een man in de straat en zei: ‘Daar is hij, het is de koster van onze vrouwekerk, een krullekop, als gij iets van hem wilt hebben, gij moet hem maar iets vragen.’²⁶⁴ Het was Schoonooghes introductie tot Pattyn, die hem na hun eerste ontmoeting al twintig franken gaf. Het was niet makkelijk om als arbeider aan vast werk te geraken in Brugge, waardoor geld moeilijk in het laatje terecht kwam. Om deze reden was het dan ook aanlokkelijk om geld te verdienen door seks te verkopen aan de koster, die zeer genereus betaalde. In Torhout merkte een schoenmaker op dat er velen waren zoals Schoonooghe: ‘Over twee jaren liepen onze werklieden gedurig achter Pattyn, zeggende dat zij achter drinkgeld gingen.’²⁶⁵

Net zoals de vrouwelijke prostituees was de verkoop van hun seksuele diensten voornamelijk een kwestie van beter geld verdienen of bijverdienen. Toen de textielindustrie in Brugge ineens stortte in de negentiende eeuw, kenden de prostitutieaantallen een ongekeerde piek. Veel vrouwen vonden hun weg naar gereguleerde bordelen, maar nog een groter deel legde zich toe op huisnijverheid. Omdat enkel thuiswerk niet voldoende was om rond te komen, vulden ze hun inkomen aan via zelfstandige prostitutie.

²⁶² Mechant, ‘Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges’, 80–81.

²⁶³ Chartier, ‘De onderbuik van Brussel’, 420.

²⁶⁴ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

²⁶⁵ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.

Met andere woorden, prostitutie was buiten de wettelijke ontuchthuizen geen fulltime job.²⁶⁶ In Parijs bestempelde de politie vrouwen die seks verkochten, ook al was dat maar een bijverdienste, zonder twijfel als prostituees. Mannelijke sekswerkers kregen een andere behandeling omdat de autoriteiten nog oog hadden voor hun andere werkfunctie. In Brugge was dat ook te merken. Wanneer een man zoals Schoonooghe geld kreeg voor seks, stond zijn job als werkman vermeld in het dossier.²⁶⁷ Het toont aan dat er net zoals in Parijs een soort mannelijk privilege bestond, dat mannen die seks hadden in het openbaar op zekere wijze beschermde.²⁶⁸

Het was mogelijk om enkel met de inkomsten van straatprostitutie rond te komen. In Brussel, waar werkloosheid een bekend gezicht was, vonden mannen hun weg naar sekswerk om geld te verdienen. In het huis van Mesens verdienden mannelijke sekswerkers hun geld en kregen ze bovendien eten en een dak boven hun hoofd.²⁶⁹ Een duidelijke parallel is te vinden in Brugge. Zo vertelde Vandevoorde ‘dat hij niet moest werken, dat hij geld genoeg had en het was van iedereen geweten dat hij veel bij Pattyn was.’²⁷⁰ Veel mannen wensten ook om met hun ‘zakken vol geld’ te kunnen rondlopen. Dat ze op zo’n gemakkelijke manier financieel zelfstandig wilden leven in een armoedige stad als Brugge, was duidelijk: ‘Daar het in de mond liep dat Pattyn zulke daden wilde verrichten met mij en mij daar voor geld aanbood, zijn er vele jongelingen bij dezen persoon gegaan om hem geld te vragen, en inderdaad zij hebben er gekregen’, zei Vandevoorde zelf. Het toont aan dat geld verdienen ook de belangrijkste drijfveer was voor de mannen uit Brugge.

3.2.5 Conclusie

Prostitutie was, net zoals in andere Belgische steden, alomtegenwoordig in de verarmde buurten van Brugge. Het stadsbestuur besliste dan ook om in de periode van de negentiende eeuw een prostitutiebeleid uit te werken dat zich toelagde op controle en tolerantie. De wetgeving bleef in werking gedurende de hele periode, maar tegen het einde van de eeuw kreeg deze steeds meer de vormen van repressie aan. Het richtte zich toen specifiek op clandestiene prostitutie of vrouwen die hun diensten op straat verkochten. Enkel gereguleerde bordelen werden nog getolereerd. In dat hele gebeuren was er totaal geen oog voor mannen die seks voor geld verhandelden. Ze vielen buiten het wettelijk kader en bevonden zich dus ook in het kamp van de illegale prostitutie.

In de bewaarde dossiers is er maar een geval gevonden waarin er sprake was van mannelijke

²⁶⁶ Mechant, ‘Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges’, 82.

²⁶⁷ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

²⁶⁸ Ross, *Public City/Public Sex*, 98.

²⁶⁹ Dupont, ‘Sodom aan de Zenne’, 173.

²⁷⁰ Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954, strafdossier Rémi Pattyn, 1880.

prostitutie. Op basis daarvan kunnen er enkele uitspraken gedaan worden over sekswerk door mannen in het Brugse. Omdat er maar een casus is gevonden, zou het kunnen dat seks voor geld tussen mannen niet zo vaak voorkwam in de stad. In Brussel kwam het alleszins meer voor. De mannelijke prostituees in Brugge vertoonden in het algemeen ook minder gelijkenissen met de vrouwelijke variant dan de mannelijke sekswerkers in Brussel. Zo maakten de mannen die seks hadden met Pattyn niet gebruik van dezelfde ruimte en organisatie waarin vrouwelijke sekswerkers hun diensten verkochten. Daarnaast week de manier van klantenverwerving af en lag de agency van de betrokken personen ook anders. Er is wel een gemeenschappelijk kenmerk dat vrouwelijke en mannelijke prostituees verbindt met elkaar, en dat was hun motivatie. In alle gevallen was geld verdienen of bijverdienen de belangrijkste motivatie om seks te verkopen. Bovendien liepen de prijzen voor seks in deze periode in beide steden gelijk.

Besluit

Remi Pattyn, Aimé Hubrecht en Arthur Seyhave, het waren allen mannen die op zoek waren naar seks met andere mannen. Hun verhalen hebben aangetoond dat dat niet altijd een gemakkelijke opgave was in een kleine, conservatieve stad als Brugge. In hun zoektocht naar seks met geslachtsgenoten stonden verschillende obstakels hen in de weg, wat hen minder seksuele vrijheid gaf.

Dit onderzoek zocht een antwoord op de vraag hoe de homoseksuele cultuur van Brugge verschildte met die van Brussel in de late negentiende eeuw. De resultaten tonen in het algemeen aan dat het in het grotere, liberale Brussel alleszins eenvoudiger was om seks te hebben met geslachtsgenoten. Om te beginnen was er in Brugge een veel grotere sociale controle dan in de Belgische hoofdstad. Buurtbewoners waren zich er van bewust dat mannen seks hadden met elkaar en klopten regelmatig aan bij de politie of namen het heft in eigen handen. Hoewel het in Brussel ook soms tot actie kon overgaan, was er voornamelijk in de volksbuurten sprake van tolerantie. Ook in Brugge werd er vaak lang niet ingegrepen, maar dat kwam niet omdat er tolerantie was tegenover homoseksueel gedrag. De katholieke zwijgcultuur onder de Brugse bevolking zorgde ervoor dat er niet werd gepraat over seksueel afwijkende activiteiten.

De lokale autoriteiten hadden geen specifieke aandacht voor homoseksuele activiteit. Net zoals de Brusselse politie waren de Brugse agenten te druk bezig met de controle op prostitutie om een prioriteit te maken van mannen die seks hadden met andere mannen. Door klachten van buurtbewoners verschenen er in de periode van 1862 tot 1886 toch vijfenveertig zaken voor de rechter van de correctionele rechtbank. Die bestraft de feiten even streng als in andere Belgische steden. Het katholieke geloof speelde geen grotere rol in de bestraffing dan in andere rechtbanken buiten Brugge.

Daarnaast faciliteerde de infrastructuur van Brugge homoseksuele betrekkingen niet echt. Mannen hadden in beide steden wel in de openbare ruimte seks, maar de hoofdstedelijke setting diende dat doel beter. Symbolisch is het verhaal van de Brugse urinoirs, die in tegenstelling tot de toiletten van Brussel geen populaire cruising spot waren. Hoewel de West-Vlaamse stad in de negentiende eeuw stadsvernieuwingen kende, waren ze niet zo grondig in het stadsuitzicht als de transformaties die hoofdsteden ondergingen. Dat had een effect op het soort seks die mannen konden hebben. Vaak ging het dan ook om vluchtige contacten als gevolg van de minder uitgebouwde infrastructuur.

In beide steden was er wel een overeenkomst te vinden op het vlak van de profielen van mannen die seks hadden met andere mannen. Belangrijk om hier bij op te merken is dat het corpus voor deze demografische analyse bepaald werd door de mannen die ter proces kwamen. Dat betekent dat de resultaten niet noodzakelijk representatief zijn voor alle mannen die seks zochten met andere mannen in

het Brugse. Binnen deze groep viel het op hoe het vooral om jonge mannen uit de lagere klasse ging. Een groot verschil is wel dat de meeste mannen afkomstig waren uit de regio van Brugge. In Brussel en Antwerpen was er een veel grotere diversiteit aan afkomsten van mannen, omdat de werkgelegenheid in deze steden hen meer aantrok dan Brugge. Deze stad had de Industriële Revolutie aan zich voorbij zien gaan en een groot deel van de mannelijke arbeidersbevolking was werkloos. Dat stuurde enkelen onder hen naar sekswerk toe. Het was enkel de motivatie om geld te verdienen die een parallel vormde met de clandestiene prostitutie in de Brusselse hoofdstad. Voor de rest nam het niet dezelfde vormen aan van vrouwelijke prostitutie in Brugge. Zo functioneerden de mannen buiten de organisatie en ruimtes waarin vrouwen hun diensten verkochten en gingen ze op een andere wijze te werk om klanten te verwerven.

Met deze masterproef heb ik aangetoond dat seksuele contacten tussen mannen plaatsvonden in Brugge, maar gewoon veel moeilijker dan in Brussel. De sociale controle was er veel sterker en de infrastructuur bemoeilijkte seksuele betrekkingen. Het geloof speelde sterk in de reacties van onderuit en uitte zich in de zwijgcultuur onder de bevolking. De impact van de Kerk bleef echter beperkt in de rechtspraak.

Chauncey, Cook, Houlbrook, Peniston, Beachy en Dupont zagen stedelijkheid allen als een belangrijke factor in de vorming van homoseksuele identiteit(en). Howard hoopte meer kennis over mannen die seks hadden met mannen in provinciale gebieden te vergaren ‘to upset and denaturalize what is often universalized in the scholarly circles of the Western world as ‘homosexuality in the modern sense’.²⁷¹ Door Brugge, een stad die niet zo modern was als de Belgische hoofdstad, in het voetlicht te plaatsen heeft dit onderzoek willen bijdragen aan dit debat. Door het naast Brussel te plaatsen, is het duidelijk geworden dat moderne, grootstedelijke ontwikkelingen wel degelijk een impact hebben op de geschiedenis van homoseksualiteit. In vergelijking met het kleine Brugge zijn homoseksuele activiteiten er veel uitgesprokener, onder meer omdat de stedelijke setting het faciliteerde. Op deze manier kon de moderne notie van wat homoseksualiteit is, zich beter gaan ontwikkelen in deze omgeving.

Het lijkt er dus niet op dat er eenzelfde homoseksuele identiteit bestond in het laatnegentiende-eeuwse Brugge. In de bronnen zijn daar heel weinig sporen van terug te vinden. De gangbare termen in deze periode tonen aan hoe er op een andere manier werd gedacht over homoseksualiteit dan in Brussel. De Brugse bevolking ervaarde het alleszins als iets enorm negatiefs en praatte over ‘beestigheden’ en ‘vuile manieren’. Dat woordgebruik lijkt aan te geven dat homoseksueel gedrag niet iets was waaraan een identiteit werd gekoppeld.

²⁷¹ Howard, *Men like That*, 29.

Bibliografie

Bronnen

1) Onuitgegeven bronnen

- Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2791: straf dossier Aimé Hubrecht, 1876.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 3386: straf dossier Arthur Seynhave, 1886.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1876.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1877.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *EA Brugge C 0000*, 2954: straf dossier Rémi Pattyn, 1880.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 107, vonnisnr. 521, 20 september 1861.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 107, vonnisnr. 595, 8 november 1861.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 107, vonnisnr. 596, 8 november 1861.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 108, vonnisnr. 17, 9 januari 1862.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 110, vonnisnr. 242, 18 april 1863.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 112, vonnisnr. 165, 2 april 1864.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 113, vonnisnr. 321, 15 juli 1864.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 113, vonnisnr. 514, 2 december 1864.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 114, vonnisnr. 218, 14 april 1865.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 120, vonnisnr. 113, 21 februari 1868.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 120, vonnisnr. 265, 18 april 1868.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 123, vonnisnr. 620, 11 december 1869.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 127, vonnisnr. 462, 26 augustus 1871.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 129, vonnisnr. 585, 8 november 1872.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 135, vonnisnr. 572, 6 november 1875.

- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 136, vonnisnr. 27, 15 januari 1876.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 136, vonnisnr. 91, 5 februari 1876.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 140, vonnisnr. 373, 26 april 1876.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 137, vonnisnr. 880, 14 december 1876.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 140, vonnisnr. 33, 11 januari 1878.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 141, vonnisnr. 647, 26 augustus 1878.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 141, vonnisnr. 716, 21 september 1878.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 141, vonnisnr. 1012, 19 december 1878.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 142, vonnisnr. 23, 9 januari 1879.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 142, vonnisnr. 262, 13 maart 1879.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 145, vonnisnr. 627, 15 juli 1880.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 145, vonnisnr. 1041, 26 november 1880.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 145, vonnisnr. 1190, 22 december 1880.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 146, vonnisnr. 349, 9 april 1881.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 146, vonnisnr. 350, 9 april 1881.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 147, vonnisnr. 773, 4 oktober 1881.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 148, vonnisnr. 380, 8 april 1882.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 149, vonnisnr. 1008, 29 juli 1882.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 150, vonnisnr. 55, 12 januari 1883.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 150, vonnisnr. 117, 25 januari 1883.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 150, vonnisnr. 285, 24 februari 1883.

- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 151, vonnisnr. 1021, 21 juli 1883.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 153, vonnisnr. 1229, 16 december 1884.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 156, vonnisnr. 187, 4 februari 1886.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 157, vonnisnr. 759, 17 juli 1886.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 157, vonnisnr. 992, 23 oktober 1886.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 157, vonnisnr. 1225, 9 december 1886.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 150, vonnisnr. 21, 7 januari 1887.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 150, vonnisnr. 531, 5 mei 1887.
- Brugge, Rijksarchief Brugge, *Vonnisboeken 1862-1886*, doosnr. 150, vonnisnr. 756, 30 juni 1887.
- Brugge, Stadsarchief Brugge, *Openbare Veiligheid*, VII b 147 Police Prostitution 1885-1889: reglement over de ontucht, 1872.

2) Uitgegeven bronnen

- ‘Aen Mynheer den Opsteller der Gazette van Brugge’, *Gazette van Brugge*, 20 september 1865.
- Andelaar, W. ‘Brievenbus’. *Burgerwelzijn*, 11 februari 1888.
- ‘Bruges 2 mars. Conseil communal de Bruges: Séance du 28 février’, *La Patrie*, 2 maart 1891.
- ‘Bruges, 8 février’, *La Patrie*, 8 februari 1896.
- ‘Bruges, 10 janvier’, *La Patrie*, 10 januari 1903.
- ‘Bruges, 11 juillet. Conseil communal de Bruges. Séance du 9 juillet.’, *La Patrie*, 11 juli 1892.
- ‘Bruges, 17 avril. Conseil communal de Bruges. Séance du 16 avril.’, *La Patrie*, 17 april 1901.
- ‘Bruges, 20 novembre: Séance publique du conseil communal samedi 22 novembre, à 5 h. du soir’, *La Patrie*, 20 november 1890.
- ‘Bruges 25 avril. Séance publique du conseil communal, samedi 27 avril 18889, à 5 heures du soir’, *La Patrie*, 25 april 1889.
- ‘Conseil communal de Bruges’, *Journal de Bruges*, 27 februari 1889.
- ‘Conseil communal de Bruges: Séance du 26 février’, *Journal de Bruges*, 27 februari 1889.
- ‘De brugsche avondklok’, *Gazette van Brugge*, 29 november 1873.

‘L’affaire Lemonnier-Eekhoud’’, *Journal de Bruges*, 11 juli 1900.

‘Le procès Eekhoud’, *Journal de Bruges*, 27 oktober 1900.

‘Les feuilles rouges’, *La Patrie*, 8 december 1900.

‘M. L’Éditeur du Journal de Bruges’, *Journal de Bruges*, 30 maart 1880.

Pierre. ‘In ’t Kelderke Gods’. *De Westvlaming*, 22 september 1877.

‘Pour l’anti-pornographique’, *La Patrie*, 8 december 1901.

‘Verschillende Tydingen’, *Gazette van Brugge*, 19 november 1873.

‘Verschillende Tydingen’, *Gazette van Brugge*, 27 juni 1874.

Z., D. ‘Brievenbus’. *Burgerwelzijn*, 4 september 1886.

3) Visuele bronnen

Zicht op de Kruispoort, 1880-1900. Foto. Brugge, Fotoverzameling Stadsarchief Brugge, ALB_54_043.

Werken

Art, Jan. ‘Social Control in Belgium: The Catholic Factor’. In *Social Control in Europe: Volume 2, 1800-2000*, onder redactie van Clive Emsley, Eric Johnson, en Pieter Spierenburg, 112–24. History of Crime and Criminal Justice. The Ohio State University Press, 2004.

Beachy, Robert. *Gay Berlin: Birthplace of a Modern Identity*. New York: Knopf, 2014.

Billen, Claire, en Jean-Michel Decroly. *De kleinste kamertjes in de grootstad: openbaar sanitair in Brussel van de Middeleeuwen tot vandaag*. Musea van de Stad Brussel, 2003.

Carlier, Julie. “‘De wil tot weten’ en de ‘list van de leugen’: Methodologische suggesties voor de historische kritiek van gerechtelijke bronnen met het oog op de studie van seksualiteitsbeleving from below’”. *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 38 (2008): 297–332.

Chartier, Nicolas. ‘De onderbuik van Brussel: De mannelijke homoseksuele subcultuur in Brussel tijdens de negentiende eeuw’. *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 38 (2008): 407–35.

Chauncey, George. *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890 - 1940*. New York: Basic Books, 1995.

- Cocks, Harry. *Nameless Offences: Homosexual Desire in the Nineteenth Century*. Paperback edition. London New York: I.B. Tauris, 2010.
- Cook, Matt. *London and the Culture of Homosexuality, 1885-1914*. Cambridge Studies in Nineteenth-Century Literature and Culture 39. Cambridge: University Press, 2003.
- Cook, Matt, en Alison Oram. *Queer Beyond London*. Manchester: Manchester University Press, 2022.
- Courouve, Claude. *Vocabulaire de l'homosexualité masculine*. Parijs: Payot, 1885.
- De Cock, Anke. 'Parken, pederasten & passanten. Stadsvernieuwing & homoseksualiteit in het Antwerpen van de late negentiende eeuw'. Katholieke Universiteit Leuven, 2018.
- De Koster, M. 'De verhouding politie-bevolking in historisch perspectief: Wederzijdse afhankelijkheid en stilzwijgende contracten'. *Justitiele Verkenningen* 36, nr. 2 (april 2010): 81–93.
- Detemmerman, Jacques. 'Le procès d'Escal-Vigor'. *Revue de l'Université de Bruxelles* 4–5 (1984): 141–69.
- Dupont, Wannes. 'Eekhouds eenmansstrijd'. In *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Elwin Hofman, Jonas Roelens, en Wannes Dupont. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017.
- . 'Free-Floating Evils: A Genealogy of Homosexuality in Belgium'. Universiteit Antwerpen, 2015.
- . 'Modernités et homosexualités belges'. *Cahiers d'histoire* 119 (2012): 19–34.
- . 'Sodom aan de Zenne'. In *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Elwin Hofman en Jonas Roelens. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017.
- Dupont, Wannes, Elwin Hofman, en Jonas Roelens. *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017.
- Dupont, Wannes, en Henk de Smaele. 'Orakelen over de heimelijkheid: seksualiteit en historiografie in Belgisch perspectief'. *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 38 (2008): 273–96.
- Duyves, Mathias. 'Geografie van het Amsterdamse homoleven. De teloorgang van “meermansbak” en “ontmoetingskrul”'. *Geografie* 2 (maart 1993): 18–22.
- Foucault, Michel. *Histoire de la sexualité. 1: La volonté de savoir*. Bibliothèque des histoires. Paris: Gallimard, 1976.

- Geirnaert, Noël, en Ludo Vandamme. *Brugge, een verhaal van 2000 jaar*. Brugge: Stichting Kunstboek, 1996.
- Ginzburg, Carlo. *Extasen: een ontcijfering van de heksensabbat*. Historische reeks. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1993.
- Grave, Jaap. 'Pissoir-urinoir-vespasienne en het taboe'. In *'Allen zijn welkom': Ontmoetingsplaatsen in de Lage Landen rond 1900*, onder redactie van Ben de Pater, Tom Sintobin, en Hans Vandevoorde. Hilversum: Verloren, 2017.
- Hekma, Gert. 'Publieke homoseks in Nederland: pisbakken en parken'. *Tijdschrift voor Seksuologie* 42, nr. 4 (2018): 127–34.
- Hofman, Elwin. 'Achter gesloten deuren'. In *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Jonas Roelens en Wannes Dupont, 86–117. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017.
- . 'Straf zonder misdaad'. In *Verzwegen verlangen: een geschiedenis van homoseksualiteit in België*, onder redactie van Jonas Roelens en Wannes Dupont, 118–49. Antwerpen: Uitgeverij Vrijdag, 2017.
- Houlbrook, Matt. *Queer London: Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918 - 1957*. The Chicago Series on Sexuality, History, and Society. Chicago: University of Chicago Press, 2006.
- Howard, John. *Men Like That: A Southern Queer History*. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Kenny, Nicolas. *The Feel of the City: Experiences of Urban Transformation*. University of Toronto Press, 2014.
- Kurgan-van Hentenryk, G. 'Economie en vervoer'. In *Brussel: groei van een hoofdstad*, onder redactie van Jean Stengers en A. André, 216–26. Antwerpen: Mercatorfonds, 1979.
- Leblick, Yvon. 'Les transformations dy payasage urbain'. In *Bruxelles: croissance d'une capitale*, onder redactie van Jean Stengers, 256–78. Antwerpen: Fonds Mercator, 1979.
- 'Léon Janssens de Bistoven'. In *Nationaal biografisch woordenboek*, 7:415–19. Brussel: Paleis der Academieën, 1977.

- Maas, Ineke, Andrew Miles, en Marco H. D. van Leeuwen. *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*, Marco H. D. van Leeuwen, Ineke Maas and Andrew Miles. Leuven: Leuven University Press, 2002.
- Mechant, Maja. 'Selling Sex in a Provincial Town: Prostitution in Bruges'. In *Selling Sex in the City: A Global History of Prostitution, 1600s-2000s*, onder redactie van Magaly Rodríguez García, Lex Heerma van Voss, en Elise van Nederveen Meerkerk, 60–84. *Studies in Global Social History* 31. Leiden: Brill, 2017.
- Mertens, Israel. 'Prostitutie in Vlaanderen: een sociografische en kwantitatieve studie van het prostitutieel kader. Brugge en Gent, 19e/begin 20e eeuw'. Universiteit Gent, 1981.
- Nys, Liesbet. 'De Ruiters van de Apocalyps: "Alcoholisme, tuberculose, syfilis" en degeneratie in medisch België, circa 1870-1940'. *TIJDSCHRIFT VOOR GESCHIEDENIS* 115, nr. 1 (2002): 26–46.
- Peniston, William A. *Pederasts and Others: Urban Culture and Sexual Identity in Nineteenth Century Paris*. Haworth Gay & Lesbian Studies. New York: Routledge, 2004.
- Rau, Jaak A. *Brugge, de memoires van een stad*. Brugge: Van de Wiele, 1984.
- Ross, Andrew Israel. *Public City/Public Sex: Homosexuality, Prostitution, and Urban Culture in Nineteenth-Century Paris*. Sexuality Studies. Philadelphia: Temple University Press, 2019.
- Rotsaert, K. *Lexicon van de parlementariërs uit het arrondissement Brugge, 1830-1995*. Brugge: Van de Wiele, 2006.
- Rotsaert, Koen. 'Beteugeling van de prostitutie te Brugge in de 19de eeuw'. *Brugs Ommeland* 41 (2001).
- Ruggiero, Guido. *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. *Studies in the History of Sexuality*. New York: Oxford university press, 1985.
- Ryckaert, Marc. 'Het onuitgevoerde ontwerp van architect Oscar De Breuck voor een nieuwe boulevard in de Brugse binnenstad (1889)'. *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 144, nr. 2 (2007): 351–70.
- Schouteet, Albert. *De straatnamen van Brugge: oorsprong en betekenis*. Brugge: Vanden Broele, 1977.

- Stevens, Liesbet. *Strafrecht en seksualiteit: de misdrijven inzake aanranding van de eerbaarheid, verkrachting, ontucht, prostitutie, seksreclame, zedenschennis en overspel*. Antwerpen: Intersentia, 2002.
- Van der Meer, Theo. 'The Persecutions of sodomites in Eighteenth-Century Amsterdam: Changing Perceptions on Sodomy'. *Journal of Homosexuality* 16 (1988): 263–307.
- Van Houtte, Jan A. *De geschiedenis van Brugge*. Tielt: Lannoo, 1982.
- Van Ussel, Jos. *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Meppel: Boom, 1968.
- Vande Voorde, Vania. 'Prostitutie te Brugge tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog'. Universiteit Gent, 2007.
- Vandenbroeke, Chris. *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden: seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*. Brussel: Elsevier, 1986.
- Vanhees, Pieter. 'De tirannie van de regels (1830-1918)'. In *Seks voor geld. Een geschiedenis van prostitutie in België*, onder redactie van Elwin Hofman en Magaly Rodriguez Garcia. Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker, 2022.
- Verhaegen, Ben. 'Een opvallende stilte in de katholieke krant Het Nieuws Van Den Dag: Prostitutie in de Nederlandstalige Belgische pers in de late negentiende en vroege twintigste eeuw'. Katholieke Universiteit Leuven, 2018.

Abstract

Most of the historiography on homosexuality has located the invention of the modern homosexual identity within nineteenth-century urban contexts. Modern infrastructure of major cities played an important role in this process of identity building. This study takes a closer look at the homosexual culture in the conservative, provincial town of Bruges and compares it to the situation in the bigger, liberal city of Brussels.

For the period of 1862-1886, forty-five criminal records for sexual assault and three separate files were taken from the archives of the correctional court of Bruges. Together with newspaper articles, these sources were subjected to close reading and discourse analysis. The comparison to Brussels has shown how homosexual actions were more difficult to perform in Bruges. Social control was stronger; people went to the police to report men, but could also remain silent because of their catholic beliefs. Just like in the Belgian capital, police forces did not give priority to homosexual behavior. Judges in both cities condemned the men quite severely and the Church did not play a more important role in Bruges' punishment. Bruges' infrastructure did not facilitate homosexual acts as much as in Brussels, because the nineteenth-century urban transformations were not as intense there. Sexual acts still took place in public places, but consisted mostly of quick practices, like masturbation. The men that appeared in these records were mainly young adults from the lower classes, which is consistent with the findings for Brussels. The only difference was that most men in Bruges were from around the city, contrasting the many immigrants in Brussels. Lastly, male sex work appeared in one of the files, but it diverged from the way female and male prostitution took shape in Brussels. The main similarity was the motivation to gain money.

This study has shown that the setting of major cities in the late-nineteenth century contributed to the formation of homosexual identities. Sources for Bruges in this period do not indicate many signs of a homosexual identity around these parts.